

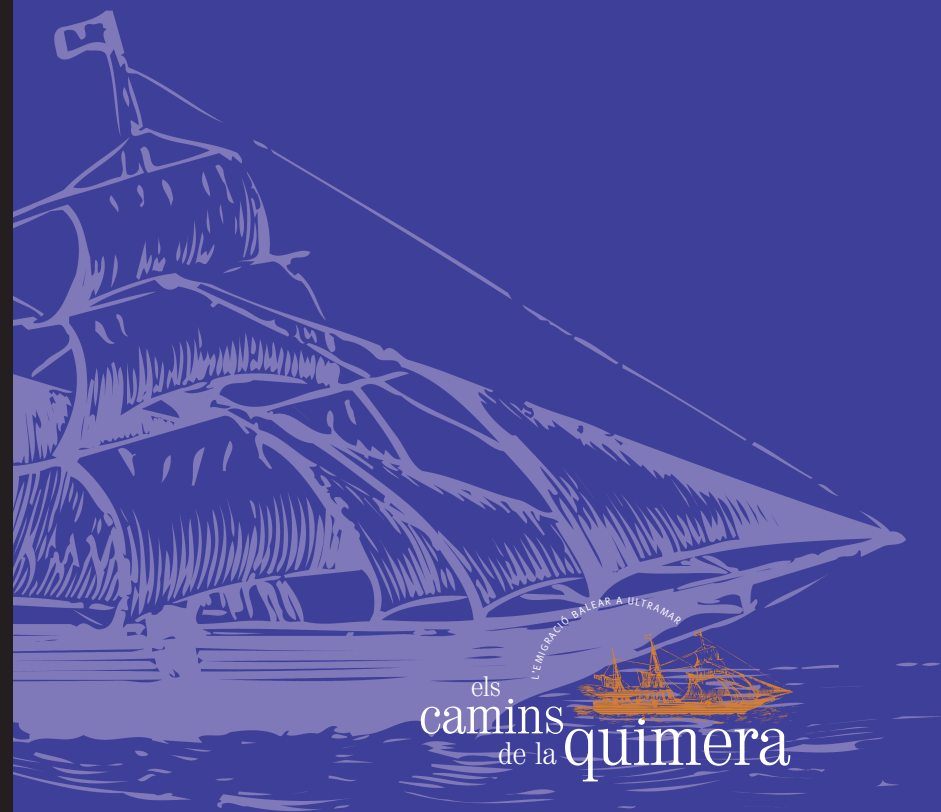
“El darrer record d’un emigrant que surt de Mallorca cap a Amèrica sols ser l’acomiadament de la mar blava, aquest color intens que distingeix les aigües de la mar Mediterrània de les altres aigües de l’Atlàntic. Aquesta imatge queda marcada a l’ànima del migrant amb el sentiment de tristor que embolica la persona, que generalment per causes de fam i manca de què viure, es veu obligada a cercar noves destinacions per a la supervivència. En el seu interior profund aquest home o dona sempre pensa retornar per gaudir novament d’aquesta imatge preciosa de la nostra mar que ens envolta”.

Pere Salvà i Tomàs

Oh mar blava, que ets de trista...

L’EMIGRACIÓ A AMÈRICA
AL CANÇONER POPULAR DE MALLORCA

MIQUEL S BERT

Oh mar blava,
que ets de trista...

L'EMIGRACIÓ A AMÈRICA
AL CANÇONER POPULAR DE MALLORCA

Oh mar blava, que ets de trista...

L'EMIGRACIÓ A AMÈRICA
AL CANÇONER POPULAR DE MALLORCA

MIQUEL SBERT I GARAU

© Conselleria de Presidència. Govern de les Illes Balears

COL·LECCIÓ "ELS CAMINS DE LA QUIMERA"

Autor:

Miquel Sbert i Garau

Director de la col·lecció:

Joan Buades Crespi

Consell assessor:

Carles Manera i Erbina
Mariantònia Manresa Monserrat
Antoni Marimón Riutort
Margalida A. Mas Barceló
Sebastià Serra Busquets
Jaume Verdera Verdera

Disseny i realització:

Di7 Comunicació.
Llorenç Villalonga, 8 - 1er.
07350 Binissalem. Illes Balears

Impressió:

Gràfiques Rubines, SL

ISBN: 84-607-3461-7

Dipòsit legal: PM-2065-2001

*A totes aquelles persones que, antany i ara,
han sabut el significat de la paraula absència.*

Í N D E X

Presentació	9
Pròleg	11
1. Introducció	15
2. Cançons curtes	21
3. Cançons llargues	37
4. Ja se'n van ets havaneros	73
5. Plaquetes de glosat	81
6. Sa llibreta en mallorquí	91
7. A Bonas - Ayres anam...	103

PRESENTACIÓ

Quan encara és ben recent l'aparició del primer número de la col·lecció *“Els camins de la quimera”*, em plau considerablement presentar la segona de les publicacions: *“Oh mar blava, que ets de trista...” (L'emigració a Amèrica al cançoner popular de Mallorca)* de Miquel Sbert i Garau. El primer que em crida l'atenció d'aquest nou llibre és l'encertat del seu títol, amb una explícita referència a la blavor de la nostra mar Mediterrània, darrer testimoni del món que deixaven enrere els emigrants illencs, abans de navegar per les oscures aigües atlàntiques a la recerca d'un paradís incert i llunyà. Sota aquesta imatge tan evocadora de l'emigració balear, l'autor incorpora un subtítol que dóna a entendre al lector el contingut d'una obra basada en un exhaustiu escorcoll de la poesia oral que tracta el tema de l'emigració mallorquina.

Sebastià Serra, Rosa Maria Calafat i altres estudiosos del fenomen de l'emigració balear varen incloure en alguns dels seus treballs, mostres de glosats com a referents de certs aspectes del moviment emigratori, però encara ningú havia convertit la tradició oral poètica en l'eix central d'una investigació sobre l'emigració. En aquest sentit, l'obra de Miquel Sbert, resultat d'una acurada i minuciosa recerca, constitueix la primera i difícilment superable aportació a l'estudi de l'emigració mallorquina a través de la poesia popular.

Sense oblidar el seu caire d'especialista en la poesia de tradició oral, Miquel Sbert realitza una interpretació literària de cada una de les composicions poètiques que integren una investigació contextualitzada dins els límits de la gran onada emigratòria mallorquina esdevinguda entre els anys 1880 i 1930. No obstant això, la seva anàlisi va més enllà del coneixement que el lector pugui adquirir de les diferents modalitats de la cultura oral, ja que ens ajuda a entendre el perquè de l'emigració (sobretot del gran corrent cap a l'Argentina i Xile de l'any 1889); a descobrir la imatge que els emigrants conservaven de la seva terra d'origen; a solidaritzar-nos amb la tragèdia dels qui no aconseguiren fer les Amèriques; a conèixer el costum matrimonial de casar-se amb una al·lota de la seva localitat de procedència o un altre, també habitual en el món de l'emigració, com era la bigamia; etc...

Tota la riquesa expressiva i documental de la poesia de tradició oral que Miquel Sbert ens descobreix a la seva obra, contribuirà, sens dubte, a enriquir la memòria històrica de la nostra col·lectivitat i a comprendre el fenomen emigratori des d'una altra perspectiva, gairebé inexplorada fins ara, la del glosador sensibilitzat amb un fet que encara que fos considerat normal a l'època, no per això deixava de ser traumàtic pels seus protagonistes. Consider que la investigació de Miquel Sbert suposa una interessant i novedosa aportació al projecte de difondre de manera rigorosa el tema de l'emigració balear a Ultramar, que ens hem proposat des de la Conselleria de Presidència del Govern de les Illes Balears.

Antoni Garcías i Coll

CONSELLER DE PRESIDÈNCIA

PRÒLEG

El darrer record d'un emigrant que surt de Mallorca cap a Amèrica sols ser l'acomiadament de la mar blava, aquest color intens que distingeix les aigües de la mar Mediterrània de les altres aigües de l'Atlàntic. Aquesta imatge queda marcada a l'ànima del migrant amb el sentiment de tristor que embolica la persona, que generalment por causes de fam i mancança de què viure, es veu obligada a cercar noves destinacions per a la supervivència. En el seu interior profund aquest home o dona sempre pensa retornar per gaudir novament d'aquesta imatge preciosa de la nostra mar que ens enrevolta. I aquesta és la percepció que pens que té en Miquel Sbert i Garau a l'hora de posar títol al seu treball *“Oh mar blava, que ets de trista...”*. A través d'aquesta obra en Miquel Sbert, doctor per la Universitat de les Illes Balears amb una tesi sobre la poesia de tradició oral, ens intenta mostrar la percepció de l'emigració mallorquina a Amèrica, allà i aquí, percebuda a través del cançoner popular de Mallorca.

El període que transcorre entre els anys 1878 i 1955 representa una etapa en la qual un dels trets més significatius són els moviments emigratoris que provoquen d'una manera quasi constant una pèrdua de potencial humà cap a l'exterior de les Illes. Aquesta forta emigració, que s'intensifica en el darrer terç del segle XIX i s'allarga de manera significativa a principis del segle XX, es converteix en una vertadera psicosi per a l'home pagès, molt especialment de la Part Forana de Mallorca. A aquests anys de crisi, bàsicament agrària, els precedí una fase de bonança econòmica que arriba fins a finals de la dècada dels 70 del segle XIX. Els balanços migratoris d'aquesta llarga etapa, anterior a la irrupció del turisme de masses a Mallorca, en mostren de manera persistent el registrament de xifres negatives que indiquen la continuació dels moviments migratoris. Entre 1878 i 1887 es comencen a detectar els primers símptomes d'aquesta emigració que s'intensifica en el decenni següent de 1888-1897. A aquestes dates es detecta un balanç emigratori que supera les 25.000 persones, fenomen que no s'atura, sols es ralentitza, amb el canvi de segle i que és significatiu, amb poques excepcions, al llarg dels primers 55 anys del passat segle XX. Aquesta tendència emigratòria afecta al territori de Mallorca d'una manera desigual. Sols serà permanent en el cas de la Part Forana de Mallorca, amb una economia basada sobre una agricultura feble desenvolupada en general sobre petites i mitjanes explotacions agràries i amb un règim d'autosuficiència i pocs excedents, que presenta variables idònies que incideixen de manera significativa sobre la decisió d'emigrar. La Part Forana de Mallorca es percep com a reserva humana que proporciona la mà d'obra més significativa de l'emigració mallorquina.

Aquests anys d'èxode migratori conformen una emigració quasi exclusivament transoceànica amb fluxos cap a Amèrica llatina, que es converteix en el focus d'atracció d'una gran part d'aquells que decidiren emigrar des de Mallorca. El corrent emigratori del darrer terç del segle XIX és el resultat de la manca d'adequació entre l'augment de la població de Mallorca i l'oferta de llocs de treball, fet que desemboca en el sorgiment d'excedents de població per als quals l'única sortida fou l'emigració exterior cap a Amèrica i a Argèlia.

Les diferències entre pautes diferencials en el descens de les variables demogràfiques de la natalitat i la mortalitat implicaren un important creixement natural a les darreries del segle XIX i primers decennis del XX. La mortalitat, alliberada de les epidèmies cròniques, matisa-

da per la disminució de les crisis de subsistència i continguda per la introducció de mesures higièniques i sanitàries, recula de manera més ràpida que la natalitat. Aquesta divergència entre ambdues variables implica un considerable augment de la pressió demogràfica sobre el territori de Mallorca. Aquesta s'agreuja amb una sèrie d'esdeveniments econòmics i polítics desfavorables com la fi del tractat comercial amb França, la prohibició d'exportacions de vins i aiguardents, la invasió de la fil·loxera i el tractat amb els Estats Units d'Amèrica. Fins i tot les xifres emigratòries s'incrementen amb una emigració forçada de joves en edat militar a causa de les guerres colonials. Aquesta situació va repercutir sobre l'evolució de la població absoluta de Mallorca que arriba a presentar moments de regressió.

Aquesta greu situació econòmica illenca és aprofitada per diversos intermediaris per influir sobre la decisió d'emigrar del mallorquí. Apareixen un bon grapat de contractistes de mà d'obra per a treballar en països llatinoamericans que aprofiten les idònies circumstàncies del moment a favor de les seves intencions. En Miquel Sbert ens fa observar aquesta realitat expressada a diverses cançons que recull. L'aprofitament dels migrants com a càrrega de llast pels vaixells que retornaven buits cap a l'Argentina després de descarregar els seus productes a Europa és descrita també indirectament al parlar de les males condicions dels viatges. Tot globalment va influir sobre la decisió d'un elevat nombre de persones de les Illes que veren en la fugida l'únic remei per superar la fam, element citat quasi contínuament a les poesies i cançons recollides a aquest llibre. D'aquesta manera Argentina, Xile, les Antilles i, fins i tot, Argèlia es converteixen en llocs de destinació majoritaris dels emigrants de Mallorca. Just al contrari de la situació actual on aquests països representen els focus d'origen de la immigració d'estrangers cap a l'illa de Mallorca.

El llibre que teniu a les mans té com a objecte mostrar aspectes importants de l'emigració mallorquina a Amèrica, percebuts a través del cançoner popular de Mallorca. Linici d'aquest treball fou una plagueta de gloses editada a Buenos Aires el 1912 que presenta una visió general dels emigrants, l'emigració i la nostàlgia de la terra d'origen realitzada per un d'aquests emigrants. La troballa animà l'autor a ampliar l'anàlisi a altres cançoners en els que es parlava i/o descrivien aspectes relacionats amb l'emigració mallorquina cap a altres destinacions, molt especialment als països llatinoamericans. D'aquesta manera es té una doble percepció: dels d'aquí que són allà, i dels d'aquí que varen veure com se n'anaven allà.

Amb una actitud, crec que massa humil, l'autor d'aquest estudi ens diu que no pretén fer una anàlisi històrica, sociològica, econòmica o política sobre l'emigració illenca, sols presentar i comentar unes gloses. Però quan llegim el text i/o les apreciacions que ens fa, que ens diu que són de la memòria del poble, crec que representa un valuós marc en el que es troben importants aportacions sobre les percepcions, els modes de vida, les inquietuds i els dubtes dels emigrants mallorquins arribats a Amèrica. Altres materials que aporta ens acaben de completar l'anterior visió amb la presentació del marc i dels elements de rebuig, fam, crisi econòmica i pressió demogràfica, en la que es trobava Mallorca en els moments àlgids de la fugida d'homes i dones cap a destinacions que semblaven més atractives per sobreviure. Per tant, el que conté aquest llibre és un element més, en un espai d'anàlisi pluridisciplinar, bàsic i necessari per arribar a conèixer amb la suficient profunditat aquest important fenomen migratori que va tenir conseqüències importants sobre la població mallorquina, però també efectes positius a les terres d'arribada, on encara es troba un contingent molt considerable d'aquests emi-

grants i/o dels seus descendents. L'emigració cap a les Amèriques ha començat a ser estudiada sistemàticament i han sorgit equips amb aportacions molt significatives. A investigadors com Joan Buades Crespí, Maria Antònia Manresa Monserrat, Margalida A. Mas Barceló, Antoni Marimón Riutord, Rosa Calafat Vila i Sebastià Serra Busquets, entre altres, s'ha d'afegir a partir d'aquesta obra el nom de Miquel Sbert i Garau. La seva anàlisi potser que sigui més inclinada cap a una visió d'interpretació literària, però el bessó de l'estudi, és un valuós document per ajudar a interpretar la vida, visions i percepcions dels emigrants a través d'una eina important com és la transmissió a través de la poesia de tradició oral. A través del llegat del cançoner popular mallorquí podem percebre una situació de fam a l'illa i avaluar el paper del mite de les Amèriques sobre la decisió de migrar. Mitjançant la "llibreta" de l'emigrant sabater a l'Argentina es constata el reforçament de la imatge simbòlica de Mallorca a través d'elements quotidians (l'amor, l'al·lot, la casa familiar), el paisatge i/o altres elements arquitectònics o socialment privilegiats. D'aquesta manera, es creen clixés d'imatges emblemàtiques al mateix temps que es descriuen els espais percebuts i viscuts. La poesia popular es converteix així en una eina bàsica per aprofundir en el coneixement d'aquestes percepcions, plasmar-les de vivències, valors i/o decisions que afectaren els emigrants mallorquins que partiren i a les persones que romangueren aquí.

I de l'autor... què n'he de dir? En Miquel Sbert, bon amic i company de moltes de les nostres curolles santjordieres, és un autèntic migrant. Home de dues territorialitats a les que se sent profundament arrelat. Llucmajorer pel seu origen i identitat, de la que no s'ha separat. Santjordier de residència, però també de militància. Sent els problemes del Pla de Sant Jordi com el més autòcton del seus habitants. És un clar cas de la mobilitat intermunicipal a l'illa de Mallorca. Fou mestre d'escola i director de l'Escola Pública de Sant Jordi en uns anys durant els quals va contribuir a la consolidació i creixement del centre educatiu santjordier. Posteriorment passà a l'ensenyament secundari i a la inspecció d'educació. Participà amb l'administració en la que qual ha intentat cercar models de gestió educativa més racionals i apropiats a la identitat illenca. Autor de diversos llibres literaris i de recerca, assidu col·laborador a revistes i expert en glosadors i gloses. Sobre aquesta temàtica presentà la tesi amb què es doctorà (1992): **La poesia de la tradició oral. Aportació al catàleg de glosadors de Mallorca: els glosadors de Llucmajor i de la seva comarca**. En Miquel Sbert sempre ha estat una persona constant que ha continuat amb les tasques de recerca en un marc en què la seva dedicació s'ha de robar al temps de lleure i/o d'oci. Per tant aquesta obra, profunda i exquisidament elaborada, representa una doble validesa: la seva aportació al coneixement de l'emigració mallorquina i la satisfacció personal que un caramull d'hores invertides en la recerca, interpretació i anàlisi de molts materials, unes hores robades al descans, veu la llum perquè pugui ser emprat per persones, especialistes i interessades en aquests temes, que la llegirem i n'aprofitarem les conclusions.

Pere Salvà i Tomàs

OCTUBRE DE 2001

1. INTRODUCCIÓ.

Oh mar blava, que ets de trista...
(Dels cançoners de tradició oral)

El llibre present, com tants altres, és el resultat de l'atzar. L'emigració mallorquina a les amèriques mai no havia estat objecte, per part meva, d'una atenció especial. Com tants altres mallorquins de la meua edat, guard dins la memòria històries familiars i locals d'emigrants a l'altra banda de l'oceà o a indrets de l'Europa rica, però, des del punt de vista de l'interès específic aquest és un altre dels molts camps als quals no havia fet mai cap aproximació. Ni tan sols l'havia intentada des del vessant de la poesia de tradició oral mallorquina que, aquest sí, ha estat un tema que ha ocupat alguna part del temps dedicat a les curolles personals.

Coneixedor de les afeccions meves per la poesia popular, l'amic Josep Sacarès em lliurà, fa uns anys, la fotocòpia d'una plagueta de gloses, editada a Buenos Aires, en català de Mallorca, l'any 1912. Signava el paper un Francisco Tomàs, desconegut personatge per a mi aleshores i avui encara. Vaig llegir –i valorar– el text, emotiu i ple d'interès i, de seguida, vaig pensar que l'havia de fer a mans de Mariantònia Manresa, bona amiga i col·lega que, com és notori, formava part d'un equip d'investigadors seriosos del tema de l'emigració mallorquina a Amèrica. En parlàrem sovint de la plagueta, i Mariantònia em ratificà la importància d'un document com l'esmentat. L'equip seu feien la seva i els treballs realitzats per ells són a l'abast dels lectors. Com sol succeir, una proposta duia l'atra i, finalment, concloguérem que, en ocasió d'alguna miscel·lània, congrés, simposi o semblant relacionat amb el tema, el qui signa assumiria l'edició del glosat de Francesc Tomàs.

Ja se sap que, a casa nostra com arreu, les coses solen anar xano-xano i, com si res, passaren uns anys. L'oportunitat d'editar la plagueta argentinomallorquina de l'any 1912 no sorgia, fins que, un dia, Mariantònia i Joan Buades em situaren en la tesitura de fer un llibre amb el material autobiogràfic de l'emigrant mallorquí en el context d'una col·lecció que havia de dir-se **Els camins de la quimera**.

En respondre un sí, irreflexiu i arriscat als amics, els vaig fer avinent la meua intenció d'evocar, sense cap pretensió científica, quelcom més que el glosat de Tomàs, per tal de contextualitzar-lo mínimament en l'enteixinat de la poesia de tradició oral mallorquina. Em semblava que, encara que compost *allà*, el glosat, era ben propi d'*aquí*. Ja em teniu immersit en els cançoners per mirar de veure què hi podíem trobar de l'emigració a Mallorca entre les gloses, les codolades i els romanços. L'atzar esdevenia compromís. El compromís de fer una feina que, des del primer instant i fins al moment actual, només es proposava prendre nota d'alguna percepció, d'algunes de les sensacions que el fenomen emigratori mallorquí, principalment i per raons quantitatives, des del 1830 al 1930¹

¹ "La segona de les etapes de l'emigració balear a Ultramar se situaria entre els anys vuitanta del segle XIX i els trenta del passat. Va ser la més important de les tres fases a causa de la gran quantitat de població emigrada, la qual, malgrat el seu elevat nombre, només va representar un petit percentatge dins l'extraordinari èxode massiu protagonitzat per uns tres milions i mig de ciutadans de l'Estat espanyol que s'adreçaren a Amèrica Llatina entre 1880 i 1930". (BUADES CRESPI, J., MANRESA MONSERRAT, M., MARIMON RIUTORD, A., MAS BARCELÓ, M.A. 2001 **El moviment associatiu balear a l'exterior**, Col·l. "Els camins de la quimera 1", Conselleria de la Presidència. Govern de les Illes Balears, pàg. 18.

–són dates aproximatives– provocà als nostres glosadors semiprofessionals o afeccionats i com les vehicularen a través de l'instrument que sabien manejar amb més eficàcia: la composició poètica. Aquell gènere que avui denominam poesia de tradició oral i que, en cert sentit, pot també ser qualificada de poesia popular.

Els fulls que segueixen no contenen dades històriques, sociològiques, econòmiques, polítiques –o llur particular interpretació– relacionades amb el nucli temàtic de la col·lecció on s'integra aquest llibre. Per aquests elevats temes hi ha els especialistes. Ací només hi descobrireu algunes apuntacions, fetes per un afeccionat, a textos que la memòria del poble –ja sé que aquest és un concepte llenegadís– ha servat en plaquetes de glosats, en fulls solts de romanços o de dècimes glosades, en gloses i cançons recollides directament de la veu dels informadors populars... sense cap intenció de sistematització o d'exhaustivitat. Senzillament, he volgut recórrer algunes senderes que els camins de la quimera traçaren amb corrandes i cançons llargues. Del que es tracta, en definitiva, és d'un intent de fer avinents al lector d'avui un conjunt de materials culturals que, a diferència de les manifestacions d'"una cultura vertical, transmesa directament de dalt a baix", siguin representatius d'"una cultura capaç de ser transmesa horitzontalment", que és una de les característiques del que s'ha denominat cultura popular².

Naturalment que els protagonistes del llibre són els textos d'altri, molt sovint anònims –o quasi anònims, com és el cas de l'autor citat–. I així ha de ser, perquè aquests textos són la veu del poble. El poble humil i patidor –la gent que integra les "classes subalternes" gramscianes–. La veu dels homes i les dones que diuen la seva sobre tot allò que els afecta: l'amor, la fam, la guerra, la festa, el temps, les feines, la vida quotidiana, les penes, les alegries, els animals, els astres, la política, el sexe... o l'emigració a Amèrica.

...

Ja fa anys, fou encunyat el terme *etnotext*³ per designar el discurs que una comunitat té sobre ella mateixa. La literatura oral és integrada per tot de manifestacions que poden ser qualificades d'etnotextos. També, naturalment, podem aplicar aquesta terminologia al cas de la poesia popular –entesa com a poesia de tradició oral–. Josep Ma Pujol⁴ al·ludeix a l'etno-poètica per donar nom al conjunt.

El concepte d'etnotext referit a la poesia oral ens serveix per entendre que aquesta poesia és integrada per un conjunt de produccions –textos orals, primaris o no⁵– adaptats a un context cultural determinat: l'existent al moment de l'acte creador– i amb el qual harmonitzen. Gairebé com en un procés d'òsmosi, text i context entren en relació recíproca. Es determinen i condicionen l'un a l'altre. Aquest és un tret específic que hem de tenir en compte a l'hora d'apropar-nos avui, en un context absolutament diferent del de la gènesi, als etnotextos poètics.

² Les citacions entre cometes procedeixen de JANER MANILA, G., 1982, **Cultura popular i ecologia del llenguatge**, CEAC, Barcelona, pàg. 33.

³ PELEN, J. N. 1988, "Mémoire de la littérature orale la dynamique discursive de la littérature orale: réflexions sur la notion d'etnotexte" a **Croire la mémoire? Approches critiques de la mémoire orale**, Actes dels Encontres Internacionals de AVAS, CARE, CREHOP, Aoste.

⁴ PUJOL, JM, 1985, "Literatura tradicional i etnopoètica: balanç d'un folklorista" a **La Cultura Popular a Debat**, Alta Fulla, Barcelona.

⁵ Tot seguit comentarem aquesta terminologia.

La poesia de tradició oral, quan es refereix a qualsevol esdeveniment –l'emigració mallorquina a Amèrica, en el cas nostre– ajuda el grup social a assimilar-lo millor, l'esdeveniment, facilita que la comunitat en retengui allò que en vulgui retenir, és a dir, que marqui els elements que reconeix com a referent identitari a les representacions que d'ella mateixa fa la pròpia comunitat. Com assenyala Massot⁶, Marià Aguiló observà que "totes plegades", les cançons formen "la fotografia més feel que un poble pot tenir feta per ell mateix sense pensarsho". Allò que sent com a essencial seu, en el moment exacte que es produeix –en el context determinant i determinat–.

Quan el glosador deia:

No et dirien Angelina
si no venguessis d'Alger.
Mira que t'ha caigut bé
es passaport de fadrina.

CPM III/26/32

Petra; Artà; Felanitx; Galilea

Cada un dels seus mots s'inseria en una realitat concreta i determinada, hi entrava amb una dialèctica absolutament significativa⁷. Sebastià Serra féu una primera nota d'atenció al ressò que la cultura popular, en concret la poesia, va fer-se de l'emigració a Amèrica⁸ i altres investigadors hi ha fet també esment⁹. Per al lector actual, la denotació, però sobretot la connotació resulten molt diferents. A l'hora de llegir avui les cançons d'ahir, amb un context socioeconòmic i cultural tan canviat, hem de ser conscients que el que cal copsar és el batec d'uns sentiments que es vehiculaven a través de les paraules que la realitat estricta del moment imposava. Són les paraules i els versos, les emocions i els pensaments –sovint fins i tot contradictoris– que, d'alguna manera, constituïen part de l'essència comunitària d'aquella societat mallorquina d'entre dos segles.

La comprensió de la interdependència entre text i context és un element bàsic per a l'exercici de transcontextualització que ens hem d'exigir com a lectors actuals d'aquelles composicions. No hem d'oblidar que l'acte de creació –la *performance* que deien els anglosaxons– és fruit d'unes circumstàncies concretes que convé tenir presents. Això resulta cert tant des del punt de vista del creador: "el glosador compon una cançó quan se sent excitat per un estat anímic o per un esdeveniment exterior d'una certa intensitat"¹⁰,

⁶ MASSOT I MUNTANER, J, 1985, "Introducció" a **Cançonetes mallorquines recollides per Marià Aguiló**, Biblioteca Folklòrica Barcino núm. 19, Barcelona, pàg. 10.

⁷ Vegeu les cançons de l'Havana de Llorenç Capellà (capítol 4 d'aquest llibre).

⁸ SERRA BUSQUETS, S., 1993, "Pròleg" a BUADES CRESPI, J., 1993, **L'emigració de campaneters a Amèrica en el segle XX**, Ajuntament de Campanet, pàgs.15-16. Id. "Pròleg" a BORDOY, M A., 1994, **Encara hi tornarem**, Ed. Cort, Palma, pàgs. 7-10. Id. "A manera d'introducció. L'estat de la qüestió de l'emigració de les Illes Balears a l'Uruguai i a l'Argentina" a BUADES I CRESPI, J., MANRESA I MONSERRAT MA, MAS I BARCELÓ, M.A., 1995, **Emigrants il·lencs al Río de la Plata (la vida associativa a Buenos Aires i Montevideo)**, Imp. Politécnica, Palma, pàgs. VI-VII-VIII.

⁹ CALAFAT VILA, R., 1992, "Les pautes socio-econòmiques i l'inici de l'emigració a Cuba: "Fer l'Havana" a **Congrés Internacional d'Estudis Històrics "Les Illes Balears i Amèrica"**, Vol. III Institut d'Estudis Balearics, Palma, pàgs. 151-165. PEÑARRÚBIA, I., 1999, **Carnaval, codolades i teatre popular. La dissidència a la Mallorca caciquista (1875-1923)**, Edicions Documenta Balear, Palma, pàg. 65.

¹⁰ MOLL, F. de B., "Assaig d'estudi preliminar" a GINARD I BAUÇÀ, R., 1966, **Cançoner popular de Mallorca**, Volum primer, Editorial Moll, Palma, pàg. LXIII.

com del receptor o receptors que s'implicaven a l'acte –"l'auditeur *fait partie* de la *performance*"¹¹.

No cal dir que, quan es tracta de textos impresos la implicació dels lectors/oïdors de la lectura necessitaria uns comentaris més extensos¹².

Les situacions derivades de la confluència de concepcions diferents del fenomen de l'oralitat –i per extensió, dels conceptes de folklòric, tradicional o popular– abocaren Paul Zumthor a establir una diferenciació de quatre estadis possibles, que pot ser útil per aclarir conceptes i establir límits en relació als materials que farem servir. Així el canadenc¹³ distingeix:

- oralitat *primària* –*pura*, immediata– que no ha tingut contacte amb l'escriptura. Això voldria dir, entre nosaltres: glosador, intèrpret i transmissor analfabets; l'escriptura la hi posa el folklorista que només "reproduceix", o intenta fer-ho, textos originats en un codi estrictament oral;
- oralitat coexistent amb l'escriptura que pot prendre dues formes:
 - oralitat *mixta*, quan la influència de l'escript sobre l'oral és externa, parcial i endarrerida –sobre un analfabet total, per exemple;
- oralitat *segona* que es recompon a partir de l'escriptura, en un context on l'escript té força amb tendència a predominant –podria ser el cas de textos orals elaborats per glosadors lletrats, i fins i tot semicultes, que ens arriben escrits pels mateixos poetes o dictats per ells per ser escrits –les plaquetes–. La creació original, normalment no és escrita inicialment, sinó elaborada oralment, amb major o menor grau d'improvisació;
- oralitat *mediatitzada*, diferida en el temps i l'espai –textos escrits, en cultura escrita que són recitats o cantats–.

En el camp que ens ocupa ens movem, a les Illes Balears i al llarg del període entre segles de referència –XIX, XX–, per territoris fronterers entre l'oralitat primària i la mixta, per una part, i entre la mixta i la segona, per l'altra. Als efectes només de clarificació, qualificarem d'oralitat *primària* el primer cas –serien les composicions d'origen oral pur, recollides directament pels folkloristes de la veu dels informadors– i *secundària*, el segon –la resta de composicions que, en síntesi, han estat elaborades amb un codi predominantment oral, però vehiculades, amb major o menor mesura, a través de textos codificats per escrit–.

Les mostres de poesia de tradició oral que fan referència a l'emigració mallorquina a Amèrica que figuren a aquest llibre ens arriben per vies diferents, com són, entre altres:

- reculls o cançoners generals, elaborats per folkloristes que han recollit les cançons de viva veu –amb melodia o no– d'informadors –i glosadors– d'indrets diferents de Mallorca i en moments distints de la història. La nau capitana d'aquest flota és el CANÇONER POPULAR DE MALLORCA del P. Rafel Ginard Bauçà;
- cançons de tradició oral esparses en publicacions diverses;
- textos publicats en fulls solts –romanços, dècimes, glosades...–;
- plaquetes de glosat;
- manuscrits...

Això ens ha de fer observar que:

- a. Només es poden representar quantitativament una part minúscula dels materials que es generaren entre mitjan segle XIX i la primera meitat del segle XX.
- b. Hi ha diferències notables d'assimilació per part de la memòria col·lectiva –allò que alguns en diuen tradicionalització– entre unes i altres. Així, les cançons curtes han estat recollides directament dels informadors orals, més o menys lluny en el temps i l'espai del context on es generaren i, per tant, formen –o han format en algun moment– part del patrimoni oral mallorquí. La majoria de les anomenades cançons llargues impreses són petites embarcacions salvades del naufragi a què el temps sotmet a la literatura "de canya i cordill" –el "colportage" francès–; és impossible conèixer-ne la difusió –popularitat, èxit– en termes quantitativs. Només podem assegurar que, certament, a algú, en algun moment, li interessaren prou per conservar-les personalment o per fer-ne donació a algun particular o institució que les salvàs de la desfeta. Algunes escollides –o algun fragment seu– han tingut el privilegi de ser incorporades a la memòria oral col·lectiva.

¹¹ ZUMTHOR, P., 1983, *Introduction à la Poésie Orale*, Éd. du Seuil, Paris, pàg. 229.

¹² SBERT I GARAU, M., 1992, *La poesia de tradició oral: aportació al catàleg de glosadors de Mallorca (els glosadors de Llucmajor i de la seva comarca)*, tesi doctoral, Departament de Filologia Catalana i Lingüística General, Universitat de les Illes Balears, pàgs. 263 i ss.

¹³ ZUMTHOR, 1983 *op cit.* Pàg. 36.

2. CANÇONS CURTES.

Una cançó ben dictada...

A l'“Assaig d'estudi preliminar” del **Cançoner popular de Mallorca**¹⁴, F. de B. Moll apunta que la primera classificació de les cançons de tradició oral pertinent les separa en dos grans grups, *cançons curtes* i *cançons llargues* i recorda aquella tan eficaçment mnemotècnica, tot i la seva imprecisió taxonòmica:

Una cançó ben dictada,
de quatre mots¹⁵ està bé;
de cinc i de sis també;
i de set, ja és codolada.

Comenta que les *cançons curtes* són “infinitament” més nombroses que les altres. Popularment, aquestes cançonetes, a Mallorca –i, en general a tot l'arxipèlag– solen designar-se també amb el nom de “gloses”-. Afirmar Moll així mateix que de les *curtes* –*corrantes* o *follies* a Catalunya, *cançons botxetes* a Menorca, *cançons* i *coples* al País Valencià, *coplas*, *cantares* o *cancioncillas* a terres castellanès– pot haver-n'hi que, “originàriament”, formaven part d'una *cançó llarga* i que alguns dels versos –“mots”– que la componien –de quatre a vuit, normalment– impressionaren “més fort” els escoltadors i romangueren a la memòria col·lectiva. Sense sortir del camp de les cançons relacionades amb l'emigració mallorquina, això és fàcilment demostrable. Per exemple, la cançó següent:

Ell qui se'n va anar a l'Havana,
de llavò ençà no m'ha escrit.
Deu esser mort o ferit,
perque són molts que m'han dit
que és una part molt forana.

CPM I/85/8

Variant CPM III/32/33

Va ser recollida pel P. Ginard a Binissalem –la variant ho fou a Artà–. No hi ha cap dubte que la corrandia és un fragment de la glosada “Vaig començar joveneta”, classificada dins l'apartat “Amoroses” de les *cançons llargues* pel P. Ginard:

¹⁴ GINARD BAUÇÀ, R., 1966/1967/1970/1975, **Cançoner popular de Mallorca**, Volumes primer a quart, Editorial Moll, “Els treballs i els dies”, Palma. Al llarg de treball citarem les cançons d'aquest aplec segons la pauta següent: CPM / VOLUM / NÚM. CANÇÓ / NÚM. PÀGINA (Pex.: CPM I/85/8 significa que la cançó es troba la volum primer del **Cançoner popular de Mallorca**, amb el número 85 i a la pàgina 8. Hi afegirem el lloc on foren recollida la cançó i les variants.

¹⁵ “Mot”, en poesia oral correspon a “vers”.

Vaig començar joveneta
a prendre part en el món.
¿Ara, què he de fer? Ja hi som,
de dia, vespre i dejorn...
Això és sa meva planeta!
Prest me vaig enamorar
d'un jove hermoset de cara,
ben plantat i de veu clara,
i, mirau si és cosa rara,
que dins poc temps me parlà.
A l'instant férem gavella,
seguint com enamorats.
I, com no estàvem plegats,
ja vivíem tan penats
com si estàssim en capella.
Una partida de temps
vàrem seguir festejant,
i mos agradàvem tant,
que un i altre conversant,
sempre estàvem contents.
Sense reparar s'edat,
me vaig posar a festejar
i, es dia *menos* pensat,
tractaren de sorteiar.
S'estimat caigué soldat,
i m'entrà tal agonia
que em creia que moriria
per no porer consentir
d'haver-me de despedir
de tan bona companyia!
Quan s'havien d'embarcar,

que ja eren en es moll,
me vaig aferrar pes seu coll
i li vaig dir: -No t'amoll
si no em promets de tornar.-
Vaig quedar com ensensada,
allà mirant sa barcada,
i an es meu cor, s'animeta
li pegava qualche estreta
que me creia que el deixava.
Oh pena! Oh sentiment
d'haver-lo hagut de deixar!
Déu sap lo que vaig passar
perque no em vessen plorar
davant tota aquella gent!
*Se'n va anar cap a l'Havana;
de llavò ençà no m'ha escrit.
¿Serà mort o està ferit?
Moltes vegades he dit
que és una part molt malsana!*
-Carta, com arribaràs,
fins que estaràs entregada
a sa meva enamorada,
supòs que l'enteraràs.
Digue-li que estic queixós
d'ella, perquè no m'ha escrit,
i lo que m'ha deixat dit,
bé ho record i no ho oblid
i me fa anar poc gojós!

CPM IV/64/24,25
Biniamar, Son Servera

Aquesta composició serveix també per verificar que, a partir del text exclusivament, és molt arriscat atribuir al tema de l'emigració -o, en general, a qualsevol altre- una cançó. Només podem fer-ho quan les referències hi són ben explícites. No hi hauria dificultat per pensar que la cançó curta pot referir-se tant al servei militar a ultramar, com a la guerra del 1898 o a l'emigració a Cuba en qualsevol de les seves onades. Quan la inserim en el seu context textual originari, ens assabentam que "s'estimat caigué soldat" i "se'n va anar cap a l'Havana" i podem inferir que el temps era de guerra -"¿Serà mort o està ferit?"-, encara que, això darrer, sense una certesa absoluta.

Reiterar, doncs, que, a l'hora de la nostra passejada pel món de les *cançons curtes* hem valorat més el sentiment que traspuen -dolor per l'absència, enyor derivat de la separació dels amants...- que no el fet asèptic de la dada referencial explícita. Cal llegir les cançonetes amb el presupòsit que si així no va succeir, ben bé podria haver-ho fet.

I, de què van les gloses -majoritàriament quartetes heptasil·làbiques- que conserven els cançoners mallorquins relacionades amb l'emigració dels nostres avantapassats a Amèrica? Doncs, considerades en el seu conjunt, del mateix que, com veurem, tracten les cançons llargues. Unes i altres són la veu del glosador que, integrat en una comunitat, manifesta cantant o contant allò que, davant una realitat fàctica -l'emigració-, la pròpia comunitat sent. Reflexiona sobre les dimensions i les causes del fenomen; intenta explicar-se'n les conseqüències; es proposa alligonar a partir dels seus coneixements i anàlisis -esdevé un poc oracle i mentor de la societat a la qual pertany-; estudia els problemes -fa balanç d'avantatges i d'inconvenients-; fa befa i satiritza el que considera ridícul; avisa els coetanis dels perills; filosofia i moralitza i, per damunt de tot, en el cas de les cançons curtes més que no en el de les llargues, plora les penes d'amors que provenen de l'absència derivada de l'allunyament forçós dels enamorats. En tot cas, incorpora al corpus simbòlic del moment el fenomen de l'emigració, curiosament, fent seus els tòpics que els historiadors, sociòlegs i analistes futurs -i també coetanis, però en una altra dimensió de la realitat- faran, inevitablement, seus.

Un advertiment convé reiterar: és molt plausible que algunes de les cançons o fragments dels citats no es refereixin directament a l'emigració a les amèriques, sinó que corresponen a circumstàncies que hi guarden semblances en algun aspecte, com hem vist abans. També cal observar que el fenomen de la cronologia imprecisa -o, senzillament, desconeguda- provoca situacions d'aquesta mena no només pel que fa a les cançons amoroses o del dolor provocat per la separació. Hi ha un altre tema recurrent en què també és constatable aquest fet. Es tracta de cançonetes que, amb paraules actuals, podríem titllar de sàtires sociolingüístiques. Així, per exemple:

¿D'on veniu vós, lo meu bé,
que d'enyorança som morta?
¿Veniu de fora Mallorca
i no parlau foraster?

CPM I/83/7
Artà; Sant Joan

Resulta emblemàtica, en aquest camp, la cançoneta, molt coneguda a les Illes Balears, que recolliren tant Andreu Ferrer¹⁶ com Marian Aguiló¹⁷, que la qualifica de “sàtira dels soldats que tornen parlant foraster”. Lògicament, el text aïllat de la quarteta en permetria l’adequació a qualsevol del les situacions abans esmentades –servei militar, emigració a Amèrica o on es vulla, etc.–:

En Joan, quan va arribar,
va dir: –Ma mare, *yo vengo*.
–Oh fill meu, jo no t’*entengo*
si no mudes de parlar¹⁸.

Respecte a aquesta cançó J. Cañellas Riera¹⁹ en dona una versió, inserida en una glosada de 43 versos que conta l’estada d’un mes d’en Joan a Alger, amb pèrdua de l’idioma i dels diners del personatge estrambòtic. Amb autoria de M. Borràs, Ripoll²⁰ inclou unes “dècimes glosades” i “Una Hermosa relación de divertidos trobos por Damián Fernández el Mallorquín”, també en dècimes en català de Mallorca, sobre el mateix tòpic. Comptat i debatut, es tracta d’uns productes humorístics, molt del gust dels consumidors de literatura popular de la segona meitat del segle XIX: el resum d’una situació tòpica, la del mallorquí que, per l’absurda raó d’un viatge breu, perd la identitat –la llengua, n’és el símbol– i és objecte del fuet satíric dels glosadors.

“Hi ha carta i cosa”

Una primera acotació que voldria deixar anotada és com el cançoner incorpora com a element “natural” el fet de l’emigració, al marge de consideracions al respecte del fenomen socioeconòmic. És sabut que l’emigració –sota qualsevol de les seves formes– ha fornit la cultura popular de refranys o frases fetes: “A Liorna, qui hi va no torna”, serveix per designar una separació concebuda com a definitiva; “Ha caigut a Cuba” és sinònim de mala sort; “Hi ha carta i cosa”, deia el carter quan dins el sobre hi havia noves i calerons...²¹ L’expressió “fer l’Havana” és encara viva i fou incorporada al cançoner, com a tard, a la primera dècada del segle XX:

Un pobre se’n va a casar
perquè té idea i gana,
pensant ‘ver feta l’Havana
tan prest com dona tendrà...

¹⁶ FERRER GINARD, A., 1922, **Cançonetes menorquines. Recullides i anotades per-**, Tip. De A. Ferrer, Artà.

¹⁷ Vegeu nota 6.

¹⁸ **Cançonetes mallorquines recollides per Marià Aguiló**, 1985, Barcino, Barcelona, pàg. 105, núm. 377.

¹⁹ CAÑELLAS RIERA, J., 1993, “L’emigració i la cultura popular” a **Pices de Cultura Popular III: L’Emigració**, Revista **Miramar/14**, Valldemossa, pàgs. XLV-XLVII.

²⁰ RIPPOLL, LL., 2000, **Romanços. Un aspecte de la cultura popular d’una època a Mallorca**, La Foradada, José. J. de Olaneta, Editor, Palma. Farem un ús considerable d’aquest treball de difusió de publicacions de literatura de “canya i cordill” al llarg d’aquest llibre.

²¹ Vegeu CAÑELLAS, J., 1993, *op. cit.* i CALAFAT I VILA, R.M., 1992, “Les pautes socio-econòmiques i l’inici de l’emigració. ‘Fer l’Havana’” a **Congrés Internacional d’Estudis Històrics. Les Illes Balears i Amèrica**, Palma, pàgs. 151-165; “Batabanó i la pesca d’esponja. Les Tempestes. Els ciclons i la mort a la memòria d’un poble. L’emigrant i la llengua”, a idem pàgs. 169-185 i, 1994, “Mallorquins a l’illa de Cuba”, a **Pics de Cultura Popular IV: L’Emigració (2)**, Revista **Miramar/18**, Valldemossa, pàgs. LIX-LX.

cantava Pere A. Jusama i Barceló *en Serral* (1837-1916)²².

El cançoner en la incorporació del fet com a cosa “normal” va més enllà encara i fa servir el tòpic –la dificultat, en aquest cas– com a terme de comparació:

Per un Juan aniria
a l’Havana o més endins;
però per altres fadrins
una passa no daria.

Gili²³ I/240/40 Lluçmajor

El tema, doncs, s’incorpora a l’arsenal simbòlic comunitari amb total naturalitat, tal com succeeix amb altres tòpics, com pot ser el genèric –només és un exemple– “passar la mar”:

Si a Pollença vols anar,
ets de venir cada dia,
que jo per tu ho faria
enc que fos passar la mar.

CPM I/17/239

Se pensen anar a la glori’

Les causes de l’emigració són múltiples –n’ha fet una anàlisi pormenoritzada Sebastià Serra²⁴ i les ha sintetitzat amb “l’anhel de millora econòmica i social”– però, a la base de totes elles, hi trobam les raons de l’empresa arriscada: “fugir de la fam i la misèria, de l’explotació i d’una vida indigna era el somni”²⁵. Els resultats podien ser tràgics:

En Saurina n’és vengut
de les Índies de dur plata;
n’ha duit una fam que el mata,
ronya per sa pell i grata.
Quin viatge més perdut!

Gili III/90/30 Artà i III/91/30

²² JUSAMA I BARCELÓ, P.A., 1900, **Codolades**, edició de Miquel Pons, Conselleria de Cultura, educació i Esports del Govern Balear, Palma.

²³ GILI I FERRER, Antoni, 1994-1997, **Aportació al Cançoner popular de Mallorca (quatre toms)**, El Tall, Palma. Citarem les cançons GILI / VOLÚM / NÚM. / PÀG.

²⁴ Vegeu nota 8.

²⁵ BUADES, MANRESA, MAS, 1995 *op. cit.*

Potser aquest glosador parlàs així mogut per l'enveja o per la rancúnia. Quan és el propi protagonista el qui parla, la magnitud de la tragèdia ens sorprèn i és que, com escriuen els investigadors, “Amèrica no era el paradís i moltes vegades els infortunis començaven ja dins el vaixell i no acabaven mai”²⁶:

De l'Havana som vengut
amb un barco català.
Germans meus, hi vaig deixar
sa vista i sa salut.

CPM III/31/33
Algaida; Vilafranca

És clar que el fracàs, vist des de la nostra posició –pels qui no han sentit la necessitat d'emigrar, o no han pogut, o han sentit temor davant els perills múltiples–, no sempre es tracta amb la mateixa duresa. Sovint, la ironia es fa servir per suavitzar en certa manera la sàtira:

A Cuba mos n'hem d'anar
i allà tots serem *cubanos*.
Ditxós qui podrà tornar,
amb sa llecència amb sa mà,
a s'església d'ets *hermanos*.

CPM III/30/33 Manacor
Gili III/78/29 Artà

Ja és partit En Catalí
i se'n va devers l'Havana
amb sos calçons d'indiana
i guardapits de xelí.

CPM III/33/33
Estellencs; Orient; Lluçmajor

Tots venim de sang vermeia,
encarnada del Brasil.
De cada cent n'hi ha mil
que estan persignats d'oreia.

Gili III/105/31 Lluçmajor

Tot i que la contundència verbal no s'està de res:

A Bones Aires se'n van
es quatre culetjadors:
se pensen venir senyors
i se'n vénen morts de fam.

CPM III/27/33
Ses Salines; Pollença; Campos, Deià

En qualsevol cas, també l'èxit assolit pels emigrants –no n'hem sabut trobar gairebé mai el reflex a les cançons populars– es manifesta per la via satírica:

Vénen d'Amèrica espesses
ses remeses de doblers:
ses dones des sabaters
ja no seran més mestresses.

CPM II/641/89
Sóller; Esporles

El que sí resulta clar és que els glosadors associen clarament la fi de l'emigració amb l'inici de la “bonança” econòmica a Mallorca. Rosa M. Calafat ho ha apuntat i en dona mostres:

A l'Havana no hi aniré
amb so turisme que tenim,
almanco, ara vivim,
millor que en temps primer.
Jo no enyor es quinquar,
amb sa llum ens divertim²⁷.

La literatura oral i, en concret, la poesia oral ha estat considerada un sistema funcional, és dir, un sistema interrelacional de comportaments organitzats de cara a la consecució d'un o diversos objectius. Així s'ha pogut parlar de funcions d'informació, màgica o religiosa, reguladora del treball, signe d'identificació, pedagògica o iniciàtica de la poesia de tradició oral²⁸. Certament, és perceptible en determinats textos la voluntat –conscient o no– de, mitjançant la condensació de l'emotivitat popular, comunicar dades, punts de vista, creences, principis ètics, ideologia... que puguin contribuir a la creació i/o consolidació d'un estat d'opinió envers fets o idees –des del manteniment de l'*statu quo* al discurs revolucionari–. En relació a l'emigració sovintegen –hi farem més esment a les cançons llargues– les cançons admonitòries, premonitòries, en molts casos:

²⁶ BUADES, MANRESA, MAS, 1995 *op. cit.*, Pàg. 10.

²⁷ CALAFAT, R. M., 1992, “Les pantes...”.

²⁸ SBERT, 1992, *op. cit.*

Se pensen que, a Bones Aires,
guanyen sa plata, jaguent;
n'han de passar sol i vent
i trebai de tots es caires.
A Bones Aires, se pensen
que guanyen molts de doblers;
en guanyen molts, 'ximateix,
però, molts de pics, van sense.

Gili III/103/31 Manacor

Es qui a Bones Aires van
se pensen anar a la glori';
passaran pel purgatori
i a l'infern s'aturaran.

CPM III/29/33

Sant Joan; Valldemossa; Consell

Els advertiments, l'alliçament –la premonició– poden ser duts a terme per la veu de l'experiència. Així, el glosador Baltasar Fiol i Pocoví, escriu Joan Miralles, “des de l'Argentina envià una plagueta de cançons de les quals coneixem les següents:

1
Si a Bones Aires vols anar,
manlleua cinquanta duros.
Saps quan tendràs es apuros?
En haver-los de tornar.

2
Al·lots si voleu venir
a la ciutat de Mendoza,
allà per buidar sa bossa
és millor que per aquí”²⁹

Jaume Pujol Llabrés, andritxol, en una carta glosada adreçada a un seu germà, datable l'hivern de 1895 era molt clar en el sentit que comentam:

Tu, germà Sebastià,
si a l'Havana vols venir,
has d'aprendre a llegir
i a parlar el castellà,
que si no et passarà
lo que a mi em va succeir...³⁰

Oh mar blava...

Hem dit, i s'ha demostrat pels estudiosos, que a la base de l'emigració hom hi troba, fonamentalment la fam –amb totes les dimensions, matisos i manifestacions-. D'alguna manera, el cançoner vehicula un llenguatge de la fam, de la necessitat en molts sentits. Maria Rosa Planas³¹ afirmava que “el que no cal oblidar, car és el primer de tots els axiomes, és que la FAM fa parlar i, de quina manera, els pobles que la pateixen”. Les corrandes són la veu que canta una de les facetes de la fam més doloroses: la fam d'amor.

Al “Cançoner Popular de Mallorca” del P. Ginard les cançonetes amoroses ocupen tot el primer volum –unes cinc mil corrandes-, doncs bé, en el primer capítol d'aquest tom, sota el títol ABSENCIA –594 cançons més les variants- hi trobam cançons populars relacionades amb l'emigració mallorquina a Amèrica en tots i cada un dels apartats. Convé fer atenció a les denominacions d'aquests apartats: Allunyament. Enyorança; Cartes; Comandacions; Noves; Ramells i Comiat.

El plany per la separació física entre els éssers que s'estimen és un dels tòpics poètics amorosos per excel·lència. Les dificultats, els entrebancs que les circumstàncies adverses de la vida posen a l'assoliment de la comunicació amorosa són font d'inspiració dels poetes cultes de tostemps i d'arreu. També dels glosadors –i el que cal remarcar, de les glosadores-. També quan la causa n'és l'emigració –l'altre gran tòpic, ja ens hi hem referit, solia ser el servei militar, per a molts mallorquins el primer i únic moment de la seva vida que sortien de l'illa-.

L'allunyament és l'enyor, el desconhort que s'atenua amb la metàfora:

Una cosa m'aconhorta,
i és aqueixa: en no veure't,
m'alegra aqueix oratget
qui ve de fora Mallorca.

CPM I/264/18

Llucmajor

La pèrdua del record, de la memòria de l'estimada per part d'“ell”, preocupa molt la dona que roman a Mallorca i és conscient de la multiplicitat de temptacions que esperen l'home allà:

²⁹ MIRALLES I MONSERRAT, J., 1996, *Onomàstica i literatura*, Biblioteca Miquel dels Sants Oliver/4, Pub. de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, pàg. 80.

³⁰ CALAFAT, R.M., 1992, “Batabanó...”.

³¹ PLANAS FERRER, M.R., 1997, “El llenguatge de la fam a les rondalles de mossèn Alcover”, *Randa*, 40, Curial, Barcelona, pàg. 79.

Quan allà d'allà sereu
a l'altra part de la mar,
una oronella veureu
que un record meu vos durà.

CPM I/200/14
Sant Joan; Costitx

El dolor clava la seva punyida ben endins:

Clavell, des que estic ausent
departat de ta persona,
dins lo meu cor tenc una ona
blava, que la mar no en dóna
dia de maror ni vent.
¿No heu reparat un moment
que juga de malament
es mal d'enamorament
en pic que s'encapirrona?

CPM I/42/5
Pollença; Sóller; Campanet

Cant i no tenc alegria;
més me trauria plorar
quan veig que ausent he d'estar
de qui me dóna alegria.

CPM I/40/5
Artà; Sant Joan

Tant per part de l'home que parteix:

Sa darrera estació
que vaig fer a s'enamorada,
la vaig deixar qui plorava
asseguda a un racó.

Cardell/65/26³²

Com de la fadrina que resta sola. "Es la dona qui es plany més de l'absència, per la seva immobilitat, perquè és ella la qui queda", escrigué C. Valriu³³ :

Quan s'estimat s'embarcà,
estava a la flor del món.
Ja no hi ha temps que no torn
però aquest no tornarà.

Cardell/6/167

Mal no pas aigo calenta
per sa casa de sa neu!
Lluny de vós, estimat meu,
no hi ha pena que no senta.

CPM I/160 /12 Sineu

En veure barca dins mar
es meus uis ja fan canal,
això és que em dóna senyal
de quan te'n vares anar.

CPM I/98/8 Capdepera; Sóller

Aquelles "poques i arriscades dones que marxaren"³⁴ també en sabien de mal d'amors:

Estimat, recordau-vos
de mi alguna vegada,
que me n'he d'anar a l'Havana
i sa primera endiana
que duga serà per vós.

CPM I/111/9
Campos; Galilea; Felanitx

Ramellet, recordau-vos
de mi, alguna vegada,
que me n'he d'anar a l'Havana

³² CARDELL, TOMÀS, S., 1988, **Cançons populars mallorquines**, Ajuntament de Lluçmajor: Les citacions de cançons del recull s'indiquen CARDELL /NÚM. / CANÇÓ / PÀGINA.

³³ VALRIU I LLINÀS, C., 1981, "Dona i cançoner", a **Affar**, Palma, pàg. 146. Cita les cançons "Mal no pas aigo calenta..." i "En veure barca dins mar...", entre altres.

³⁴ BUADES, MANRESA, MAS, 1995, *op. cit.*, pàg. 10.

i sa primera endiana
que duré serà per vós.

Gili I/49/24
Llucmajor

El temps de la separació és una llosa per als enamorats:

Hores me pareixen anys
i los quarts una mesada.
Si dius que m'has enyorada
estant de mi departada, bona amor,
no crec que em guanyis.³⁵

Al cançoner existeixen elements pautats –una mena de tipologies textuais– que correlacionen amb comportaments, situacions, dinàmiques... que constitueixen tòpics descriptibles. Així, per exemple, les *cartes* –les orals, no les escrites directament– són cançons on el poeta popular s'adreça a la pròpia missiva i li dona instruccions perquè compleixi la seva missió sense errades:

Carta, parteix i fé via
per dins mar, si hi ha llivell,
diràs an aquell ramell
que pensi en mi qualche dia;
jo, tant de nit com de dia,
sempre del món pens en ell.

CPM I/292/20
Sant Joan; Estellençs; Ariany; Artà; Llucmajor

Entre enamorats separats per la distància qualsevol mitjà comunicatiu era –i és– útil. En la perspectiva de la cultura oral preindustrial –analfabetisme, precarietat de les vies i mitjans de comunicació– la tramesa de noves, les comandacions, el donar o demanar notícies d'algú a aquells que partien cap a l'indret on es trobava l'enamorat o l'enamorada havia de ser, força-sament un fet habitual. Els poetes orals saben literaturitzar-lo, el fet, fent servir el joc metafòric amb una eficàcia gran:

Comandacions rebreu
per les ones de la mar;

de cada ona que veureu,
serà que torn redoblar.

CPM I/342/23
Alcúdia; Santanyí

A la mar me n'aniré
per veure si hi ha maror,
i allà preguntaré
noves de vós, bona amor.

CPM I/386/26
Manacor; Artà; Sant Joan

A vegades, les comandacions o les noves serveixen per informar sobre aspectes de gelosia o d'infidelitat explícita:

Mariners de Batamanor,
voltros que passau per l'Havana
ja direu a en Perico Cabana
que sa seva dona fa tala
cada vespre amb so rector;
si no vol esser cabró,
que se'n vénga cap a Espanya.

Janer, pàg. 87
Andratx³⁶

Amb notes ben saboroses d'erotisme:

Carabassa de l'Havana
diuen que és de sa millor
i jo de Batabanó,
te n'enviï una taiada,
sa teva no l'he tastada;
però n'he sentida olor.

Gili II/1450/195
S'Arracó

³⁵ CARBONELL, *op. cit.* 1

³⁶ JANER MANILA, G., 1980, **Sexe i cultura a Mallorca: el cançoner**, Editorial Moll, Mallorca, pàg. 87.

En tot procés existeixen punts d'inflexió. En el de les separacions dels enamorats per raons de l'emigració a Amèrica, fonamentalment, el moment crític és l'instant mateix de la separació. L'escena del comiat, fàcilment teatralitzable, és un tòpic reiterat a la poesia amorosa de tradició oral:

Per anar a Veracruz
han de passar per l'Havana.
Da'm aquesta mà, Joana;
Déu sap si no ens veurem pus.

CPM I/570/37 Felanitx
Gili III/100/31

Quan seràs damunt es moll
que a l'Havana te'n niràs,
Juanet, m'enviaràs
una aferrada pes coll.

CPM I/574/37
Maria de la Salut; Algaida

Com veig que me n'he d'anar
a l'Havana, tan enfora;
sa meva careta, una hora,
alegre no pot estar.

Gili III/85/30
Artà

El dolor, a voltes manifestat amb un punt d'hipèrbole, és palès:

Com es barco partirà
qui amollaran ses cadenes,
sa sang de ses meves venes,
de pena s'eixugarà.

Cardell/5/172

Com s'estimat s'embarcà
jo havia de fer bugada.
S'aigua dets ulls me bastà
per rentar i per passar,

per llixu i llixuada;
i una gerra escollada
que encara en va quedar;
i un poc que en va vessar
si no embranca per la mar
tota la ciutat negava.

Cardell/206/38

En alguna ocasió el comiat no es refereix a la relació amorosa, sinó que s'estén a la globalitat del context personal. L'individu que deixa la seva terra i tem l'esdevenidor insegur. És evident però, que la incertesa no evitava la decisió de partir que, buscant un reforçament a la pròpia por, esdevenia invitació als altres a compartir el destí. "La partida era sempre traumàtica i dolorosa. Partir –pensaven– els assegurava la supervivència i, amb un poc de sort, la riquesa. I s'engrescaven els uns als altres. Poc importava que la premsa els alertàs dels perills d'emigrar"³⁷ i poc importaven també les lamentacions dels glosadors:

Quan seré as mig de mar,
diré: "Adiós, Mallorca,
pentura quan tornaré
mumare ja serà morta".

Cardell/5/167

És recurrent la referència al canvi d'amors que pot esdevenir-se per culpa de la separació provocada per l'emigració:

Si a fora vos n'anau
mon bé estimat, 'adiós';
i, si feis altres amors,
baldament siguen millors,
pensau en ses que deixau.

Cardell /66/26

Sofriment per amor, la dissort dels amants provocada per la separació; la burla; el despit; la gelosia; l'erotisme; el desig... són formes que la fam d'amor pren al cançoner per fer sentir la seva cremor a les consciències. Sigui per estimular, per consolar, per fer esclatar els sentiments covats, per provocar la rialla fresca subratllant els aspectes grotescs que sempre comporta la vida... el cert és que la poesia popular amorosa connecta més amb el patiment dels

³⁷ BUADES I CRESPI, J., MANRESA MONSERRAT MA., MAS BARCELÓ MA., 1994, "El tema de l'emigració a dues publicacions de la part forana de Mallorca: *El Pollensin* i *El Felanitense*" a **XII Jornades d'Estudis Locals. La premsa, la ràdio i la televisió des d'una perspectiva històrica**, Institut d'Estudis Baleàrics, Palma, pàg. 173.

emigrants –i dels que romanen a l'illa– que no amb cap altre aspecte de les relacions amoroses entre els homes i les dones, entre les dones i els homes. Per això, i no per altra cosa –potser la cançó ni tan sols faci referència a l'emigració– he volgut encapçalar el títol d'aquest llibre amb una cançó d'allunyament, molt coneguda a Mallorca, que, pens, conté tota l'emoció adolorida que una separació forçada suposa:

Oh mar blava, que ets de trista!
En mirar-te ploraré
perque te n'has duit mon bé
de davant la meva vista.

CPM I/182/13 Manacor; Artà; Sineu; Sant Joan
Cardell/19/22

3. CANÇONS LLARGUES.

S'enamorat s'embarcà...

Els cançoners més exhaustius en general consideren *cançons llargues* –fem servir les denominacions ginardianes– un conjunt de composicions extenses, d'estructura i temàtica diverses, que solen agrupar-se en tres tipus: glosades, codolades i romanços.

Els folkloristes les han arreglat directament de la veu dels informadors –o, en determinats casos, dels propis glosadors i glosadores– i, per tant, formen part del patrimoni immaterial mallorquí, d'igual manera que les gloses o *cançons curtes*.

Per raons només de mnemotècnia pura, el corpus de cançons llargues conservades és molt menor en extensió al de les corrandes. També resulta notori que les més recordades solen ser les més antigues –normalment romanços i alguna codolada– perquè la memòria de les seves melodies en forma part substancial i és el millor estaló. Motius d'aquesta índole poden explicar l'escassetat de materials a l'abast d'aquestes característiques referents a l'emigració a Amèrica –ja ens referirem més envant al cas especial de les cançons de Llorenç Capellà *Battle*.

Quant a les cançons llargues dels cançoners, aportarem només dues petites mostres. La primera és una cançó “de picat” recollida a Artà, Petra, Sóller, Deià i Manacor pel P. Ginard –ben bé podria ser inclosa, per la seva estructura estròfica, al repertori de cançons curtes– i pertany a l'àmbit dels acudits que, qualificàvem de “sàtira sociolingüística”:

Amb lleccenci', de la guerra
vengué un tal Macià.
Per la drete i per l'esquerra
tothom li dava sa mà.
Per dir “reim”, ja sap dir *uva*.
Don Toni li demanava:
-Macià ¿has vingut de Cuba?
-No senyor; vénc de LHavana.

CPM II 26/348

La segona forma part d'una autobiografia glosada que Margalida Munar i Puigserver *Pola* compongué –el text és oral, la glosadora era analfabeta– i Sebastià Cardell el recollí a Lluçmajor i l'edità posteriorment³⁸. Es tracta d'un fragment on l'emigració intervé com a element de desequilibri en una relació amorosa tòpica. Podríem parlar del tema de l'absència i l'allunyament entre els enamorats i de la fidelitat que, en aquest cas, tots dos es guardaren, malgrat les temptacions:

³⁸ CARDELL, S., FONT, B., SBERT, M., (coordinació), 2000, *Cultura oral a Lluçmajor*, Ajuntament de Lluçmajor, pàgs.137-140.

I ISEN VAN!!

29
 S'enamorat s'embarcà,
 cosa que mai me pensava,
 però en Terrigo em quedava
 i amb ell poria ballar.
 Molt de gust que hi vaig passar;
 qualche pic m'acompanyava
 i, a lo darrer, ja em parlava
 si poríem festejar.
 Jo mai li vaig contestar
 perquè amb en Tòfol pensava.

30
 Com en Tòfol festejava,
 molta pena vaig passar
 perquè em 'via d'esperar
 i de pensaments hi anava,
 però havia d'acabar
 sa feina que me tocava.

Com sa taula decantava,
 ja començava a ballar,
 llavò havia d'escurar.
 Una altra feina em quedava:
 que sa cara me rentava
 i m'havia d'empolvar.
 Més de dos anys vaig anar
 amb en Tòfol 'companyada.
 Quan li donaren entrada,
 llavò se volgué embarcar.
 Cartes no vaig enviar,
 jo sempre me vaig pensar
 que m'hauria olvidada.
 En es tres anys va tornar
 i encara em vengué a cercar
 allà on 'via quedada.
 Però ell també trobà
 es pensament que em deixà
 perquè tancat li guardava.

Fou Sebastià Serra qui emfasitsà el paper notori que les manifestacions de la cultura popular, i en concret les cançons tengueren en “la difusió de les causes de l'emigració”³⁹. L'investigador transcriu uns fragments de la plagueta *Sa despedida d'un Trabayadó que fuig de sa fam y sa terra que parla* de Bartomeu Pastor⁴⁰ i uns textos extrets de “diferents glosats” de finals del segle XIX⁴¹.

Amb el número 381 de registre es publicà a la “Imp. de Juan Colomar”, l'any 1889, data- da el juliol, l'opuscle *Bonas-Ayres / lo qu'es el seu govern y relació de sa protecció / que poren trobà els emigrants que pasan / abaix de sa bandera / de sa República Argentina*. Aquest full, segons Serra, “és un clar exemple d'un conjunt de plantejaments que es difonen a Europa a partir dels anys 80 del segle passat [XIX] per part del govern argentí, que pretén atreure la immigració”.

La composició és integrada per vint-i-quatre dècimes, segons la modalitat castellana “espi- neta” -abbaaacddc- i una cançó final sense numerar composta per trenta versos, els deu pri- mers dels quals constitueixen també una dècima tot i que, llavors es trenca l'estructura estrò- fica, si bé es manté la combinació de tres rimes consonants -“u”, “à”, “ant”-. No hi ha indi- cació expressa ni amagada de l'autor, però tant el tema com l'estructura o el tractament, per- meten pensar en Mateu Borràs⁴² com a pare del text. Si a aquests aspectes hi afegim l'anota- ció final -“Se ven en la tenda de M. Borràs...”- sembla encara més raonable aquesta atribució.

Ens trobam davant un document publicitari. El títol ja ens ho indica així -encara que la literalitat permet algun dubte-. El glosador -un professional o semiprofessional- compon, és molt plausible que per encàrrec, una argumentació adreçada a captar mallorquins per emi- grar a Argentina. La seva capacitat de persuasió denota un coneixement clar de la situació: sap bé a qui s'adreça -als “pobras”- i ho fa directament i reiterativament; insisteix sobre la protecció i empara de què gaudiran del govern argentí -un govern, oh meravella, amb un sen- tit social extraordinari, amb un sentiment democràtic indiscutible, preocupat per la cultura, l'e- ducació i la sanitat, capaç de bestreure “es pasatje” dels futurs emigrants-; remarca l'igualita- risme de la societat argentina i la llibertat de culte; s'esforça a demostrar l'estabilitat del sis- tema econòmic argentí i la capacitat de generar riquesa d'aquell territori i ho fa amb uns ter- mes prou comprensibles per a un públic com és el seu -analfabet, majoritàriament-... en defi- nitiva, perfila amb matisos molt significatius les línies bàsiques d'una arcàdia o del paradís que els “bracés” podran trobar a ultramar.

Amb prudència aconsella que cal vigilar i treballar amb rigor i seriositat, perquè tot i les boneses del país i “d'aquell govern federal” la fortuna només és amiga d'aquells que saben guan- yar-se-la. Els ociosos o malfeiners “allá heuran de sucumbir”. La crítica a la situació d' “aquí” és

³⁹ Vegeu nota 8.

⁴⁰ Vegeu més envant

⁴¹ Per la nostra part, a les transcripcions respectarem la grafia original i només farem unes anotacions mínimes, perquè l'es- tudi filològic és fora de l'àmbit d'un treball com el present.

⁴² En relació a Mateu Borràs, RIPOLL, 2000, *op. cit.*, pàgs. 17 i 18, en dóna l'escassa informació existent -que no inclou dades sobre la seva biografia-.

molt dura: el "llop" furta als treballadors el que han guanyat i els deixa "com es gat de Tulixant /que morí miulant, miulant".

El missatge és clar: una invitació a emigrar a l'Argentina, terra d'abundor i de justícia. Un llumenaret blau per a la misèria fosca que domina els "mallorquins desgraciats" d'aquell moment. Tots els perfils del mite.

L'inventari d'avantatges i de seguretats que s'anuncien fan desitjable la fugida, però una lectura atenta de *Bonas-Ayres*... ens permet de colombrar dificultats i problemes. El glosador dicta un discurs proselitista impulsat per la conveniència o, qui sap, per la pròpia necessitat, però no perd la lucidesa –ni la integritat– i avisa dels perills que l'aventura pot comportar –vegeu les cançons 20 i 21 i, en part la 22–.

Aquest document propagandístic presenta un interès històricosocial indiscutible perquè reflecteix –per la via de l'expressió de les frustracions i mancances de la gent pobra que promet de solventar– quina era l'autèntica percepció dels estaments humils de la qüestió, deixant al marge les apreciacions que, conseqüents o no, es poguessin fer des d'instàncies socials, polítiques o culturals diferents. En fem la transcripció:

Bonas-Ayres / lo qu'es el seu govern y relació de sa protecció / que poren trobà els emigrans que pasan / abaiix de sa bandera / de sa República Argentina

"El Balear", núm. 139, gener 1922

1
Mallorquins desgraciats
en aque hem d'arribá
havé de desempará
á sa terra ahon som nats
que som nodrits y criats
pes nostros antecesós,
y per no protejirmos
no porem viuremoshi⁴³
y per forsa hem de fojir
d'un punt tant deliciós.

2
No hey ha dupte que tenim
á Mallorca un tresó
qu' es una copeta dó,
pero no mos ne servim,
per aixó es que fojim
á cercá altre ventura
á un punt que s'asegura
mes bona protecció
y á tot bon trabajadó
es mateix govern ajuda.

3
No queda desamparat
d'aquell govern federal
ningun homo industrial⁴⁴
con tal que siga honrat,
tuthom es apreciat
tant si es rich com si es proba,
y per aixó tuthom troba,
trabay per ocuparsé,
un pot menjá y calsarsé
y vestí molt bona roba.

4
Tant si's homo com si's dona
mentres vulga trabajá;
trabay no li faltará

y una paga molt bona;
y mentras sa bosa sona
ningun trabay es cansat,
y si's un abandonat
ell mateix sa corretjeix;
lo qu' aquí, un s'avorreix
cuant se veu desenfeinat.

5
Allá hey há trabay sobrant
pes qui vulgui trabajá
y ningun ofici hey há
que no vaje prosperant,
y que terreno, bastant
ni⁴⁵ ha, desenganauvós,
per aixó es conradós,
qui vulgan esplotarló,
poren aná á conrarló
y triá d'es puns millós.

6
En cent xixanta vuit mil
y tantas, llegos cuadradas
qu' es govern té registradas
en es registre civil,
¿voleu no puga dú fil
es que vulga a sa miloca?
allá lo qu' importa i xoca
qu' hey vaje molta de jent
que no'n tendrá abastament
en tot Mallorca. Qu' es poca.

7
¿Qu' he dit jo, en tot Mallorca?
ni España y Portugal
no li farien señal,
mirau si molt li importa;
per aixó es qu' está resolta
de qu' hey vagen emigrans,
y per tenirne bastans,

⁴³ "viuremoshi" = guanyar-nos-hi la vida

⁴⁴ "industrial" = treballador

⁴⁵ "ni" = n'hi

los adelanta es pasatje⁴⁶
contant qu' es una ventaje
per tots aquells habitants.

8
No cregueu qu' es emigrants
com esclaus siguin mirats,
tenen iguals facultats
qu' es mateis nacionals,
disfrutan de tot, iguals,
no se fa distinció;
miran es trabajadó
igual qu' es mes opulent,
vatequi com tanta jent
empren⁴⁷ s'emigració.

9
Sa lley d'allá protejeix
emb especialidad
á cualsevol emigrat
proba, que no tenga res;
tot homo honrat, es ates,
y li donan protecció;
y si es un trabajadó
ja may queda abandonat,
sino qu' es auxiliat
de lo qu' es merexedó.

10
Poreu dá una mirada
á sa part interesant,
que parla de l'emigrant

y voreu com vos agrada,
s'article 16 declare
de sa constitució,
qu' en aquella nació
no hey ha títol de noblesa,
tota persona es admesa
y no 's fa distinció.

11
A sa nació Argentina
no hey ha fueros personals,
sinó que tots son iguals,
ioh quina lley tan divina!
y tot ella s'encamina
á una fraternidad
y tuthom te llibertad
per usá es culto que vol
y aixó es el consol
de sa generalidad.

12
Aquest govern federal
que ja conta emb habitans
de quatre millons y tans,
y terreno, sens igual,
mirant pes bé general
tant per homos com per donas,
té tres mil y cent escolas
que paga sa nació,
y a disposició
d'es pobras a todas horas.

13
Es pobras son respectats
d'aquell govern federal,
donantlós un bon jornal
es señós haciendats,
tenen sas comoditats
mes precisas qu' han masté,
y aquell que feina vol fé,
ni un sol dia ni⁴⁸ falta

perqu' es govern d'allá exalta
tot homo qu' es bon bracé.

14
Allá es trabajadós
es qui vulguin trabajá,
poren beure y menjá
y vestí com á señós;
tant si son es conradós
com si son es menestrals,
guañan uns crescuts jornals
qu' es gastos, de molt, superan,
per aixó es cap de s'añ tenan
replegat bons capitals.

15
Acabada sa semmana
cuant es jornals han cobrat
y contan lo qu' han gastat,
los sobra bona tayada
que posan molta vegada
á n' es Banch á interés,
y procuran durní mes
per aumentar es capital;
allá tot industrial
replega molts de dobbés.

16
Allá hey ha proporcions
per posá en seguridad
lo que tenga replegat
en que sigan dos millons,
sens perill de questions
perqu' hey ha dinés bastans,
y en pich que ni⁴⁹ ha tans
s'aguantan ses amistats;
cent y deu sociedades
de crédito, hey ha, jermans.

17
Y no es cap friolera
es capital existent,
que tenen en el present
abaix d'aquella bandera,
creisme que no s'apondera⁵⁰,
y vos ne daré rahons:
650 millons
en pesetas reuneixen,
y amb aixó ja merexen
confiansa á farfallons.

18
En sas mans heu pot tocá
aquell que no creu en jó,
y encare no 's aixó
que no cont es banchs qu' hey há,
que si 'ls hagués d'esplicá
n'anomenaria tans....
en carrils, comercials,
y emb altres compañías;
se cert que d'aquí vuit dias
no mos voriam cabals.

20
Allá han de trabajá,
ó bé tant ó més qu' aquí,
y es qui no 'u vol fé així
no pensi en versen d'aná⁵¹,
ó sino aplegará
miseri y fam per llarch,
y de tot tendrá sobrant
fora dobbés en butxaca,
y pes vestit qualche taca
que no s'ennirá fregant.

21
Aquets no s'escaparan,
qu' heuran de pelegriná,
si no volen trabajá

⁴⁶ Lany 1889 fou fortíssima l'emigració mallorquina, motivada per la crisi agrària i incentivada per la presència de contractistes de mà d'obra per a l'Argentina i, en menor mesura Xile que, entre d'altres avantatges, oferien passatge gratuït a Amèrica, tal com menciona la composició. Les crítiques periodístiques als "agents" promotors illencs són molt dures. Algunes actuacions sospitosament esbiaixades fan pensar en fenòmens actuals relacionats amb les activitats de grups de delinqüents que actuen sobre la població de països emissors d'emigració. Joan Buades, a un treball d'aparició pròxima, analitza la presència d'aquests agents i les polèmiques que se'n deriven reflectides a la premsa mallorquina coetània.

⁴⁷ "empren" = emprèn

⁴⁸ "ni" = n'hi

⁴⁹ id. notes anteriors

⁵⁰ "s'apondera" = s'exagera

⁵¹ "en versen d'aná" = en haver-se'n d'anar

pronta avorrits se veurán,
y lo que procurarán
será aviat es fogí,
peró no podrán vení
perque no tendrán dobbés,
y mendigant pes carrés
allá heuran de sucumbí.

22
Si no voleu arribá
á un punt de tanta creu,
no importa qu' hey aneu
si no voleu trabayá,
que necesidad no hey há
de qu' hey vajan mals fanés,
y donan molts de dobbés
en es bons trabayadós;
menestrals y conradós
d'aquets no n'hi ha demés.

23
De lo que més falta hey há
es de jent trabayadora
per aixó es que sa dona⁵²
bona paga en es qu' hey vá,
y llevó es govern qu' está
disposat á protegírló
y no desempararló
en cas de necesidad,
y sempre es ben arribad
tot homo trabayadó.

24
Tot homo en arribá allá
con tal que siga bracé,
en es mateix instant té
per aná á trabayá,
y així es que no hey há

persona desenfeinada,
sa jent, tota está ocupada
cada hu en seu art,
per aixó prospera tant
tota persona emigrada.

...

Emigrants no tremoleu
si teniu gust d'anarhí,
perque lo qui es aquí
jens de consol trobareu,
y allá sempre tendreu
bon terreno esplotadó,
y si voleu conrarló
dinés bastans goñareu,
y de lo que avensareu
fareu vida de señó;
si tot lo que apleguereu
heu sabeu aprofitá,
dintre poch temps vos dará
es cent per cent, ja 'u voreu,
y aquí res ne tendreu
perque de lo que treureu
un altre en disfrutará,
y per no dirhó més clá,
cuant es llop s'entregará
de sas mans vos ho prendrá,
cuant manco vos pensareu
y voltros ¿com quedareu?...
com es gat de Tulixant
que morí miulant, miulant,
mirant, y no 'u toquereu,
si 't costa pena es creureu⁵³
pots seguí y tirá endavant
qu' es refranch diu: sopegant
en que siga en tant en tant
de caminá bé aprendreu.

ES PROPIEDAD

Palma Juriol 1889

Se ven en la tenda de M. BORRÁS, y á sa caseta de fusta de sa costa des Teatro, ahon se trobará un complet sortit de historias, sainetes y comedias y romanso nou titulat:

Els emigrants mallorquins de Pollensa y Manacó (382 y 597)

En prensa: *Guía de Buenos-Ayres y sus provincias*

Imp. de Juan Colomar

Datada el mateix mes i any (juliol de 1889), el glosador i editor Mateu Borràs, amb el núm. 382 del seu propi registre, posava a venda “a la tenda de M. Borràs” i a la caseta de fusta de la costa del Teatre –llocs tan familiars per als lectors d'aquesta mena de publicacions de canya i cordill– uns fulls solts, materials habituals de l'autor i de la casa, sota el títol *Els emigrants de Pollensa y Manacor / o siga relació d'es motius que tenen / ets habitants d'aquets pobles per anar a viura a sa / República Argentina*. La impressió es fa a Palma a la impremta “Viuda é Hijos de P.J. Gelabert”⁵⁴.

El plec és integrat per dues parts. L'una referida a Pollença i l'altra a Manacor. La primera és un conjunt de devuit dècimes –alguna d'elles irregular– seguides d'unes *ADVERTENCIS IMPORTANTES*, també amb estructura de dècimes, però distribuïdes –engastades– de forma un xic peculiar. Pel que fa a les dècimes podem constatar-hi, en relació a l'emigració a l'Argentina, components diversos:

- datació: “any vuytanta vuyt; ‘l'any corrent”...
- causalitat: “es ventre buyt”; “sa causa y es fonament / es motiu y sa rahó”; “de deu dias, nou dejuna”...
- incitació a l'emigració: “per aixó en Borràs vos diu / de que feis bé de fogí”; “fogiu tots, que hey ha motiu”...
- la incertesa del futur: “Deu sap si tornarà”...
- les dimensions del fenomen emigratori: “cada dia amb augment”...
- protesta social: “deuen volé qu 'es mantenga / de carreix y garrovins”; “crech qu' ni ha mes de dos / de qu' sa deuan pensá / qu' un proba sense menjá / així mateix pot campá”; “y el pobra es tan trepitjat / com es fems d'un carretó”...

⁵² “sa dona” = es dóna

⁵³ “creureu” = creure-ho

⁵⁴ Inclosa a RIPOLL *op. cit.* amb el núm. 21

Les *ADVERTENCIS IMPORTANS* presenten una disposició tipogràfica que, endemés del títol cridaner, les individualitza en el context de l'edició –una estrofa de vint versos que són combinació de dues dècimes abbbaaabba + abbbbaabba, separada d'una segona estrofa d'onze versos, abbbaaabbbba, que es tanca amb el nom del glosador en un vers que és també signatura de tot el foli i marca explícita del posicionament personal de l'autor. Aquesta part podria integrar-se temàticament en aquell conjunt de cançons que abans qualificàvem de premonitòries. Borràs –com farà Aguiló y Serena⁵⁵– adverteix sobre problemes reals i perills que poden condicionar l'èxit o el fracàs dels emigrants: el mite pot fer-se realitat, perquè existeix –“de dinés ni ha bestans”–, però l'assoliment del paradís no és gens senzill “s'ha de fé, per replegá / molta feyna y poc descans”–.

Hi ha, en gran mesura, una coincidència amb aquelles opinions freqüents a la premsa coetània on “s'utilitzen tots els recursos per convèncer la gent dels perills que comporta anar-se'n a Amèrica”⁵⁶. Tot i que, en els fulls solts resulta evident la intenció –paradoxa òbvia– de difusió i propaganda favorable a l'emigració –“curiosament” a Argentina i Xile, països que “incitaven” la captació de mà d'obra illenca–.

Sota el títol *MANACÓ* figura una tirallonga de deu octaves –combinació de dues quarte-tes heptasil·làbiques, abbaacca– i una dècima final, irregular quant a la rima. Planteja la qüestió social en termes no exactes –jornals un poc millors– però amb similituds amb l'anterior evidents com l'atur o els salaris insuficients. Pobresa, fam i un moviment emigratori brutal com a conseqüència –“de dins Manacó uns tres mil”–, per “á lo menos” poder menjar. La dècima final, no gens premonitòria –sembla només protocolària– conté, això no obstant, la formulació d'un desig que, segurament, devia ser compartit per molta gent: “y en tres ó quatre años vos ves / en sa nostra ñia.acomp”.

⁵⁵ Vegeu infra.

⁵⁶ BUADES, MANRESA, MAS, 1994, *op. cit.*, pàg. 174.

ELS EMIGRANS DE POLLENSA Y MANACÓ

Ó SIGA RELACIÓ D'ES MOTIUS QUE TENEN ETS HABITANS D'AQUETS POBLES PER ANAR Á VIURA Á SA REPÚBLICA ARGENTINA

(Es propiedad)

1
En lo any vuytanta vuit⁵⁷
dins Pollensa comensá
la jent seua á desfilá
perque varen afiná
que sa fam es mal bescuit,
y tenguent es ventre buit
es qui ha pogut n'ha fuit
y Deu sap si tornaré,
que si 's campa milló allá
de torná, pot sé es descuit.

2
Llavó vá entrá l'any corrent
per la graci del señó,
y fonec mes gran es doló,
qu'el pobra trabayadó
anave més malament,
y aixó es realment
sa causa y es fonament
es motiu y sa rahó
com vá aquesta emigració
de cada dia amb augment.

3
Es proba no pot viurey⁵⁸
á dins Pollensa avuy día,
perque per molt qu'estodia,
á sa seua malaltía

no li pot dá cap remey,
y es qui pot aplicarley
s'estima mes no darley,
y així, es pobra arribaría
que dins sa panxa hey tendría
dues lliures de rovey.

4
Era un jornal tan menut
que dins Pollensa donaven
a n'ets homos qu'es llogaven
que molts de pichs no arribaven
á 16 céntims d'escut⁵⁹,
i16 céntims, y aixut!!!!...
vejentse el pobra perdut,
que per lloch remey trobaven
á Pollensa abandonaven
y n'ha fuit qui n'ha pogut.

5
Ell fá llástima jermans
no mes es sentiró á dí,
que trebayant á la fi
es capvespre y es matí
los dasen coranta cans (1)
“céntims de peseta”
petits, ó 20 d'es mes grans,
imirau sin pot fé de pans
un homo qu's trobi així

⁵⁹ En el primer terç del segle XIX, a les Balears encara comptàvem amb *céntims d'escut*. D'ací procedia la denominació de “quatre céntims” a una peça de deu céntims de pesseta i de “dos céntims” a una de cinc (Diccionari Català-Valencià-Balear =DCVB).

⁵⁷ Aquest i el següent any són punts d'inflexió del flux migratori.

⁵⁸ “viurey” = viure-hi

y qu'haje de mantení
á sa dona y ets infants!

6
iDesgraciats Pollensins!
Es precis que cor no tengan
tots aquells vengan d'hon vengan
mentras que vos entretingan
emb uns jornals tan mesquins;
homos casats y fredins
y donas, ninas y nins
es precis que tots s'ofengan...
¿deuen volé qu's mantengan
de carreix⁶⁰ y garrovins?

7
Vejent sa necesidad
tan mala de subvení
tant si's casat com fredí
sa⁶¹ de resoldre á la fi
perqu'está desesperat,
y á Bonas-Aires de cap
sen vá y está aconortad
tant de viure com morí
y molts heu farán així
si no canvian d'estat.

8
iPobre poble pollensí!
Tu corras mala fortuna,
perque ni en sol ni en lluna
no trobas persona alguna
que se vulga compati,
de cateua has de fogí
perque tot proba á la fi
de deu dias, nou dejuna
y ha d'aná á corra la tuna⁶²
dos mil llogos llun d'aquí.

⁶⁰ "carreix" = càrritx

⁶¹ "sa" = s'ha

⁶² "corra la tuna" = "córrer la tuna", és dir, anar d'ací allà sense treballar (DCVB).

9
Mirau qu'está ben posat
un proba si vá di ve
qu'sols per sustentarse,
no puga remenarse
qu' no'n surti esquelebrat,
y es lo primé projectat
vendre es trastos si pot se,
Peró no pot vendre-ne
á mitjan preu sa mitad.

10
Dins Pollensa se resona
un rum rum de mala casta,
á molts curtetje y res basta,
proba hey há qu' es pa no tasta,
ni ets infants ni sa dona,
sa pot di dalt una trona
qu'hasta hey há alguna madona
qu' per no poré, no pasta,
molts es veure aquest desastre
van a cercá una madastra
y deixan se mare bona⁶³.

11
Es trist de tota manera
es proba així com está,
qu' sa mare qu'el criá
are no li dóna pá,
y está qui's desespera,
y ha d'aná á terra estranjera
en sa panxa ten jeujera⁶⁴
con vos poreu suposá
per qu'avuy no pot menjá
en sa mare verdadera.

12
Sent molt es despreciá
perqu' jo som natural,
pero també me sap mal

⁶³ Cerquen la solució i no la troben, o la troben pitjor.

⁶⁴ "ten jeujera" = tan lleugera

y el proba es tan trepitjat
com es fems d'un carretó.

16
Probas de probas va dí
Sant Pera cuant era viu,
probas de probas, sentiui
tan d'hivern com en s'estiu
per totes parts repetí,
ja sabem qu' hem de sofrí,
emperó per viure així
tant se val está catiu,
per aixó en Borrás vos diu
de que feis bé de fojí.

17
Jo no aplaudesch si fojiu
deixant cavostra axuxí,
y á Bonas Ayres partí,
qu' no añoreu á la fi
es mal viure qu' teniu;
pero puesto que patiu
y tan sols no conseguí
per porervós mantení
dins es poble pollensí;
fojiu tots, qu' hey há motiu.

18
Pollensins y pollensinas,
sa despedida vuy dá
peró abans vuy alabá
tots es qui s'han d'embarcá
tant casadas com fredinas,
homos, atlots, nins y ninas,
perqu'anau á cercá minas
qu' aquí no poreu trobá,
si á Pollensa heu d'agontá
de tant y tant dejuná
arribareu á criá
per sa panxa tereniñas.

lo qu' es qui pot, avuy fa
qui pel proba aliviá
no li dóna cap jornal,
y si ni dona es tal cual
qu' no basta per menjá,
y emb' aixó es remey qu' hey há
ó á fojí ó a l'hospital.

13
Qui es confrare prendrá
candela, perqu' li toca,
ino tengueu es cor de roca!
ni deu fil á sa miloca
per qu' es vent la sen durá,
no' u de volé comportar
qu' un proba qu' es cristiá
siga may tan cosa poca,
que perdi es ventre y sa moca
per fé feina y no menjá.

14
Crech qu' ni ha mes de dos
de qu' sa deuan pensá
qu' un proba sense menjá
així mateix pot campá,
peró jó' u mir molt duptós;
y si' s així vuy dirlós,
qu' en sos frets y en sas calós
es proba ha de trabayá,
peró per poré agontá
es precis ausiliarlós.

15
Avuy el proba conradó
ha quedat desamparat,
y en tal necesidad
ningú li vol fé costat
en qu' es rebent de suó,
iningú te compasió
de veure es trabayadó
emb un feix qu' es tan sobrat,

ADVERTENCIS IMPORTANS

Pajesos y ciutadans:
qui á Bonas-Ayres vá
no se créguiga trobá
allá s'estil de fermá
en llangonisas es cans;
de dines ni⁶⁵ ha bestants,
peró no' y ha ignorans
qu' els á vulguin escampá,
el qui vulgui trabayá
en pot replegá uns cuans
sino té buidas ses mans
y els á sabi gordá,
peró si en ves de goñá
sense fé res vol campá,
molt mes pelat será allá
qu' no'u era aquí abans,
qui no'u vol creure jermans
en volé heu pot aprová;
s'ha de fé, per replegá
molta feina y poch descans.

...

Y es qui no fase cas
d'es consej que jo li don,
que sen vaje á corre el mon,
o que qued, qu'iguals me son
es contas que tu farás;
empero també sabrás
si de Mallorca t'en vás
no has de viure emb abandon
sino es capitál se fon
y t'ho jur.

M. Borrás

⁶⁵ "ni" = n'hi

MANACÓ

Des probas de Manacó
no hey ha ningú que nos queix,
dos dobbes de lo mateix
vos ne puch dí per aixó,
es proba de tot bon có
molt trabaya y res avensa
y es pitjó qué á Pollensa
que sa miseri fá pó.

Enc qué á Manacó es jornal
siga un poch mes aumentat
no sen llogan se mitat,
y un en saltre 's fá es dogal,
isabeu aixó qu's de mal
es quedarse tanta jent
badant sa boca en es vent
sense goñá un real?

Mal está qui es pot llogá
y mes mal es qui nos llogan,
mentras sas cosas nos mogan
es proba té un mal está,
es qui 's lloga 's pot contá
mes venturos qu 'es demés,
molta feyna y pochs dobbés
es el profit qu' en tendrá.

¿Digaume qu' heuran de fé
aquells pobres malanats
qu'en día no 's tan llogats
ja no guañen cap doblé,
y á caseua no mes té
cuatre infants mal arropats
y ja estan desesperats
de sa fam que sobrevé?

Dins Manacó es proba está
perdut á no poré mes
molta feyna y poch doblés
molts de pagos y poch pá
y es que pot arribá
á fer feina alguna mica,
ja 's conta persona rica
en que no puga menjá.

Qu' en sa fantasia loca
que dú shomo, y ell sa seyna⁶⁶,
que com no abunda sa fayna,
en fa molta, y ni ha poca,
y com tant parom no toca
pes qu' hey ha desenfeinats,
sa rebentan es llogats
y es que no, fan sa miloca.

Y axí per aquest estil,
avuy sa miseri es tanta
qu' ha d'esta aguanta qui aguanta
per no rompre es cap des fil;
s'homo es precis qu' cabil
per fé un viure arreglat,
y per aixó han emigrat
de dins Manacó un tres mil.

A Bonas-Ayres anam
diuen y sen van correns
y sols no discorren jens
en aquin tems mos trobam.
Pronta han venut es corbam⁶⁷,
y han fet bons pensaments,
per qu' un sempre es á tems
á tot lloch morí de fam.

A Bonas-Ayres allá
á lo menos menjareu
fent feina, no vos penseu
que pugueu ganduletjá,
pero es que vol trabayá
sempre en té abastament
y si 's un poch diligent
capital pot aplegá.

Y ja que vos enbarcau
per Bonas Ayres dire;
Deu fase si es qu' convé
que trobeu lo que sercau⁶⁸,
Manacorins, escoltau
lo que vos importe mes;

⁶⁶ "seyna" = sagnia; "fayna" = feina

⁶⁷ "corbam" = seny, enteniment, "equilibri mental" (DCVB).

⁶⁸ "Dios quiera que la hagan buena y que jamás tengan motivo para arrepentirse de haber dejado, su patria su país y su ajuar" (*El Felanigense*, 9 febrer 1889 cita per BUADES, MANRESA, MAS, 1994, *op. cit.* pàg. 173).

fe bonda, gordá es dobbés
y á veura si prest tornau,
Manacorins qu' heus⁶⁹ n'anau;
lo que vos desitx á tots
vatx á dirvosó en dos mots:
procurau y conservau
unió amistad y pau
salud y molta alegría,
y Deu fase venga es día
qu' aplegueu molts de dobbes,
y en tres ó quatre aña vos ves
en sa nostra nía.acomp⁷⁰

M. Borrás.

Bartolome Tugores

EMBUTIDOS PORCINOS
CASEROS AL ESTILO
===== MALLORQUIN =====

SOBRASADAS,
LONGANIZAS,
BOTIFARRONES
Y CAMAYOTS

Félix M. Olmedo 67-Paso

FERIA DOMINICAL:
Yaro entre Paysandú y Cerro Largo

*"Baleares", publicació del "Centro Balear" de Montevideo,
nùm. 5, gener 1909*

⁶⁹ "qu' heus" = que us

⁷⁰ "nía.acomp", construcció irregular, probablement fruit d'un error de composició gràfica.

Amb el format habitual de les obres en fulls solts de M. Borràs i a la impremta de J. Colomar, s'edità, sense data i amb el núm. de registre 597, tal com anunciava el full *Bonas-Ayres / lo qu' es el seu govern...* –per tant, amb posterioritat al juliol de l'any 1889, però no molt lluny d'aquesta data, vista la productivitat de Borràs i l'interès del tema– un foli titulat *Decimas glosadas /referent en els emigrants mallorquins* que conté el desenvolupament en dècimes de quatre quartetes heptasil·làbiques referides a l'emigració mallorquina a Buenos Aires. D'elles, la primera al·ludeix a Pollença i Manacor i les altres tres són de caràcter general. Aquest text correspondria al títol global i porta la signatura de M. Borràs. Una segona part és integrada per un glosat –de rima irregular– de noranta versos, dels quals, curiosament, el darrer és el nom de l'autor hipotètic, *Juan Aguiló y Serena*. Aquesta segona part, molt interessant quant al contingut, porta un títol dramàtic entre signes d'admiració: *¡¡SEN VAN!!*

L'estructura formal de la primera part del text s'ajusta a un esquema molt freqüent a la poesia oral –sobretot a l'oralitat secundària–: una quarteta heptasil·làbica –creuada abba, en aquest cas– que després és “glossada” en quatre dècimes, cada una de les quals acaba amb un dels versos de la quarteta –del primer al quart, consecutivament–.

Si bé la dècima procedeix de la literatura culta també la trobam a la literatura popular. El seu conreu popular sol atribuir-se normalment a autors dels anomenats “semicultes” –per tant, amb coneixements de lectura i escriptura i amb un cert nivell cultural, que pot arribar a ser important–, però també ha estat usada profusament pels nostres glosadors il·letrats. En tot cas, aquest tipus de composició és fàcilment encabible a l'àmbit que hem denominat oralitat secundària.

Les quartetes que ací es “despleguen” són quatre i, tant elles mateixes com el seu desplegament, són creditores de la composició *Els emigrants de Pollensa y Manacó / o siga relació...* Podem inferir que tal volta l'èxit –acceptació– assolit per la primera tirada aconsellà al prolífic Mateu Borràs aquesta segona i, en certs aspectes, més elaborada proposta. En tot cas, la voluntat de generalització hi és palesa.

Els tòpics són els habituals⁷¹: les dimensions quantitatives del fenomen –nombre i indrets on es genera emigració–; les causes socioeconòmiques –fam i misèria en primer terme, però també el desig de descobrir formes de vida més plaents; els problemes que poden generar-se; els advertiments...

Però a les *Decimas* hi trobam també –i això les lligaria a aquells elements proselitistes de l'emigració procedents dels propis països americans– una consideració dels aspectes positius del fet emigratori –“es pensament no' s dolent”; “...tendran / uns jornals acomodats”– i una reflexió moralitzadora sobre la conveniència d'aplicar determinades virtuts que garantiran l'èxit de l'aventura: laboriositat –“sa feyna es santa y asanta”; “tots hem de trabajá / tant si' s homo com si' s dona”–; sentit de la responsabilitat –“deu havé docuparse / en son trabajy indicat”–. En una moral de base conservadora, lògicament, hi ha d'haver càstig, la fam, per als “pererosos” i “ociosos”. És a dir, el fracàs és cíclic: s'assoleix la mateixa situació que al punt de partida de l'emigrant.

La segona part –l'estructura, com veiem, és molt paral·lela a *Els emigrants...* quan el final eren unes *advertencis importants*– és composta per noranta versos heptasil·làbics, amb estrofisme irregular i amb predomini de les rimes “fàcils” o “pobres” –participis, infinitus, -à, -è...–. No obstant aquestes imprecisions formals, la composició –una glosada– resulta una mostra de poesia oral –cal llegir-la en veu alta per copsar-ne el vigor– amb una capacitat comunicativa notable. El ritme és àgil i la sonoritat cadenciosa resulta adient. És una peça apta per a la memorització i idònia per a la seva “interpretació” –llegida o recitada–.

El contingut, el missatge, no per reiteratiu perd eficàcia. Ben al contrari, el text resulta crític i contundent. Estableix la causa fonamental de l'emigració en un aspecte d'índole social –sectors d'una determinada classe social dominat que cerquen “llevá / sa pell” als treballadors–. Les conseqüències de la injustícia social són la fam –“havé de dejuná”– i la fugida forçada cap a indrets llunyans per poder sobreviure. La quantitat de gent que emigra és tan important que pot provocar un trasbals⁷²: els “amos”, els “señós”, les “señoras” i els “richs” s'hauran de posar a fer feina manual, llavors això implicarà un augment dels jornals i una millora de les condicions laborals que repercutirà sobre els treballadors, els quals, a la vista de la demanda, veuran satisfetes les seves aspiracions. En definitiva, paradoxalment una mena de revolució social utòpica, pacífica i candorosa podria ser el resultat inesperat de la lacra social.

Però el glosador no es deixa enganyar per aquest miratge il·lusori i il·lús: afirma que la minva poblacional durà, a la llarga, la ruïna. Per això, aconsella que es fixin salaris més justs, que paliïn la penúria dels treballadors i així s'evitarà la sacsada. Recorda, per altra banda, als emigrants possibles que “son mes aquí tres reals / que á s'estrengé una peseta” –diferent nivell econòmic, majors ingressos, però majors despeses⁷³–.

El glosat es tanca amb el nom de *Juan Aguiló y Serena* –rimant amb “bena”, “vena” i “novena”– que, atès que es tracta d'un apel·latiu desconegut entre els que componen l'inventari dels glosadors mallorquins documentats, que és un llinatge poc freqüent a Mallorca; que és plausible com a malnom i que el text “connecta” formalment i conceptualment amb l'infatigable i polifacètic Mateu Borràs, gosaríem aventurar la hipòtesi que *Juan Aguiló y Serena* sigui un pseudònim del propi Borràs.

⁷¹ El títol del capítol del llibre *Emigrants illencs al Río de la Plata* –nota 8– és prou aclaridor: “Les raons d'un pelegrinatge: la fam i el mite”(pàg. 9).

⁷² Llorenç Capellà *Batle* incidirà sobre aquest punt.

⁷³ Aquesta apreciació és formulada habitualment pels estudiosos del tema.

DECIMAS GLOSADAS

referent en els emigrants mallorquins

*De Pollensa y Manacó
tanta de jent vuy parteix
qu' arribará si segueix
qu'es seus carres farán pó.*

Sa cosa ja ha arribada
en es tercé grau d'es mal
y per aixó cada cual
segueix sa seua camada⁷⁴,
¡Mallorca, prenda estimada!
A pesá d'esé un tresó,
avuy per vuy fás mal só;
que per falta d'aliment,
ha de fojí tanta jent
de Pollensa y Manacó.

Per tot Mallorca en redó
sa temen d'es mal está,
tant si es proba com señó,
pero el qui's trabayadó
es el qu'avuy mes pateix
perque sols no consegueix
per porerse mantení,
y per aixó sentim dí
*tanta jent que parteix*⁷⁵.

Sen van de Santa María
Consey, Lloseta y Alaró
d'Inca, Campos, Llummajó
y de cualsevol punt sia,
ciudadans y pajesia
á Bonas-Aires parteix ;
ó á dá remey se descuida,
Mallorca á quedá ben buida
arribará si segueix.

⁷⁴ “camada” = “camí que va entre dues propietats o que passa per dins una propietat per anar a una altra” (DCVB).

⁷⁵ *Tanta jent que parteix*, llegiu “tanta de gent com parteix”.

Perque cada hú es defensa
llavonses son criticats;
es pobbles més castigats
son Manacó y Pollensa,
en goña molt un avensa,
y es goña es dols y tan bó,
que per poré lográ aixó
á Bonas-Aires sen van,
y dins poch tems ribarán
qu'es seus carrés faran pó.

*Per millorar es seu estad
deixan Mallorca y sen van
i Deu sap si's panedirán
caseua havé abandonat*

Molts que sen solen aná
per fojí de sa miseri
pasarán un cautiveri
ben difícil de contá,
sa pensen qu'en esé allá
tendran viure regalad,
y jo estich ben enterat
que siga en es punt que siga
s'homo ha de pasar fatiga
per millorá es seu estat.

Es qui's creu que no heya mes
que fé vida de pandero
y menjá y beure á lo gorrero,
no pot aplegá dobbés,
es joch los surt al revés
en es qui tals contes fan,
¿crech que molts en trobarán
que d'aquest n'alet⁷⁶ pateixen,
y perqu'aquí los coneixen
deixen Mallorca y sen van.

⁷⁶ “n'alet” = nelet o nalet, “culpa; mala inclinació, vici” (DCVB)

Es ganduls no s'agombolan
d'es jornal que pot goñá,
mes val un tort en sa má
que mil cinchcens d'es que volan,
es pobras sempre redolan
y per tot redolarán;
y els qui així no pensarán
y sen van á Bonas-Aires,
no los faltarán s'oscaires⁷⁷.
ideu sap si's panedirán!

Es qui no sab mirá es caires
per poré arreplegá sous,
tendrá la seu plena d'ous
en trobar-se á Bonas-Aires,
llavó molts d'aquets xerraires
qu'han volgut pegá de cap,
com voran es resultat
per no prende es consey meu
llavonsas los sabrá greu
caseua havé abandonat.

*El qui á Bona-Aires vá,
si es bon bracé ó menestral
pot avensá capital
y á dins poch tems rich torná.*

No hey há cap dificultat
que tuthom cerque está bé,
per aixó per s'estrangé
tanta de gent ha picat,
tant enguañ com l'any pasat
es cosa d'aponderá,
y si anam á examiná
sas cosas una per una,
tots hey son per fé fortuna
el qui á Bonas-Aires va.

Es pensament no's dolent,
d'anarsen en tal con'hort,
pero á veure si sa sort

⁷⁷ “s'oscaires” = soscaires, és dir “accidents desgraciats, contrarietats” (DCVB).

ni⁷⁸ ha per tots abastament;
s'homo ha d'ese dilitgent
obrant per lley natural,
per replegá un caudal
superió en es demés,
y pot aplegá dobbés
si es bon bracé o menestral.

S'homo qui'stá net de vicis
ja te molt adelantat,
perque vé á un cert estat
qu'alló li son beneficis;
es vicis son perjudicis
que costan un dineral,
y es qui gasta lo esencial
sense tudá cap dobbé,
á Bonas-Aires cert sé
pot avansá capital.

Tots es que sen han anat
de Mallorca, y s'en nirán
á Bonas-Aires, tendrán
uns jornals acomodats,
es que sigan afectats
de fé feyna y trabayá;
es qui heu fa així, pot lográ
si es meus conseis escolta,
replegá moneda molta
y dins poch tems rich torná.

*El qui sa feyna avorreix
tan si es homo com si es dona
no pot sé may cosa bona
y sa fam el persegueix.*

Sa feina es santa y asanta
diu un ditxo ben antich,
y s'homo per ferse rich
n'ha de fé molta, bastanta,
peró aquell que s'en decanta
sas conseqüencis sofreix,

⁷⁸ “ni” = n'hi

per seu abandon mereix
de tuthom se criticat,
vatequi que te goñat
el qui sa feina avorreix.

Fan un pecat venial
es qui sigan pererosos
y per no está ociosos
en toca á fé á cada cual,
es señó, criat, majoral,
al misatje, amo y madona,
sa feine ademés qu's bona
de molts de mals sol gordá
y tots hem de trabayá
tant si's homo com si's dona.

Cada hú en es seu estat
si es que vulgui avenirlé
deu havé d'ocuparse
en son trabay indicat,
y qui no 'u fá així estimat,
siga homo, siga dona,
se pot dí dalt una trona
perque sempre heu sotendré
que un homo qu's malfané
no pot ser may cosa bona.

Segons sa posició
en pot fé ó més o menos,
perque segons es terrenos
s'ha de masté sa conró,
peró á qui fá de señó
y cap renda poseyeix
y sa feyna no coneix,
á pesá qu'heu necesita;
no pot, y vol dú elebita⁷⁹
y sa fam el persegueix.

⁷⁹ "vol dú elebita" = vol usar levita; pretén presumir amb un vestit elegant i aparentar el que no és.

II SEN VAN!!

Mallorca desgraciada
heu es y sempre heu será,
perqu'alguns seños qu'hey há
només mos cerquen llevá
sa pell que Deu mos ha dada,
y ni ha una grapada
ben dignes de criticá,
perque no volan doná
feyne en es trebayadós,
isabeu qu'es de llastimós
s'homo havé de dejuná,
y si es que vulgui menjá
haversen d'aná á cercá
feine á terreno estranjé,
y una casa que té
haverle d'abandoná!...
A Pollensa pasan, ja,
de mil que sen son anats⁸⁰
perque están desesperats
sense feina ni menjá,
y un altre mil ni ha
qui ja están apareyats
en poré per á partí,
y si tots heu fan axí
tot Pollensa fojirá;
llevó heurán de trebayá
ets amos y es señós,
y sas señoras pastós
per aná á gordá bestia,
algun rich qu'heurá d'aná
á fé lleña a Formentó,
algun altre á fé carbó
y altres á xercolá,
si falta jent per lleurá
també ni anirán uns cuans
y es posarán sas mans
que no's porán agontá,
llavó voreu aumentá

⁸⁰ Sembla que la dada resulta versemblant.

de cada día es jornal,
y no tendrá es señ cabal
es qui anirá á trabayá
si no'ls á volen doná
deu reals ó tres pesetas,
y si van á fe gavetas
deu reals y bon menjá,
y si's saben arretglá
es pobres serán señós
perque de trabayadós
molta falta hey heurá,
sen va gent de Cauviá,
de Felanitx, de Porreras,
d'Alaró y de Sansellas
d'Andraitx y d'es Capdellá
y en fin per acabá
si heu he de dí emb un mot
ja sen vá jent de per tot
y aquí no'n quedará.
Aixó es mal per tot señó
y mestres d'es menestrals
qu'heuran de pujá es jornals
á tot homo trabayadó,
y si acás diuan que no
seguirá sa porfesó
d'aumenta d'emigració
y llevó estarán mes mals.

Y alerta tal vegada
qu'aixó no mos duga roña
perque ja's una vergoña
tanta de jent emigrada.
Per evitá majó mal
d'es que tenim, jo som franch,
no cregueu que fasi llarch:
voleu aturá s'embarch
que guaño es proba es jornal.
Que mentres tenga dieta
y que siga un poch condreta
per aliviá es seus mals,
fará es contes ben legals,
y son mes aquí tres reals
qu'á s'estrengé una peseta.
Y si no aplican sa bena
demunt sa ferida aquesta
la cosa potsé faresta,
perque sanch encare en resta
y está uberta se vena,
s'embarcan á vela plena,
noltros pagam sa novena
y á altre part fan sa festa.
No'u diu cap persona llesta,

Juan Aguiló y Serena.

Si a América t'en vas ja no serás Sollerica...

El mite es compon d'elements molt diversos, tots ells amb implicacions socials evidents. Mots emigrants eren joves i fadrins, quan assolien l'èxit, amb molta freqüència cercaven esposa a Mallorca per formar una família “allà” ni que fos temporalment i gaudir de les riqueses aconseguides –o fer-les augmentar–. Els matrimonis originats en aquestes coordenades presentaven una casuística molt diversa –se'n pot trobar reflex a la premsa de l'època–. Els “matrimonis de conveniència”, per raons econòmiques, de benestar major o, senzillament, per a la supervivència eren moneda corrent en aquells anys.

El document que transcrivim tot seguit, *Una atlota casadissa* pot encabir-se en aquest context. És un apunt o nota crítica social on el glosador satiritza una jove sollerica que ha pres la determinació d'acceptar el matrimoni amb un “americà”, és a dir, amb un emigrant que, suposadament, ha fet fortuna a Cuba i vol una esposa mallorquina. El fuet del glosador és usat amb molt rigor. Acusa la jove Catalina de totes les immoralitats –“estufera”, ambició, traïció, engany, luxúria...– i pren partida molt clarament per l'antic pretendent de la carbonereta sollerica. Arriba, l'autor, a adoptar la personalitat de “s'enamorat passat” per adreçar a la “casadissa” una rastallera d'improperis.

Les coordenades ideològiques –morals, ètiques– de l'autor són pròpies del conservadorisme coetani, gairebé integristes, amb clares connotacions masculistes –la presència d'aquell punt de misogínia tan freqüent a la nostra poesia de tradició oral és ben perceptible– i amb mostres d'un maniqueisme tan simplista com mistificador. També és cert que, cap al final –cançons 31 i 32– sembla acceptar amb una certa conformitat la situació.

Servint de base ambiental on s'inscriu l'anècdota podem constatar com sorgeixen al llarg del text alguns dels components que constitueixen la matèria tòpica del mite americà:

- “A l'Havana trobarás / ses unses d'ó p'es carré”
- “cercant sa riquesa / sols miseri trobarás”
- l'aparença de riquesa i la realitat diferent: cançons 24, 26.
- “allà sols menjarás / *ava, mango y pepino...*”

El text s'imprimí amb el número de catàleg a308m, l'any 1894, a la “Imprenta y Librería de José Tous, de Palma i es posà a la venda a la tenda de M. Borrás. No figuren al foli el nom de l'autor ni l'anotació habitual “Es propiedad”. Tant el tema com els recursos lingüístics i expressius que es fan servir no apropen el text a la resta de cançons publicades en català a fulls solts obra de Borrás. Tampoc l'opció estròfica poc freqüent als “romansos nous” –són trenta-dues sextines, de faicó molt correcta, seguides de tres més a les “Esclamacions de s'enamorat passat”– fan pensar en Mateu Borrás com a autor plausible de la composició. El text diu:

UNA ATLOTA CASADISSA

1

Dins Solle una atlota hey há
prop d'es carré de San Pera,
y perqu' are te casera
aquest més se vol casá,
y perqu' el té americá
no hi ha qui li vahi darrera.

2

En temps passat festetjá
un jove de bé y honrat,
are axuxí l'ha deixat
per tenirló americá,
perque se creu que tindrà
bon viure y cap mal de cap.

3

Tota sa seua quimera
es fé llohí 's seu cosset,
per dú manta y capellet
ara se vol fé Havanera,
perqu' á Solle 's carbonera
y no pot dú 's vestit net.

4

Es seu cap sempre cabila
per agradá y fé planta,
per dú capellet y manta
es s'ulèa⁸¹ de la vila,
y ella així com l'enfila
de res tem y res l'espanta.

5

Are se creu que tindrà
la Seu carregada d'ous...
en tans d'enamorats nous
com ha volgut baretá,

y tem qu' emb qui 's casará
no 'l duga á Inca á fé dijous.⁸²

6

Perqu' está molt esposat
fé lo que diuan ses gloses,
sols per dú capell y roses
enflocades pes seu cap,
es cap de s'homo adornat
l'hey fassa dú d'altres cosses.

7

Fredina no hey pot está
perque viu desconsolada
y voldria essé casada
mes prest avuy que demá,
y emb un americá
será señora acabada.

8

Si á América t'en vás
ja no serás Sollerica,
per una persona rica
es segú que passarás,
y bona vida 't darás
si sa fam no 't mortifica.

9

A l'Havana trobarás
ses unses d'ó⁸³ p'es carré,
vés allà que te convé,
amb un mes rica serás,
y nit y día tindrás
en s'homo lo qu' has mesté.

⁸² *fer dijous es diu* “quan una cosa ha estat molt celebrada o ha promogut algun soroll” (DCVB), evidentment, a Inca, dia emblemàtic de mercat, suposa l'escàndol màxim.

⁸³ “unses d'ó” = monedes d'or d'una unça de pes i de setze duros de valor (DCVB).

⁸¹ “s'ulèa” = alulea o lulea, o sigui “crits i rialles de befa o d'alegria; Befar descarada” (DCVB).

10
Ara tot son alegríes
creguent tení un ben está
emperó en essé allá
per s'estret de Gibraltá
si tú porías torná
t'asegur que tornarías.

11
Sas joves cercan passá
de s'estat pobra á n'es rich
en que tenguin un amich
qu' els á sabi contentá,
però 'n vení 'l el resultá,
s'en panedan algún pich.

12
Veshí, y fora peresa,
si tan empenhada estás;
y al manco així vorás
sa teua caperrudesá,
perque cercant sa riquesa
sols miseri trobarás.

13
Tú t'en vas per interés
pensat⁸⁴ gonyá l'Aduana,
deixa fé, que la má 's blana...
no vulguis cercá res mes...
per qui sap gordá 's dobbés
Mallorca 's mes que l'Havana.

14
Catalina pensey bé,
no 'u dich perqu' et desencaris,
però 's presís que reparis
que jo trob que no 't convé...
y tú sols per fé papé
fas es medis necessaris.

15
Y en sa teua maña y trassa,
me pareix que si ten vás,
es papé qu' allá farás
ha d'essé papé d'estrassa...
perque 't vols estufá massa
p' es dobbés que goñarás.

16
A Solle, ja 't coneixía
qui en tu volgués tractá,
y si á l'Havana has d'aná
en sa teua mercadería,
de molt milló cada día
la solen despreciá.

17
Y si no prens es conseys
que te diu aquest papé
no sé lo qu' heurás de fé
en está lluný de remeys.
Catalina, ¿no coneis
qu' are t'avisan per bé?.

18
Dona que surt de caseua
alerta á fé mala aixida,
jo 't jur per se mea vida
que no 's incumbenci mea,
ique no 't tornin á cateua
igual que na Margalida!

19
Per s'homo poré enganá
son moltes qu' hey malavetjen,
y tot es temps que festetjen
fan veure lo que no hey há
y peus avesats á saltá
en caminá ja botetjen.

20
Y si despues de casada
has de pegá sals y bots...

ara te vuy dí en dos mots
fris que ten hajis anada,
que de llavó que no agrada
á Solle n'están plens tots.

21
Vesten si t'en has d'aná
á fé pudó lluný d'aquí,
y la gent no podrá dí
si dones més que rellá⁸⁵;
y en tení s'americaná
facil de fé es partí.

22
Lo primé es enganxarló,
y en tení sa cubertora⁸⁶,
tu porás fer de senyora
y ell será 's teu senyó
mentres que roy es serró⁸⁷
igual qu' una regadora.

23
Hey há moltes d'atlotetes
que viuen en se gran fê
qu' un americaná ha d'essê
per fórsa rich de pesetes,
y molts tenen ses mans netes
per no poré tocarne.

24
En pich qu' América ha estat,
aquest, ja 's americaná;
emperó tal volta está
á una tenda llogat,
y si parla es maltractat
de l'amo y ha de callá.

25
Vat' aquí aquets *hermanos*
com duan tanta estufera,
si una atlota té cassera
ja s'armen de canteranos...
y encara qu' *americanos*
molts de pichs compran á espera.

26
No sé si Don Damiá
d'aquest mal está nafrat,
peró jo 'stich enterat
que fá feina á rebentá
y si no en aná á diná
dins es fogó hey troba 's gat.

27
Si en havé fet es viatje
no t'agrada sa ratció
que te passi 'steu senyó
l'envías á prende oratje,
tu sempre tens sa ventatje
que podrás vendre carbó.

28
Si veus qu' es barco vá á fons
tu procuret á salvá,
perqu' hem pens que tems vendrá
que per falta de piñons
ell no menjará besons
per en metles no pensá.

29
Si aná llá 's el teu destino
me pens que t'en omplirás
perqu' allá sols menjarás
ava, mango y pepino
piñas y tasajo chino
y *plátanos* fins qu' en voldrás.

⁸⁴ "pensat", llegiu "pensant".

⁸⁵ "rellá" = rallar, és a dir, si es converteix en motiu de xerrameca crítica.

⁸⁶ Diu el refrany "cada olleta, la seva cobertoreta", per referir-se al matrimoni.

⁸⁷ "roy es serró" = mentre hi hagi diners a la bossa.

30
Na Catalina dóna ensa⁸⁸
perqu' en dobbés el presum,
y ell té molt de costum
que casi sempre vá sensa...
se riquesa que se pensa
sa fondrá emb un poch de fum.

31
Si tan encarada estás,
vesten á l'Havana emb ell,
procura tení servell
que no t'en penedirás,
y llavó com tornarás
mos mostrarás es capell.

32
Tú no tens es có de fust...
y essent tan bona polla
y tenguent sa ma á s'ampolla
que beguis a plê 's molt just....
sobre tot, val mes un gust

que ses taronges de Solle.
Na Catalina 's fredina
per aixó se vol casá,
y tot Solle se riurá
d'aquesta tal Catalina,
perqu' es creu tení una mina
tenguent un americá,
y tant aquí com allá
jo sé qu' en no trabajá,
essent s'hora de diná
es qui no té res, no dina;
y aquesta medicina
per tot el mon sol usá,
caset a la babatlá⁸⁹
qui l'acerta l'endevina;
alerta á xupá s'espina
d'es peixos de per allá,
ni may vulguis bacallá
en lloch de menjá Toñina
perque té sa carn mes fina
y mes bona de roegá.

"El Balear", 1929

⁸⁸ "dóna ensa" = el DCVB recull l'expressió "donar enzes a qualcú" (pronuncia mallorquina de la "z" postconsonàntica sorda) com "incitar-lo a fer una cosa"; una altra possibilitat seria relacionar l'expressió amb "dónar encens", és a dir, lloar exageradament, adular (DCVB).

⁸⁹ "a la babatlá" = a la babalà, sense saber el que es fa.

ESCLAMACIONS DE S'ENAMORAT PASSAT

Perqu' es vengut de l'Havana
y sa creu qu' ha duits dobbés
á mí m'has tengut demés,
peró no s'altre semmana
que deyes de bona gana
arretgla pronte es papés.

Na Catalina dirá
l'ondemá d'essè casada:
es primé que festetjava
si vol, ja s'arretglará,
que sense ell confiy d'está
mes tranquila que no estava.

Moltes creuen qu' en vení
de l'Havana ja son richs
y de deu nou s'han podrits
d'es gran maretx d'es camí,
casi tots los veim patí
fin qu' es mal los ha rendits.

Basta per avuy.

PALMA:- Se halla de venta en la tienda de *M. Borrás*, casita de madera cuesta del teatro en donde se hallará un buen surtido de romances, sainetes, comedias é historias, etc., etc.

PALMA.- Imprenta y Librería de José Tous.-1894

...otros soñando un edén...

Als cançoners tradicionals habitualment sol figurar-hi una part "castellana", a l'apartat de les cançons llargues. Massot⁹⁰ i Moll⁹¹ han estudiat el fenomen d'integració de les formes i

⁹⁰ MASSOT I MUNTANER, J. ,1961, "El romancero tradicional español en Mallorca", Revista de Dialectología y Tradiciones Populares XVII, i. 1964, "Aportació a l'estudi del romancer balear", a **Estudis Romànics VII**.

⁹¹ MOLL, F. de B., 1975, "Introducció" a GINARD BAUÇA, R. *op. cit.*

temes castellans al romancer català. En termes actuals, podríem parlar de “mestissatge”, que, en el cas de la literatura oral no és, ni de molt exclusiu de les cançons⁹². Sovint es detecten plaquetes de glosadors que contenen una versió en castellà de la composició original i, n’hi ha prou amb fer una ullada a la “publicitat” –els catàlegs– que figura freqüentment a les publicacions de canya i cordill –fulls, plaquetes– per constatar que al costat de la producció en català de Mallorca, durant el segle XIX i principis del XX, hi havia mercat per materials editats en castellà elaborats aquí –n’hi ha prou amb comprovar la interferència lingüística del català de les Illes Balears sobre un castellà bastant precari– així com importats.

El tema de l’emigració dels mallorquins a terres americanes compta també amb alguns exemples de composicions en castellà que s’han salvat de l’oblit. En considerarem dos, l’un en la seva totalitat i l’altre parcialment, inclosos al llibre de Ripoll⁹³.

Sense data i amb un final *Es propiedad de D.F.* –indicació habitual d’autoria–⁹⁴, ben probablement situable al darrer quart del segle XIX⁹⁵ i estructurada en dècimes –variant castellana “espinela”: abbaacddc– i impresa a la *Imp. de Juan Colomar* es publica *Romance nuevo / titulado / la emigración Argentina / y las corridas de toros*.

El text es compon de dues parts: el propi *Romance nuevo* i un segon bloc que, sota el títol *Corridas de toros*, no guarda cap relació amb el primer ni amb el tema que ens ocupa –per tant, no el transcriurem–.

Quant a *La emigración Argentina* podem observar-hi alguns aspectes:

- El castellà que s’hi fa servir és prou correcte, això no obstant, s’hi nota algun tret d’interferència del català –ús de *por* i *para*, alguna expressió *boca abierta hacia la luna...*–.
- La denominació *Romance nuevo* –sense respectar l’estrofa del romanç castellà– guarda una relació estreta amb els “romanços nous” de Borràs. No hi ha, com sol ser freqüent, indicació del lloc de venda.
- La localització és ben indicativa de l’indret d’origen i del públic al qual s’adreça: “Queda Mallorca afligida”.
- Tot i l’anterior, ben aviat, l’autor generalitza i “nuestra nación” queda establerta clarament –“pobre España”, “honrado español”...–. El tractament del concepte d’Espanya o la idea que l’autor en tradueix és, clarament, finisecular –vegeu la dècima núm. 10, per exemple.
- El discurs –fons i forma– lliga perfectament amb el de les composicions en català anteriorment esmentades. La darrera estrofa és molt pròpia de la poesia oral perquè menciona, encara que mantenint l’anonimat, l’autor del text i demana almoïna a canvi de la cançó. Els paral·lelismes són tan considerables que sembla aquesta una versió d’alguna de les anteriors –o d’algunes d’elles– adreçada a un altre sector de públic.

En conjunt, *La emigración Argentina* participa dels grans tòpics que hem vist fins ara ocupaven els poetes populars: l’augment constant de l’emigració causat per la pobresa; la injustícia

social del moment, el perill de irreversibilitat de l’empobriment general degut a la fugida dels camperols, dels artesans, dels obrers, en general. Però, a aquest text, convé remarcar-hi alguns punts que donen una certa personalitat peculiar a aquesta versió de la busca del paradís:

- La classificació dels emigrants no es fa segons el lloc d’origen, sinó des de les professions.
- Se n’intenta esbrinar les motivacions amb un cert rigor. Així, juntament amb la busca del “sustento”, reconeix que alguns cerquen alguna cosa diferent, la llibertat, i, “allí brillando la ven”; n’hi ha també que no pensen en termes polítics, sinó més aviat tenen altres idees sobre el concepte de llibertat, són els aventurers, que cerquen els plaers, aquells que “fugien de res i de tot”⁹⁶. Aquest darrers, són censurats molt durament.
- En comptes d’adoptar en relació a l’*statu quo* una postura crítica socialment i políticament parlant, apel·la a la caritat dels que se’n van. Amb una certa mena de sadisme demana la comprensió envers la pàtria destruïda que no pot ajudar els seus fills. No fa consideracions sobre les causes, però invoca el sentiments, a fi i efecte que l’emigrant no perdi les arrels –i per convidar-lo a que retorni ric o que trameti sous, “ayuda a nuestra flaqueza”, per redreçar la pàtria. Un ús polític del sentimentalisme, certament cínic, envers les persones que han de fugir a causa de la injustícia i a les quals se cerca responsabilitzar de la solució d’un problema que només no han provocat, sinó que en són les víctimes principals.

“LA BALEAR”

Empresa de Carros grandes y chicos á caballo, para Mudanza, Transporte, etc.

PERSONAL DE CONFIANZA – SERVICIO Á TODA HORA

Juan Verger

Victoria 2467

(Coop. Telef. 827; (Oeste)

Buenos Aires

A n’les Centro Balear
qu’es un conjunt Mallorquí
avuy mi veng a oferí
per mudances á trejá
y sé ben sert que per mi
n’hi ha molts que no fan tant.

A n’les carré de Victori
cuadra, dos mil quatre sent
tene carros suficientes
per servi es meus clients
bona feyna en poc temps
y no han d’extranyá jens
que n’len fasse vanaglorí.

Jó som en Juan Vergé

que dihuen de Cas Vicari
y si á algú som necessari
qu’heu digue y el serví
afectat de quedá be
com qualsevól homo he’l jji.

Servése tots es meus clients
y es que surten volandés
bona feyna y puchs dobles
y no heu d’extranyá jens
perque tots estan contents
de no pagá res demés.

Es quí s’arriba á servi
d’en Juan de Cas Vicari
creyiné que no es necessari

pregarió per tornari
qu’es afectat de cumpli
com qualsevól homo he’l jji.

A tots es recien vengus
també els que dona posada
si es meu tracte los agrada
com molts d’altres n’he teng.

Alsau sa ma y digau vós
y no vos volgeu molesta
quant vos ajeu de muda
només heu de fé parla
dich amb la Cooperativa
qu’es una cosa sensilla
que tothom hey sap parla

“El Balear” (Centro Balear de Buenos Aires), gener 1909

⁹² Els estudis de rondallística així ho certifiquen.

⁹³ *La emigración Argentina*, amb el núm. 19 i la primera part del *Caso de bigamia* amb el 14.

⁹⁴ Damià Fernández per a RIPOLL, 2000, *op. cit.* pàg. 389.

⁹⁵ El mateix plec conté *Las Corridas de toros*, unes cançons que al·ludeixen a una cursa de braus en què Espartero va ser ferit. Si pensam que Manuel García y Cuesta *Espartero* –nascut a Sevilla el 1865– va morir a causa de les ferides que li feu el Miura *Perdigón*, a Madrid, el dia 24 de maig de 1894, tenim un indicatiu per a la datació aproximada.

⁹⁶ BUADES I CRESPI, J., MANRESA I MONSERRAT, M., MAS I BARCELÓ, M.A., 1995, *Emigrants illencs al Río de la Plata (La vida associativa a Buenos Aires i Montevideo)*, Vice-Presidència del Govern Balear, Palma, pàg. 19.

ROMANCE NUEVO TITULADO

La emigración Argentina

Queda Mallorca afligida
 porque la gente se va
 á Buenos-Ayres allá
 para buscarse la vida;
 ¡oh que triste despedida
 que dan á sus naciones!
 cargados de confusiones
 y sin alivio ninguno
 no marchan á uno á uno
 porque se van a montones.

Contemplemos admirados
 que aumenta la emigracion
 perdiendo nuestra nación
 miles de obreros honrados,
 los que marchan agobiados
 y cansados de sufrir
 buscando un mejor vivir
 en otra nación extraña
 diciendo, ¡adiós pobre España!
 yo voy llorando al partir.

Se va el labrador honrado,
 el albañil, el herrero,
 zapatero y carpintero
 marchan todos de contado,
 ese tesoro apreciado
 nervio de la produccion
 se va á extranjera nacion
 en busca de su sustento
 y aún que no se va contento
 se va con resignacion.

Muchos piensan encontrar
 al llegar á la Argentina
 de oro ó plata una mina
 con que poderse arreglar,
 y así su mal aliviar
 cambiando pronto su suerte
 ninguno piensa en la muerte
 todos piensan en volver

y esto á mi me da a entender
 porque se van velozmente.

Otros van allí también
 sin tener necesidad
 porque aman la libertad
 y allí brillando la ven;
 otros soñando un edén
 se van en busca del oro,
 pensando hallar un tesoro
 y estos merecen de cierto
 encontrarse en un desierto
 sobre las astas del toro.

Esa grande emigracion
 es prueba de la miseria
 que cual terrible epidemia
 demuestra nuestra nación,
 esto parte el corazón
 á todo honrado español
 que anhela ver otro sol
 que de más felicidad
 y traiga la libertad
 con su más puro crisol.

Hora es ya pueblo que despiertes
 hora es ya de redimirte
 si es que no quieres morirte
 corta estas malas corrientes,
 has de beber de otras fuentes
 si quieres felicidad;
 y si amas la libertad
 has de cambiar de camino
 y brillará tu destino
 con más pura claridad.

Emigrante que te vas
 á buscar otro destino
 no olvides en el camino
 que aquí quedamos los más,
 recuerda si tienes paz
 nuestro estado de pobreza
 y ayuda a nuestra flaqueza

con tu santa economía
 pues así llegará el día
 que reine aquí la pureza.

Solo así vivo contento
 y solo así podré morir
 sin tener gran sentimiento,
 la esperanza es un portento
 para calmar la afliccion,
 piensa siempre en tu nacion
 por la cual has peleado
 y aunque ella te ha abandonado
 tenla tú en el corazon.

Ten presente que afligida
 la pobre España te mira
 quiere abrazarte y suspira
 pero se halla impedida,
 destrozada, empobrecida,
 no tiene nada que darte
 tiene roto su estandarte
 y su vestido partido,
 su cabello encanecido
 y al irte quiere besarte.

España, tiempo vendrá
 faltando los emigrantes
 que no seremos bastantes
 por lo que se producirá
 el industrial se vá
 para hacer mejor fortuna
 personas no habrá una
 por los campos cultivar
 y nos vamos á quedar
 boca abierta hacia la luna.

Y por fin doy mi consejo
 junto con mi parecer
 se vá el hombre y la mujer
 formando santo cortejo,
 solo queda aquí algun viejo
 como el autor del romance
 que no tiene más alcance
 que la pura caridad
 que le dan de voluntad
 los que bien saben amarse.

La segona de les aportacions en castellà forma part d'aquelles composicions que complien una funció informativa al si d'una comunitat amb presència i incidència escassa dels mitjans de comunicació –no oblidem l'índex elevadíssim d'analfabetisme del moment–. Els romanços i glosats sobre fets extraordinaris, truculents; referits a esdeveniments religiosos o socials –les “notas de sociedad” de la premsa–; les cançons sobre desgràcies, robatoris, crims, anècdotes o fets succeïts... eren moneda corrent a les publicacions de canya i cordill dels segles XVIII, XIX i les primeres dècades del XX. La composició que transcrivim és una d'aquestes: relata una història familiar accidentada sentimentalment, amb notes pròpies del material de fullat –la premsa groga actual–.

Per al nostre cas, el seu interès radica en el context en el qual s'emmarca l'anècdota. Perquè el fet emigratori no apareix com a objecte directe del discurs, però és el canemàs geogràfic i social sobre el qual es teixeix l'argument. La narració ens permet col·legir determinats elements tòpics de l'emigració a Amèrica: el mite del paradís, la dificultat per prosperar –aquí, en virtut de l'atzar, els emigrants entren en el món del treball comercial a ultramar, un món que també se'ls mostra hostil–, el desencís, la tragèdia de la solitud, la infidelitat, la intriga...

Il·lustrat amb el bust d'una dona amb estrella i imprès en un “full solt, color carabassa, 16 per 21,5 cm”⁹⁷, sense indicació d'autoria ni la data, la “Imp. de F. Soler” del carrer “Conquistador 39 y 41” de Palma publicava les vuit estrofes de dotze versos –romanços de rima irregular,

⁹⁷ RIPOLL, 2000, *op. cit.* núm. 14. A la pàgina 385 assenyala la desconeixença de la “segona part”.

mescla de consonant i assonant– que porta per títol: *Caso de bigamia / Sucedido en Palma de Mallorca. / Un hombre casado con dos mujeres*.

Igualment sense indicació de data, i amb característiques materials i format similars, la mateixa impremta palmesana tragué a la llum una *Segunda parte* i la correlativa *Tercera parte* d'aquesta sucosa narració, fins a tancar-ne el cercle.

La història folletinesca conté tot d'ingredients per fer-la interessant als lectors-oïdors: un aventurer, seductor de joventes cànides, poca-solta i sense escrúpols; una esposa abandonada amb els seus fills a la misèria més cruel; una jove –de llinatge amb clares connotacions semítiques– seduïda per un falsari; un grau superlatiu de moralitat dels representants de la justícia mallorquina; la filantropia d'algun prohóm ciutadà –el nom del qual és puntualment consignat–; la gentilesa del “buen capitán caritativo”; la solidaritat dels pobres –“y los vecinos de allá / le pagaron el viaje...”–... tot amanit amb bones dosis de sentimentalisme, de convencionalismes, de confiança envers el poder establert, de beateria, de caritat sospitosament esbombada... segurament devia fer les delícies del públic consumidor –mestresses de casa, menestrals, principalment–. El “caso de bigamia” és un parent molt proper de les novel·letes rosa i un precedent dels serials de ràdio o de les telenovel·les quan haurien de venir amb el temps.

En tot moment però, i és el que ací ens interessa, tenim el marc de l'emigració com a referent “natural” d'una historieta sentimental i picaresca que, sense transcendir l'anècdota, ens situa en una perspectiva suficient com per constatar que el de l'emigració i les seves conseqüències era un element absolutament integrat en la conceptualització que la societat mallorquina de finals del segle XIX i llindar del segle XX elaborava sobre ella mateixa.

La tragèdia d'Isabel Cardona provocada per les malifetes de “Nicolás Llobera”, narració d'un fet succeït, és el correlat del fulletó “Una atlotada casadissa” i, ambdós, poden ser l'emblema de tot un seguit de vivències vinculades amb les relacions amoroses, el matrimoni o el festeig que es veren afectades de manera molt directa pel conjunt de factors que afavoria el fet migratori: separació, interessos econòmics, soledat, enyor, engany, gelosia... En definitiva, tot allò que uns fets de tanta intensitat i de tanta dimensió i durada com foren –i són– els de l'emigració i les seves conseqüències poden determinar en una comunitat d'éssers humans. Els textos són els següents:

CASO DE BIGAMIA

Sucedido en Palma de Mallorca
Un hombre casado con dos mujeres

Primera parte

Donde se refiere el viaje que hizo Nicolás Llobera, natural de Mallorca, á Buenos-Aires. Como contrajo matrimonio con Isabel Cardona, natural de Lérida: la suerte que tuvieron en Lotería de sesenta mil pesetas; el trato que emprendieron y la pérdida que tuvieron. Como Nicolás aborrecido reduce sus intereses en dinero y despidiéndose de su esposa y sus cuatro hijos regresa para España olvidando á su mujer y sos [*sic*] hijos.

Sagrada Virgen del Carmen
dadme vuestra protección
para poder explicar
esta nueva relación.
Salió de España un muchacho
para América marchó
en busca de hacer fortuna
á Buenos-Aires llegó
cuando fondeó el vapor
y viéndose en tierra el tal
buscóse colocación
y se puso a trabajar.

En Lérida se encontraba
un matrimonio decente
que mantenía á su casa
con el sudor de su frente.
A Barcelona marcharon
para poder trabajar
y no encontrando trabajo
se tuvieron que marchar;
emigran á Buenos Aires
sus padres con Isabel
donde la vió Nicolás
y la demostró querer.

De muy joven se marchó
á América con sus padres
donde conoció a Llobera
estando allá en Buenos Aires
Nicolás Llobera un día
á sus padres les pidió
á su hija por esposa
y su padre consintió.
Isabel al ver el jóven
de Nicolás se enamora,
le dio su mano y palabra
y se trató de las bodas.

Con paz y tranquilidad
se celebraron las bodas
y de Nicolás Llobera
fué esposa Isabel Cardona.

Nicolás con Isabel
con alegría vivían
y un día intentaron ambos
jugar a la lotería
tuvieron tan buena suerte
para salir de pobreza
salió premiado el billete
con sesenta mil pesetas.

Nicolás dijo á Isabel
muy lleno de regocijo
tenemos pie para estar
toda nuestra vida ricos.
También alegre Isabel
le contestó a Nicolás
aunque tengamos familia
la podemos educar
y también darles carrera
y mirar su porvenir
y así podremos tener
nuestra familia feliz.

Al poco tiempo intentaron
el dinero negociar
coches y carros compraron
para poder comerciar.
Con un interés [*sic*] inmenso
trabajaba Nicolás
igualmente era Isabel
para poderle ayudar.
Transcurrieron unos años
viviendo los dos contentos
el cielo les dio cuatro hijos
gozosos los recibieron.

No les fué bien el negocio
con el trato que tomaron
porque en vez de prosperar
algún dinero atrasaron.
Nicolás aborrecido
de su patria se acordaba
pensando en otros negocios
trató regresar á España

Nicolás dijo a Isabel
podemos vender la casa
y reducir á dinero
los intereses que haya.

Redujeron á dinero
los intereses que había,
se despidió Nicolás
de su esposa y su familia

Segunda parte

Donde se refiere el regreso de Nicolás Llobera para España y el segundo casamiento que hizo con Cecilia Forteza y el encuentro que tuvo con las mujeres; con lo demás que verá el curioso lector.

Acechaba Nicolás
la salida de un vapor
que saliera para España
y pronto lo consiguió.
Es natural de Mallorca
y á su patria regresó
diciendo que era soltero
el público lo creyó
y de que había adquirido
una fortuna mediana
y que quería vivir
nuevamente en su patria.

Llobera aquí presumía
con halajas y dinero
teniendo algunos amigos
y pasando por soltero
todo el mundo lo creía
que soltero se encontraba
y que muy rico venía
ha establecerse en su patria
luego de amores trató
con una joven de Palma
y le declaró su amor
y ella le dió su palabra.

Se trataron de la bodas
y el tal Nicolás Llobera

su esposa se quedó triste
al ver su esposo querido
que se venía para España
y ella quedó con cuatro hijos
y en cinta de tres semanas
como ya verá el lector
en la otra segunda parte
verán lo que sucedió.

contrajo su matrimonio
con la Cecilia Forteza
al cabo de un año
que muy tranquilos vivían
se presentó su mujer
la primera que tenía
la tal Isabel Cardona
que vino de Buenos Ayres
con sus cinco hijos al lado
pasando calamidades.

Miércoles por la mañana
el 27 de mayo
daban lástima y piedad
al ver este triste cuadro
desembarcar del vapor
una madre con sus hijos
aquí en el puerto de Palma
en busca de su marido
la pobre mal arreglada
y sus hijos mal vestidos
todo el mundo se admiraba
al ver estos pobrecitos.

Un carretón alquiló
para que la condujeran
a una posada de Palma
donde mas barato fuera

le preguntó al carretero
si conocía a Colás
por apellido Llobera
de Mallorca natural
si señora lo conozco
el carretero le decía
el tal Nicolás Llobera
el esposo de Cecilia.

Muy grande fué el sobresalto
que recibió la Isabel
al saber que su marido
era casado otra vez
gracias a las buenas almas
y buenas autoridades
que hay en la ciudad de Palma
que trataron de consolarle
los agentes le decían
tranquílcese V. señora
que nuestro jefe sabrá
descifrar esta discordia.

Cuando el señor inspector
se enteró de este suceso
con el mayor interés

Tercera parte

Donde se declaran los detalles del viaje que emprendió Isabel Cardona con sus cinco hijos desde Buenos Aires; la recolecta que le hicieron en dicho pais para el viaje; las calamidades que pasó una madre con cinco hijos hasta llegar á Barcelona; como el Capitán del vapor que la condujo les costeó el viaje para Palma de Mallorca; donde encontró á su marido casado con otra y con todo la demás que verá el lector.

Dije en la segunda parte
la declaración que hizo
Nicolás en el Juzgado;
delante de los testigos
declaró que cuatro hijos
dejó allá con su mujer
y que del más pequeño
nada quería saber.
Su mujer le contestó
hombre no seas infame

no descansaba un momento
puso el parte á los mayores
de todo cuanto pasaba
y al poco rato Isabel
al juzgado la llevaban
igualmente á Nicolás
y á su segunda mujer
los llevaron al juzgado
á donde estaba Isabel.

El Sr. Juez preguntó
á Colás si reconoce
á su esposa y á sus cinco hijos
y sorprendido responde
no señor no les conozco
pero al muy poco rato
ya dijo que era su esposa
he hijos reconoció cuatro
dijo que no era suyo
de los cinco el mas pequeño
y al sentir esto Isabel
le dijo mil improperios.

Se Continuará

lo mismo es este hijo tuyo
que los cuatro que hay delante.

Nicolás besó a sus hijos
y tiernamente abrazaba
y su mujer le decía
acuérdate de la infamia
que con nosotros hiciste
y no tengas que llorar
de lo que te pasa ahora;

bien lo podías pensar
cuando nos dejastes solos
los cinco desamparados
y ahora vengo a buscarte
y te encontramos casado.

Después de haberte llevado
los intereses que había
nos dejastes engañados
á mi y á nuestra familia
no quedastes sastisfecho
que corazón tan cruel
regresastes á tu patria
á engañar á otra mujer
ahora nos vemos todos
en esta desesperados
y en la última miseria
con cinco hijos al lado.

Y después de haber prestado
los tres la declaración
á Nicolás lo llevaron
al punto á la prevención.
Cecilia se fué á su casa
Nicolás á Capuchinos
Isabel á la posada
juntamente con sus hijos
gracias á las buenas almas
que á la posada acudieron
de los vecinos de Palma
que á la infeliz socorrieron.

Don Miguel Planas también
con su noble corazón
un vestido á cada niño
al punto les regaló
á la señora le dijo
por mi casa pase V.
y se probará allí otro
y también se lo daré.
Don Miguel le dijo adiós
y echó mano a su bolsillo

para que se alimentasen
una limosna les hizo.

Pues el corazón mas duro
hacían entristecer
al verlos tan mal vestidos
sus hijos y á Isabel
sesenta días de viaje
trajeron con mala mar
con el Merengero grande
que lleva un buen capitán
caritativo también
cuando llegó á Barcelona
el viaje le pagó
á Isabel para Mallorca.

De la Campana salió
tres horas de Buenos Aires
y los vecinos de allá
le pagaron el viaje
y al mismo tiempo decían
no te embarques Isabel
que Nicolás, será muerto
cuando no se sabe de él
si es muerto ó vivo yo quiero
saber lo que ha sucedido
se vino para Mallorca
á buscar a su marido.

Tanta pena que pasaban
sus hijos con Isabel
y él se estaba divirtiendo
aquí con otra mujer
buenas sortijas de oro
buena cadena y reloj
y sus hijos se encontraban
á la clemencia de Dios
y ahora pide el poeta
que le dispense el lector
las faltas que haya encontrado
de no escribirlas mejor.

4. JA SE'N VAN ETS HAVANEROS...

Al volum III del seu Çanconer, Antoni Gili⁹⁸ recull al capítol “Localitat”, apartat “I. Fora Mallorca”, la quarteta següent:

Juan, si vas a l'Havana,
una cosa te vull dir:
No deixis a cap cubana
lo que m'has deixat a mi.

Es tracta d'una cançó curta recollida a Artà. Pel tema seria encabible en el conjunt de composicions amoroses com a cançó de “comiat”, amb un punt de nota crítica d'índole sexual. Des de la perspectiva de l'origen, aquesta glosa és molt avinent per constatar un cop més com, sovint, les corrandes provenen d'alguna cançó llarga, de la qual són un fragment seleccionat pels sedassos de la memòria col·lectiva.

Efectivament, al CPM IV/23/77, recollida a Manacor, el P. Ginard transcriu la glosada, classificada dins “Humorístiques”, “LA DESPEDIDA”, que copiam:

S'altre vespre,
una al·lota plorava,
perque se tractava
de despedir-sè.
Es jove que ella festejava
a Ciutat se n'anava
per embarcar-sè.
Lo darrer que li va dir:
-Juan, si vas a LHavana,
no deixis a cap cubana
lo que em guardaves per mi.
Estoja'm lo que em prometeres
es vespre que em feres
aquell jurament.
Jo et promet que seré una dona,
del món la més bona,
per fer-te content.
Emperò, si jo sé que vas
a xupar altra taronja,
te dic que em tancaré monja
d'un convent i no ho sabràs.-

⁹⁸ Vegeu nota 23.

En Juan va deixar s'al·lota,
com una bambota,
damunt es portal.
I sa mare ets uis li eixugava
amb so davantal.
Mare i fia s'abraçaren:
-Adiós fins en tornar!-
De besades que li daren,
es nas li varen pelar.

Per la seva part, Sebastià Cardell⁹⁹, a les darreries dels 1960, en recollí -dita, no cantada- un fragment de boca de Miquel Garau Bessó, de Lluçmajor:

En Francesc deixà s'al·lota,
com una bambota,
damunt es portal.
Sa mare la consolava
i ets ulls li eixugava
amb so davantal.
Mare i filla l'abraçaren:
-Adiós, fins a tornar!-
De besades que li daren
Es nas li varen pelar.
-Francesc, si vas a l'Havana,
no donis a cap cubana
lo que estojares per mi.
Si tu tens present
lo que em prometeres
es vespre que em feres
aquell jurament,
jo et faç avinent
que seré una dona,
del món sa més bona,
per fer-te content.
Però si sé que has anat
a sucra d'altra taronja,
te promet que em faré monja
d'un convent i no ho sabràs.

Ens trobam, per tant, amb un d'aquells casos en què una composició d'un glosador anònim ha estat incorporada al patrimoni col·lectiu -s'ha tradicionalitzat, per a alguna escola de

folkloristes-. És un dels migrats casos de "cançons llargues" que fan referència a l'emigració mallorquina a Amèrica detectables als cançoners a l'abast. Veiem que és un text amb una estructura irregular -no s'ajusta formalment a la glosada clàssica; la presència de versos de quatre sil·labes podria aproximar-lo a la codolada; apareixen versos lliures; es barregen rimes creuades amb capcaudades...- que conté elements d'una comicitat tòpica, de caire irònic, i que s'insinuen trets d'un humorisme més maliciós, de vessant eròtic -tot i l'autocensura que s'imposà el folklorista franciscà-. Són òbvies les notes de sarcasme -explícit al darrer vers de la versió del CPM-.

L'any 1977, la delegació d'Algaida de l'Obra Cultural Balear editava -en el marc del Congrés de Cultura Catalana-, amb la precarietat de mitjans i l'escreix de voluntat de l'entitat local, tan representatiu d'aquells moments- un fulletó en foli titulat *Glosadors de Mallorca. Homenatge a Mestre Llorenç Capellà*. A aquest document -de fet una reconciliació popular amb la figura del glosador¹⁰⁰ malmenat per la dictadura-, cap al final hi llegim: "vos mostrem les seves famoses Havaneres que, contràriament a totes les altres gloses, són fetes en forma de codolada i per tant més fàcil d'esser cantades amb tonades estrangeres" i s'hi poden llegir les nou composicions següents:

I
En Francesc mos va deixar s'al·lota
com una bubota
damunt es portal;
i sa mare, qui la consolava
ets uis li eixugava
amb so davantal.
Adiós, Catalina, -li deia
darrere s'oreia-
jo t'he de deixar.
I s'aixeca i li pega grapada
pes coll aferrada
casi l'aufegà.
Sa mare, quan ho sentí,
va sortir pegant un gisco,
també s'aferrà p'En Xisco
i no el deixava fugir.
Mare i fia l'abraçaren,
adiós, hasta en tornar
de besades que li daren
es nas li varen pelar.

⁹⁹ Vegeu nota 32.

¹⁰⁰ SIMÓ, C., 1987, "Llorenç Capellà Garí, glosador.", *Lluç*, Palma, pàgs. 20-22.

II

S'altre dia una jove plorava
perquè se tractava
de despedir-se;
i es seu novio, que la festejava
i a Ciutat anava
per embarcar-se.
Lo darrer que li va dir:
Francesc, si vas a l'Havana
no donis a cap cubana
lo que estotjaves per mi.
Si m'estotges lo que em prometeres
es vespre que em feres
aquell jurament,
te promet que ho seré una dona
del món sa més bona
per fer-te content.
Però si em diuen que vas
a xupar una altra taronja
te promet que em faré monja
d'un convent i no ho sabràs.

III

En Joan amb sa idea fugia
que en venir tendria
de dobbers un sac;
lo que trobarà seran dues estaques
com ses de ses vaques posades pes cap!
Sa dona s'és embarcada
deixa es fiis abandonats,
es dobbers que ell ha enviats,
En Frit los va fer flamada.

IV

Adiós quan se'n van a l'Havana
amb veu soberana
mermulen baixet.
En venir no faltaran dallones
que per fer són bones
mànics de trinxet.
S'hauran de comprar un capell

amb un motlo fet a posta,
que sigui com un garbell
i encara voran sa closca.

V

Tots ets homos qui van a l'Havana
a tair sa canya
i envien dobbers,
los disfruta sa seva femella
que de s'hora aquella
no ha fet res més.
Sa llei de Déu no permet
que peguem es bots tan llargs,
sabreu que es qui los envien
són víctimes des moscards.

VI

S'altre dia una dona casada
de s'homo es queixava
perquè s'embarcà.
Dins pocs mesos li girà cent duros,
sortí dets apuros,
contenta quedà.
De llavò ençà sempre ha dit:
benhaja tenir-lo fora;
perque trob amb sos dobbers
lo que vull qualsevol hora.

VII

Ja se'n van, ja se'n van ets havaneros
i Déu sap quan tornaran.
Ses femelles totes soles,
què faran, faran, faran?
'niran a sa plaça
a cercar pollos
però pimplols,
no'n trobaran.
I amb so cor negre
igual de pega,
se mouran brega
per un casat.

VIII

Algaida és un des pobles
que a l'Havana se'n va
molta de gent;
abandonen ca seva
per apagar sa talent.
Adiós, adiós, terra estimada,
t'han tudada, t'han tudada
es teus administradors;
per això amb una vegada,
embarquem-mos, embarquem-mos.

IX

Cada mes se'n va una corantena
i sense ho' i sense homos quedarem
ets amos sense missatges,
què riurem, què riurem.
Hauran d'aprendre
de trebaiar,
de suar es pa,
dar més dobbers;
no faran bossa,
buida ni plena,
damunt s'esquena
des jornalers.

A la seva tesi de llicenciatura (1982) Gabriel Oliver¹⁰¹ transcriu unes versions –variants– d'aquestes cançons: la cançó I correspon a la núm. 15 del treball d'Oliver; la II a la núm. 16; la II a l'11; la IV a la núm. 10; la V a la núm. 8; la VI a a 9; la VIII a la núm. 6 i la IX a la núm. 4.

Per altra banda, Gabriel Janer Manila¹⁰² fa una transcripció de tal com les cantava la seva padrina materna Lluïa Lluïa Mudoï “els primers anys de la dècada de 1960”. La correspondència és també molt estricta: I (Janer VII); II (J VIII); III (J VI); IV (J V); V (J III); IX (J I).

Les semblances entre totes les versions fan innecessària la seva transcripció en un treball de les característiques del present, tot i que, als efectes d'una visió més completa, potser siguin oportunes les remarques següents:

1. La versió de Gabriel Oliver de la cançó III explicita els noms dels protagonistes. L'investigador adverteix que circulen, lògicament, pel poble versions que eviten les al·lusions directes, per raons de discreció comprensibles. Al respecte d'aquesta cançó situa els fets a l'entorn de l'any 1921, quan Joan Llompart *Roig* emigrà a Cuba i la seva

¹⁰¹ OLIVER, G., 1982, **Un glosador: en Llorenç Capellà**, tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona.

¹⁰² JANER MANILA, G., 2000, “Les havaneres de mestre Llorenç Capellà (a. Batle)”, **Codolades. Full informatiu de l'Associació Amics de la Glosa**, núm. 17, Mallorca.

dona protagonitzà un afer sentimental amb un personatge extern, empleat de Correus, de malnom *Perdiuot* o *Frit*:

En Joan amb s'idea fugia,
que en venir en tendria
de dobbers un sac.
En venir trobarà dues estaques
com ses de ses vaques
penjades pes cap.
Na Bet Sopes s'ha embarcada,
deixa es fills abandonats;
es dobbers que en Roig ha enviat,
en Frit los ha fet flamada

(Variant:
Na Bet Sopes se'n va anar
a fer una passejada
i li va sortir errada
perque la feren tornar).

2. Respecte a la cançó VIII, la versió d'Oliver difereix en l'estrofa, la melodia seria una masurca:

Algaida és un des pobles
que se'n va molta de gent
i abandonen ca seva
per apagar sa talent.
Adiós, adiós terra estimada
t'han tudada, t'han tudada
pes seus administradors:
per això amb una vegada:
embarquem-mos, embarquem-mos.

3. Al recull del 1977 no hi figura la cançó següent –que incorporen les dues versions posteriors, sense diferències significatives:

Cada mes se'n va una corantena
i sense ho, i sense homos quedarem:
ets amos hauran de fer de missatges;
que riurem, que riurem, que riurem!
Tornaran rojos,
beuran lleixiu,
fideus amb aigo,

llacor no gens;
això és sa vida
que han establida
es sinvergüenses
des nostro temps.

Ens trobam doncs, amb un cas molt remarcable: un glosador de gran anomendada, incorpora al seu repertori d'una manera ben explícita i crítica el tema de l'emigració mallorquina a Amèrica –a Cuba, per raons de destinació de la majoria dels emigrants algaidins del moment-. Llorenç Capellà Garí *Battle* (Llucmajor, 1882 – Algaida, 1950) fou un gran glosador improvisador¹⁰³. Sabater d'ofici, mantengué combats amb els glosadors coetanis més anomenats de Mallorca, com *es Cabo Loco* i *en Vidal*, a les vetllades de glosats que se celebraven per tot Mallorca. Llorenç Capellà fou pare de Pere Capellà Roca (Algaida, 1907 – Palma, 1954), dramaturg, poeta i també glosador).

El cas d'aquest conjunt de cançons, conegudes com les “havaneres” o les “cançons de l'Havana” de mestre Llorenç Capellà mereix un comentari, ni que sigui de passada.

Ja hem esmentat alguna cosa referent a l'estructura formal de les composicions: no es tracta de gloses –enteses com a combinació de quartetes heptasíl·làbiques, amb rimes regulars–, ni de glosades –tirallongues d'heptasíl·labs amb possibilitats combinatòries diverses de les rimes majoritàriament consonants–, ni de codolades –tot i la combinació d'heptasíl·labs amb versos de peu trencat-. S'explica la peculiaritat estròfica perquè es tracta de composicions, de cançons fetes pel glosador expressament per ser cantades amb melodies preexistents –de ritme binari o ternari–.

Aquest fet de compondre “lletres” per a melodies determinades d'origen forà –Oliver hi dedica un comentari extens a la seva tesi i serveixen per explicar el comentari del fulletó algaidí de 1977– és un recurs freqüent a determinades cultures orals. Entre nosaltres s'ha donat esporàdicament, però, per exemple, els bertsolaris fan servir aquesta tècnica habitualment a les seves improvisacions –val a dir que el joc poètic a les vetllades o conteses dialèctiques del bertsolarisme és molt variat “tècnicament”, a diferència dels nostres glosats, on el combat era la “tècnica”, o gènere, fonamental i ocupava en gran part, si no totalment, el quefer dels nostres grans glosadors–.

En bona mesura, algunes de les “cançons” d'aquesta mena compostes pels nostres poetes orals s'han salvat de l'oblit deslligades de la melodia. Això explicaria que, en algunes versions recollides als cançoners pels folkloristes no s'ajustin musicalment a l'original –ja hem comentat que *La despedida* fou recollida de paraula, sense melodia, a Llucmajor–.

Quant als continguts veiem com Capellà transmet una visió personal, distinta de les que podrien suposar els textos impresos en fulls solts que hem llegit. El glosador amb veu pròpia, amb consciència de les injustícies, amb sentit de l'humor, perspicàcia, gosadia, sentit crític i capacitat per ironitzar i fer sàtira sobre aspectes sexuals –fidelitat, infidelitat...–, morals –avarícia, hipocresia...–, sociopolítics –caciquisme, opressió, autoritarisme, reaccionarisme...– sap convertir-se en veu i sentiment del col·lectiu social del seu poble. Les seves “cançons de

¹⁰³ Els treballs esmentats i la memòria que n'ha servat el poble mallorquí així ho acrediten.

l'Havana", que Oliver ha classificat en sociopolítiques, satíricoeròtiques i humorístiques han de ser situades cronològicament entre els anys 1918 i 1924¹⁰⁴, és a dir, en ple període àlgid d'emigració mallorquina a Amèrica¹⁰⁵ i s'insereixen plenament en el context conceptual del moment i ens permeten –perquè hem de tenir present com “connectaren” amb la gent que les sentia cantar i les féu seves– colombrar alguns aspectes de quina percepció podia tenir la gent de les gramscianes classes subalternes de l'emigració a Amèrica.

Aquest aplec de cançons de mestre Llorenç *Battle* són un exemple ben notable de com l'impacte del fenomen emigratori generà tot un seguit de manifestacions literàries a nivell popular¹⁰⁶, algunes de les quals –les comentades, per exemple– per raons no alienes a la seva eficàcia satírica extraordinària han arribat als nostres dies¹⁰⁷. No oblidem que l'obra de Capellà primer “entra” al cançoner popular –tradicional– i llavors és recollida per intèrprets actuals –així Maria del Mar Bonet, el 1976, inclogué al seu disc *Cançons de festa* una versió anònima de *La despedida*, propera a la del CPM, que és fusió de les dues cançons primeres del recull algaí de 1977 i el propi Gabriel *Majoral* n'ha difòs, amb gran acceptació del públic, algunes de les de caire més crític–.

¹⁰⁴ OLIVER, 1982, *op. cit.*, pàgs. 107-138.

¹⁰⁵ BUADES CRESPI, J., MANRESA MONSERRAT, MA., MARIMON RIUTORT, A., MAS BARCELÓ, M.A., 2001, **El moviment associatiu balears a l'exterior**, Conselleria de la Presidència (Govern de les Illes Balears), Col·lecció “Els camins de la quimera”; Palma, pàgs 18 i ss.

¹⁰⁶ També al teatre costumista mallorquí.

¹⁰⁷ JANER MANILA, G., 2001, *op. cit.*

5. PLAGUETES DE GLOSAT.

**Sent s'haverté da deixá
terra d'allá on som nat.**

Les plagues de gloses varen ser durant anys –també durant el període àlgid de l'emigració mallorquina a ultramar– un mitjà de comunicació que feien servir els glosadors –o els seus admiradors o algun “empresari”, impresor modest– per aconseguir alguns objectius com els següents:

- Garantir la durabilitat de llurs creacions orals, que per la pròpia naturalesa de l'oralitat, s'esvaeixen en el mateix moment de la producció.
- Arribar a sectors més amplis de públic.
- Oferir una obra més ambiciosa des del punt de vista del contingut, ja fos humorístic, narratiu, filosòfic, anecdòtic, etc.
- Obtenir algun guany econòmic, suplementari o, en alguns casos, essencial.

Les plagues –originàriament molt poques eren escrites directament pels glosadors que solien ser analfabets i les dictaven a algú, si bé això varià al llarg dels anys– han arribat als nostres dies, de manera residual –de fet en citam alguna del 1975– però, com a manifestació habitual gairebé desapareixeren del mercat a la dècada del 1950. Antany, les plagues eren els “llibres” que integraven les “biblioteques” personals de molts pagesos i menestrals. Impreses amb recursos precaris –paper i impressió de baixa qualitat, format fràgil–, el seu destí solia ser la desaparició i molt poques –en proporció a les que s'editaven– s'han salvat de la desfeta.

Solia tractar-se de quadernets editats en quart i contenien cançons o gloses, de factura diversa, sobre qualsevol temàtica que hom pugui imaginar. Moltes d'elles incloïen el nom de l'autor, l'any de l'edició i la impremta on havien estat confeccionades. Però n'hi havia a balquena que no contenien cap d'aquestes informacions o només alguna o algunes d'elles. N'hi hagué que foren objecte de reedicions múltiples. Dels textos de les plagues alguns fragments escollits podien ser reeditats en fulls solts i, fins i tot, incorporats a la tradició oral. Són, les plagues, un cas emblemàtic del que hem qualificat de manifestacions de l'oralitat secundària.

Quant al tema de l'emigració a Amèrica dels mallorquins i mallorquines no hem sabut trobar gaire materials en el conjunt asistemàtic de plagues que tenim a l'abast –tampoc hi ha presència detectable a les llistes de títols que apareixen a les pròpies plagues com a informació per a clients possibles–. Això no obstant, podem fer l'aportació d'algunes mostres. Roman amb elles palès que el tòpic de l'emigració mallorquina entre els segles XIX i XX va

tenir una presència tangible a tots els àmbits de la poesia oral. La “força del mite” a què al·ludeixen els investigadors és òbvia¹⁰⁸.

En primer terme cal esmentar la plagueta de Bartomeu Pastor, citada per Sebastià Serra¹⁰⁹. Pastor fou un glosador extraordinàriament prolífic, potser la seva figura és de les que més s'aproximen, a Mallorca, als poetes populars professionals, els cecs romancers¹¹⁰.

Part de l'obra de Pastor presenta una orientació filosòfica i moralitzadora¹¹¹, de caràcter conservador, d'inspiració catòlica, però amb un cert esperit crític. En aquesta dimensió –una veu transmissora dels valors de la classe dominant, però amb unes gotes de consciència de pertinença als oprimits– podríem situar el més emblemàtic dels textos dedicats a l'emigració per un glosador mallorquí des de la perspectiva filosòficomoral –pens que el cas de Borràs té unes altres implicacions. Es tracta de la *PLAGUETA / DE / CANSONS NOVAS / titulada / Sa despedida d'un trebayadó / que fuig de sa fam / y sa Terra que parla*.

El llibretó conté quaranta-vuit cançons de sis versos que simulen un diàleg transcendent entre un treballador –camperol, plausiblement– i la Terra –Mallorca o el món sencer–. D'entrada cal observar que Pastor utilitza el recurs de la simbolització arquetípica amb freqüència a les seves obretes. Convé remarcar, però, que, des del títol, ja s'especifica ben clarament que el protagonista humà és un representant dels oprimits: d'aquells que es veuen obligats a fugir de la fam i la misèria.

El diàleg és un estira i arronsa entre aquell a qui tot li falta –el treballador– i la Terra que, com a principi fonamental, s'oposa a l'emigració –a la fugida– i convida l'home a no ser egoista, a instruir-se, a seguir, en definitiva, la llei de Déu. El debat –no hi ha un guanyador clar– deriva cap a l'oposició home-dona, superioritat-inferioritat de, on la Terra sembla adoptar una posició més assenyada que la de l'home –esdevingut el conservador a ultrança–. D'alguna manera, el diàleg es clou amb una invitació per part de la Terra a la resignació “cristiana” per part del pobre treballador. Copiem el text:

¹⁰⁸ BUADES, MANRESA, MAS, 1995, *op. cit.* pàg. 11.

¹⁰⁹ Vegeu nota 8.

¹¹⁰ CARO BAROJA, J., 1968, *Ensayo sobre la literatura de cordel*, Ed. de la Rev. de Occidente, Madrid, pàgs. 41-64.

¹¹¹ Paradoxalment és un personatge gairebé desconegut. Es declara natural de Santa Margalida – a “Ses corregudes de se erisó y se llebre” –, però desconeixem la seva datació. RIPOLL, 2000, *op. cit.*, pàg. 18, escriu “Bartolomé (o Bartomeu) Pastó y Salas, és autor molt prolífic, cec, i venia els romanços de la seva pròpia producció –i que havia dictat a diverses persones– a l'establiment de la seva propietat, situat al carrer de Sant Elies, 10 “Tenda de pa y d'altres coses, d'en Bartomeu Pastó, o en el mateix carrer” (...) “Alguns dels seus papers obtingueren un singular èxit; i ho prova el que varis d'ells fossin preparats –i segurament s'imprimiren– per a segones edicions de 2.000 i fins a 5.000 exemplars”. Inclou RIPOLL dotze composicions de Pastor –*cançons noves* i *romansos nous*, principalment– Va ser autor de nombroses plaguetes, algunes de caire filosòfic, com, entre altres: *Plagueta de Cançons noves en Mallorquí y en Castellà, titulada, Ses Veritats de Prop ó siga S'homo i sa Dona; Plagueta de Cançons noves en mallorquí y castellà, titulada, Polémica entre sa pau i es cassadó a sa muntanya; Cançons dirigidas en el moviment del homo etc.*

PLAGUETA DE CANSONS NOVAS

titulada

*Sa despedida d'un trebayadó que fuig de sa fam
y sa Terra que parla*

15

1

Demunt una roca forta
vaig possá fonaments:
Isla adorada tu tens
muntañas, bon plá y horta
y a ningú tancas sa porta;
tens bon có, parles y sens¹¹².

Sent s'haverté da deixá
terra d'allá ahont som nat
y avui per necesidat
per viura tenc d'emigrá
y antes te vuy consultá
si vaig ben encaminat.

3

Terra. –¿Qué 's lo que vols, qué demanas?
Expreset i parla clá
que ja es hora de cantá
ses cuatro veritats sanas
y tu en tens desig y jo ganas
y es temps s'ha d'aprofitá.

4

Trebayadó. –Trebayant no puc cubrí
ses mevas necessidats;
tenc ets infants despuysats
y sa dona... sols no heu gos dí;
y es axó qu' hem fa partí
en sos demés emigrats.

5

Terra. –Sabent sert que heyá de sobres
no veig motiu per fogí;

jo no 'n cans de produhí
y per mi no heyá rics ni pobres;
lo que resta son ses obres
que tots junts hem de cumplí.

6

Trebayadó. –No tenc fincas per fe blat,
ni tenc casa per está;
vaig a jornal per comprá
es pa qu' han adulterat
y sobra molt a n'es veinat
pero jo no puc menjá.

7

Terra. –Homo tu t'has de instrui
y meditant be sa lliadó
veurás s'adulteradó
d'es pa, sa llet y es vi
y a dretas li podrás dí
que t'enseñi sa partió.

8

Trebayadó. –Ja no veig cap instructó
que enseñi sa veritat
que siga d'utilidad
a n'es bon trebayadó
perque es falsificadó
avuy ja heu té tot minat.

9

Terra. –Si no vols equivocá
y vols coneixa sa riquesa
t'has de llevá sa peresa
y a jo m'has d'estudiá
y es meus fets te diran clá
ahon está sa grandesa.

¹¹² “sens” = sents

10
Trebayadó.- Y es temps qu' estudiaré
terra, lo que tu estás fent
si no tenc abastament
p'ets infans, qué los daré?
Jo necesit quedá bé
qu' es meu có parla y sent.

11
Terra.- Jo tenc es pa y es vi
d'animals, homos y donas
y tots es qui fan obras bonas
no los puc dexá petí.
¿No veus que tot surt de mí
y sostenc es temples i trones?

12
Trebayadó.- S'orgullo mos fa tení
llanto, disgusts y malici
y tu que coneis sa justici
¿perqué no la fas cumplí
y tot el mon junt podrá di
qu' has fet un gran benefici?

13
Terra.- A mi me varan creá
igual que tú per cumplí,
progresá y fe camí
y a n'el próxim respectá
¿y qui som jo per fe acatá
es qui no vol obeir?

14
Trebayadó.- ¿Com pot-sé qu' una lley sana
y justa com sa des progrés
a un li doni de més
y a s'altra el mati de gana?
¡Absurdo! Paraula vana
d'un egoista amb excés.

15
Terra.- Qui reb y ha de sufrí
paga lo d'un altre dia
y qui pega no té alegria
perque sembra per cullí
y a dins aquest gran jardí
res sa pert ní sa mostia.

16
Trebayadó.- Si sa gran causa sa ves
axí com sa veu s'efecta
aniriam mes alerta
a du soyats es papés
y ara p'es gran interés
no donam cap pasa recta.

17
Terra.- Lo qui d'es temps dependeix
tot du es seu compás y mida
y fa desarrollá sa vida
donant lo que perteneix
y s'homo qui no la compleix
del seu Creadó s'olvida.

18
Trebayadó.- Terra jo veig un misteri,
peró no'l puc descifrá:
som molts qu' hem de passá
calamidats y miseri
per alguns tení s'imperi,
tudaró y disfrutá.

19
Terra.- Lo qui pren forma la perd
en vení son temps i lloc
y lo temporal dura poc
y que tot torna pols es cert,
homo, y, en está despert,
sabrás lo que val un vot.

20
Trebayadó.- Humanidad adormida
ja's hora de vestirmos

y de sa cara rentarmos
perque sa terra mos crida
per doná señals de vida
si volem instruirnos.

21
Terra.- Primera condició
per l'homo está preparat
es una gran voluntad
per aprendra sa llisó
que li dona s'instructó
d'es llum de sa veritat.

22
Trebayadó.- A n'aquin abecedari
tenc de comensá a lletgí
per poré veura es camí
dret, qu'es es mes necessari?
Jo me present voluntari
y en volé podem partí.

23
Terra.- Comensarem per llevá
rove y a sa concienci
perque tenga gran potenci
cuant ha de funcioná

que s'ha de regenerá
tot lo que está en decadenci.

24
Trebayadó.- Terra lo que dius m'espanta
perque fers sa dignidad
y lo qui no está roveyat
de podrid qu'es no s'aguanta
y la gran Primavera canta
qu' es moment ja es arribat.

25
Terra.- Un hermos preparatiu
necesita es cos humá
per poré veura y pensá
qu'es mort y pod torná viu
y es có cantant clá li diu
qu'es deutas ha de pagá.

26
Trebayadó.- Ja no heyá res mes honrat
qu'es es pagá y cobrá
quedá libres y aná
cap dret a sa dignidad
y avuy dins l'Humanidad
es lo que menos se fa.

"El Balear", 1927

27
Terra. –Sensa sebra discerní
lo que la justici mana
s'egoisma mos engana
y mos estrellam pe's camí
y, com sa vida no te fi,
sa lley comta mos demana.

28
Trebayadó. –¿Com se pod justificá
que sa lley demana comta
y es quedá bé mos afronta
y avuy tot a norri va?
Degut a que no hey veim clá
sa vanidad mos atonta.

29
Terra. –En so neixa y es morí
pods veura sa lley divina
qui a tot heu il-lumina
y ningú la pod fe mentí
y no té principi ni fi
sa verdadera doctrina.

30
Trebayadó. –Dins aquest punt doctrinal
d'es grau de sa magnitud
mir y veix s'homo menut
carregat de capital
qu'es creu qu'es principal
y es tonto y japerut.

31
Terra. –Es rica sa sencillés,
sa bondad y sa cordura
y sa veritat semptra sura
y per tot treu mida y pes
y es capital no val rés
devant una sepultura.

32
Trebayadó. –Qu'es de hermos
quant un coneix

qui l'estima y li vol bé
perque quant el veu que vé
com-a para el regoneix
y de tot quant ell poseix
li fa part si heu ha mesté.

33
Terra. –A dins es grans moviments
del Divino Creadó
sensa es respecta y s'amó
son ets homos impotens
y tots es seus experiments
perdran sa direcció.

34
Trebayadó. –Terra protegeix sa dona
qu'es just y es teu nom fa
que s'homo la fa pasá
per dolenta y es bona
y quant llempega molt y trona
surt per anarla a adorá.

35
Terra. – Homo, mira s'animal
com respecta sa famella
y tu quant es jova y bella
la deshonras, immoral;
y despues dius qu'es tal o cual
¿y tu qui ets, essent fíy d'ella?

36
Trebayadó. –Terra jo te tenc de dí
que sa dona es molt hermosa,
pero sí surt capritchosa
també l'han de corretgí
per coneixa be es camí
de mara bona y honrosa.

37
Terra. –S'homo per corregitlé
ha d'está ben instruit
y ha de tení es gran sentit

comú, per enseñarlé
y sensa amor no pod essé
purificá s'esperit.

38
Trebayadó. –Des que tench ús de rahó
semptra he sentit predicá
qu' es s'homo qu' ha de mandá
y sa dona es inferió
y si no vol creura, bastó
y ha de mirá y callá.

39
Terra. –Pod haver-hó predicat
el qui no té amó de mara
ni coneix lo qu' es un para
a devant sa veritat,
y sa dona per germanadad
cuida s'homo i l'ampara.

40
Trebayadó. –Quant Deu s'homo va creá
no va pensá en sa femella
y diven que d'una costella
despues la principiá
y essent axí no durá
a n'el mon es mando ella.

41
Terra. –Mando no ni faltará
en está ben respectada,
instruida y educada,
p'es seus infants enseñá
y en so có a demunt sa má
viura en son marit, honrada.

42
Trebayadó. –Terra jo m'en tenc d'aná
a cumplí el dever sagrat
y quedam qu'en tení s'edad
tot-hom ha de trebayá
y suant s'ha de goñá es pá
si es que vulga essé honrat.

43
Terra. –Ja no heyá compás ni mida
tant just com es sentiment
de sa font d'es moviment
que desarrolla sa vida.
Vesten si es devé te crida
Y tornas un altra moment.

44
Trebayadó. –Terra, ja torn.
Terra. –Escolta y medita es Credo de sa
Moral, qu'ara te vaig a explicá:

Pensa en Deu antes que tot
y amá al próxim com a tú
y axí pots aná segú
de no equivocá cap mot
y no pegá cap salt ni bot
per no agraviá ningú.

45
Es Credo mes important
neix y creix dins sa justici
trebayant sensa malici
y per graus aná progresant
per enseñá a s'ignorant
sensa mirá sacrifici.

46
Precisa s'estudiá
per fe creixa ses virtuts
per sebra d'on hem venguts
y a n'es punt qu'hem d'aná
dant a n's débil sa má
per fermos forts y robuts.

47
Mira tot lo que existeix
com a teu per disfrutá;
pero si vols abusá
sa lley lo fet regoneix
y dona es premi que mereix
sensa drets a reclamá.

48
Honrant pare i mare
y a res creat fe sufrí
será bo de distingí
lo fals en veura sa cara
y sa veritat sempre es clara
d'es credo d'es bon camí.

Es propiedad de BARTOMEU PASTOR
Tip. de Guasp

Una altra obra del mateix autor, *PLAGUETA / de / Cançons noves en Mallorquí / Titulada / SA VIDA E HISTORI / D'en / Bartomeu Pastó*, conté unes referències curioses a l'emigració a Amèrica. Dues notes prèvies: les mencions són referides a la possible emigració a Xile i existeix una al·lusió clara a la promoció que des d'aquell país es feia per captar mà d'obra a l'estat espanyol.

El text de la plagueta és una autobiografia resumida del glosador i la referència a l'emigració, absolutament episòdica, resulta interessant, tant per les raons apuntades, com pel dolor, amb un punt de tragèdia, que traspuia:

PLAGUETA DE CANçons NOVAS EN MALLORQUÍ

Titulada
SA VIDA E HISTORI D'en Bartomeu Pastó

1
Tip. Crespi y Sitjar.- P. A. Maura, 14

(als denou anys):

A n'aquest temps no hi havia
jornal p'es trebayadós,
goñant tres reals o dos
y ben content es qui'n tenia.

(pàg. 11)

A n'aquest temps comensá
a haverhi emigració
per tot es trebayadó
qu'a Chile volgués aná,
donant port franch y menjá
y un jornal superió.

Mumpare hem diu he pensat
d'anarmen a trabayá
a Chile pera goñyá
dotbés y torná aviat
que si es ve lo qu'han contat
es gran es tresó que heyá.
Mumpare, duim cada cual
ben escrita sa planeta
y per l'esquerra y per la dreita
mos escapa es capital
y el qui es nat per un real
no arriba a mitja pesseta.

Bartomeu ja e-hu tenc pensat
y crec que me ni aniré
y a tu t'enviaré
lo primé que heuré goñat
y si no m'han enganat
pronta a veuret tornaré.

Es sentiment qu'en dau vos,
mum para, s'esperit cansa,
pero visc en confiansa
que Deu, que tot e-hu amansa,
mos amparará a tot-dos.
Adiós, mumpara, adiós

Passats molts anys, el 1975, un glosador que ja havia produït obra relacionada amb el tema¹¹³, en el moment de confegir les seves memòries en vers, deixa unes notes ben expressives de la peripècia dels emigrants a Cuba. El glosador, *l'amon Toni Planas*, ja empès d'anys:

95
Setanta vuit anys de dat
Tenc ja no vai falaguer
Dia onze de gener
D'enguany los som acabats
I deman a Déu postrat
Salud i es viure bé.

Deixà escrits els seus records de l'emigració¹¹⁴:

25
Ja sé que lletra no tenc
Poca escola vaig anar
Tres anys al art vaig pescar
Que s'usava en aquell temps
An es quatorze anys ben content
A Cuba me'n vaig anar.

si mos hem de despedí
y si no poreu tornar aquí
mos vejem a-n'es jardí
del Univers qu'es hermós.

Por fin es vapor partí
y cuant varen essé allá
sa salut li va faltá
y a-n'es poch temps va morí
y jo vaig acabá de tení
para per podé cridá.

(pàg. 14)

26
Això era general
Perquè en aquell temps s'usava
Però pensau que una mare
An es cor li feia mal
Se'n anava aquella carn
Que en el món havia posada.

¹¹³ CALAFAT, R.M., 1992, "Batabanó...", estudia les *Gloses en mallorquí d'en Pere Pau, es pagès i en Tòfol Mariner* de l'andritxol Antoni Covas, *l'amo en Toni Planas*.
¹¹⁴ Antoni Covas, *l'amo'n Toni Planas*, **PROGRÉS I DIRECCIÓ** Mallorca, 1975 (edició de l'autor: C/ Cova Rotja, s/n. Port d'Andratx)

29

I molta gent emigrava
 Qui volia gonyar més
 Caper mellor ca¹¹⁵ es doblers
 Sempre mos escaissetjava¹¹⁶
 I per Cuba treballava
 Que rendia un poc més.

Colegio Ibero - Argentino

DE AMBOS SEXOS

Calle Caxaraville 372. — Floresta

CRISTOBAL CALAFAT

Clases habituales para la enseñanza.
 (Primaria, Secundaria y Comercial).

Curso completo para solfeo, piano y labores, á precios módicos.

El Colegio "Ibero - Argentino" ha merecido por su especial método de enseñanza las felicitaciones de los que me han confiado la educación de sus hijos estando dicha enseñanza de acuerdo con los programas vigentes del Consejo Nacional.

Se reciben pupilos y medio pupilos.

Clases diurnas y nocturnas.

No hay vacaciones.

"El Balear", 1911

6. SA LLIBRETA EN MALLORQUÍ.

Hem vist com els glosadors mallorquins han cantat i han contat la quimera, des de Mallorca estant. Latzar, ja ho hem manifestat a la introducció, ens posà a les mans un document, una plagueta de glosat, que és la paraula d'un glosador dita –i impresa– allà¹¹⁷. Un text elaborat d'acord amb les mateixes pautes que els seus homòlegs d'aquí, segons uns patrons idèntics, sense elements que li atribueixin cap tret peculiar diferencial. Només varia el lloc de la publicació. La plagueta s'edita a la ciutat mítica, al nucli del referent paradisiac, al bell centre de la quimera, que és també, l'escenari de la tragèdia: la ciutat de Buenos Aires.

Malgrat els intents, les nostres indagacions sobre la identitat i circumstàncies de l'autor han resultat infructuoses¹¹⁸, per tant, ens haurem de cenyir al text estrictament per establir algunes dades que, sempre, hauran de ser considerades provisionals.

El llibret és una plagueta similar a les que s'editaren a Mallorca durant molts anys –10 per 15,5 cm– que inclou el títol, "VIDA ESCLAVA / Y / OPRIMIDA / TITULADA / Sa llibreta en Mallorquí", el lloc de l'edició; Buenos Aires i l'any, 1912. L'integren dotze pàgines, a la darre-
 ra de les quals hi figuren la data –Buenos Aires, Abril 20 de 1912– i la inscripció "EL AUTOR / FRANCISCO TOMÁS"¹¹⁹.

Res no distingeix la *llibreta*, quant a aspectes formals –tipografia, format, asistematicitat ortogràfica a partir del codi castellà, caràcter dialectal de la llengua usada, lèxic col·loquial amb presència d'alguns castellanismes, ús de la quarteta heptasil·làbica combinada amb estrofes de nombre irregular de versos i combinacions variables, predomini de la rima consonant...– de les plaguetes que es publicaren a Mallorca durant desenes d'anys¹²⁰.

Resulta pertinent senyalar l'existència d'una diferència accidental remarcable entre aquesta publicació i les seves germanes mallorquines: el nom. Efectivament, la denominació

¹¹⁷ No coneixem d'altres mostres de glosat a publicacions populars americanes. Ara bé, existeixen moltes referències al manteniment de costums mallorquins a les comunitats d'emigrants i a llurs associacions que permeten fer pensar en la possibilitat de l'existència d'alguns casos semblants. Així Ana JOFRE CABELLO recull que "se conservaron las comidas, se hablaba la lengua dentro de la familia y con los vecinos, se hacían fiestas donde se bailaban boleros y jotas mallorquinas; también se recibía y se cantaba en mallorquín acompañándose con una ximbomba" ("La transmisión y conservación de la lengua y las costumbres de las Islas Baleares en la Argentina" 1997, a *Estudios Baleàrics* 54/55, Palma, pàg.168, i BUADES *et al.* 2001 *op. cit.*, pàgs. 21 i ss., comenten tant les manifestacions culturals com les festes socials de caire popular; a les publicacions periòdiques sovintejaven composicions poètiques de caire popularitzant i els múltiples testimonis orals recollits a moltes de les publicacions sobre el tema acrediten la conservació de costums illencs propis de la cultura preindustrial).

¹¹⁸ Ni arxius, ni memòria oral –en aquest cas a Lluçmajor, perquè tant el cognom com la professió de sabater ens feien concebre alguna esperança en aquest sentit– ens han servit per esbrinar noves de Francisco Tomás. El seu nom no figura ni a les llistes de "Baleàrics" de J.Garcías Moll de 1918 ni de 1929. No hem sabut trobar referències seves a publicacions de literatura popular mallorquines. Desconeixem si a Buenos Aires n'hi hagué més. Jaume GUISCAFRE ens ha fet arribar una plagueta manuscrita amb 201 cançons en castellà que contenen les memòries de l'emigració d'Antoni Riera a l'Argentina i un curiosíssim text, en català dialectal que, sota el títol en castellà "Aventuras. Hormiga universal", conta una història protagonitzada per un animal monstruós en un indret possiblement argentí. El document prova que el conreu de la cançó popular era habitual "allà" entre els mallorquins. Ni que fos a nivells molt limitat. Com també n'és bona mostra la il·lustració que mostra publicitat glosada a "El Balear", el 1909 (pàg. 65).

¹¹⁹ L'any 1912 és un dels punts d'inflexió de l'onada migratòria cap a Argentina, iniciada el 1906, després d'una recessió econòmica que havia anul·lat aquest moviment. L'onada aquesta difereix, entre d'altres aspectes, de les anteriors del segle XIX, perquè ja entren en funcionament les "cadena migratòries", és a dir, les connexions dels emigrants nous amb antics emigrants establerts a l'Argentina a partir del segle XIX.

¹²⁰ La numeració de les cançons, que hem escrit entre parèntesis, és nostra. Les citacions també s'hi fan: per exemple, "(2)" indica que el text citat es troba a la cançó amb aquest núm.

¹¹⁵ "Caper mellor ca" = "Que per Mallorca".

¹¹⁶ "Escaissetjava" = anava escàs.

“llibreta”, quadern d’ús normalment escolar, no s’usa a Mallorca a l’àmbit de la poesia de tradició oral. El terme “plagueta”, també amb connotacions escolars, és, pel que coneixem, l’exclusiu en la poesia popular mallorquina.

L’opció lingüística del text és ben notòria, des del títol, on apareix situada molt a prop, significativament, del lloc de l’edició.

Quant a l’autor, tot i que la “llibreta” té un caràcter autobiogràfic clar –i explícit–, són poques les dades referents a la seva persona que en podem extraure. Així és possible entendre que es tracta d’un home jove – (25) “La flor de sa nostra vida / Aquí venim a passar”–, que no fa gaire ha complert el servei militar –(26) “servint a la primeria”– i que és fadrí –(21) “Qu’ es pares mos han deixat / O el-se nos ha metllevat”–; (32) “ca meua”, “es pares per companyia”–. Fou sabater d’ofici i amb cert domini de la tècnica professional –(14)–. La seva salut era feble –(15) “... trenta set dies / Dins l’Hospital ajegut”; (22) “espulmons”– i, en cap cas, no tenia previst que la seva estada a l’Argentina fos definitiva, sinó per un període de “quatre anys” (17). Per la reiteració d’observacions de caire pessimista, potser motivades per les raons evidents de les seves condicions de vida i de salut precàries, són perceptibles trets de tendència depressiva o d’instabilitat emocional. Aquest, diguem-ne, desequilibri el porta a alguna situació certament confosa: així –(38) i (39)– arriba a adoptar el paper d’una dona, trencant, sense cap mena de cohesió, el discurs argumental del narrador protagonista.

El seu nivell d’instrucció és difícilment descriptible, si bé podem anotar algunes observacions. Sembla que no sigui analfabet funcional: afirma que el text és una obra “mal copiada” (1); la denomina “llibreta”; s’exclama, en relació a la composició, que “quant la lletjeix m’enfat més” i assegura que esqueixarà els papers, si el que afirma no s’ajusta a la veritat. El seu coneixement dels glosats relacionats amb el tema sembla fora de dubte, vistes les influències que comentarem.

Com a glosador, Francesc Tomàs, compon un aplec de cançons, de gloses, que possibiliten, entre altres, les observacions següents:

1. Amb relació al seu caràcter d’improvisador, per una part, és capaç de compondre corrandes àgils –quartetes, estrofes de cinc versos...– ; però, per l’altra, barreja temes, té dificultats per assolir una estructura discursiva de conjunt cohesionada i evidencia algunes imprecisions de caire “tècnic” –rimes, estrofes, p. ex.– . Ambdós factors ens el mostren com un glosador no gaire destre –d’aquells que hom anomenava *de posat*¹²¹ més que no de *combat*–, però apte per configurar, des de l’oralitat, un glosat d’una certa consideració.
2. Pel que fa al seu caràcter de poeta oral, d’entrada, veiem que fa servir el vulgarisme “casolada”¹²² per denominar la seva composició. Aquest vulgarisme, freqüent al món de la cançó popular, és indicatiu del seu coneixement de l’apel·latiu per tradició oral, no escrita i també ens orienta sobre el seu nivell d’instrucció –un poeta semiculte o culte, hauria fet servir, sense dubte, “codolada”–. Alguns trets encara ens apunten l’origen oral –potser per ser dictat– del text:

- la no presència de rimes visuals;
- el predomini clar del consonantisme a les rimes;
- l’ús de determinats vulgarismes i/o castellanismes i la seva pronúncia –als efectes de rima sonora– que arriben a situacions tan cridaneres com a la cançó (34) on es fan rimar “boloio” i “petróleo”, amb evident discordança entre grafia i so;
- l’ús de l’apòstrofe al lector amb la qual cosa es posa de manifest el codi interioritzat per l’autor –p. ex. (37)–.

En tot cas, es tracta d’una composició representativa de l’oralitat que hem anomenat secundària.

3. Quant a la seva tècnica com a glosador, resulta poc consistent –barreja d’estrofes amb nombre desigual de versos; variabilitat de combinació de rimes; presència d’algunes assonants; reiteracions; canvis d’emissor; fil argumental poc cohesionat...–això no obstant, en alguns moments té una eficàcia comunicativa remarcable. De totes maneres, si hom compara “Sa llibreta en mallorquí” amb altres fetes a Mallorca durant el mateix període, pot afirmar-se que, des del punt de vista del domini dels recursos del glosat, es troba a un nivell mitjà –molt per davall de l’obra dels “grans”, però equiparable amb molts altres que varen veure les seves plaguets divulgades amb fortuna a l’illa–.

El contingut de la “llibreta en Mallorquí” es desenvolupa al llarg de quaranta cançons, incloses dues de caràcter tòpic: una salutació –curiosament una quarteta heptasil·làbica,

característica de les codolades– i una cloenda amb una clara funció fàtica –“ja me direu si es mentida”– i un comiat respectuosíssim amb les formes protocolàries de la cançó popular –(40).

El text pren, ja de bell antuvi, partida: els adjectius “esclava” i “oprimida” referits a la vida dels emigrants no donen marge a interpretacions idealitzadores. Podem distingir –no establerts de manera lineal, sinó barrejats– dos blocs de continguts que entren en interrelació contínua: una panoràmica general reflexiva sobre l’emigració mallorquina a la república d’Argentina i un conjunt d’aspectes autobiogràfics de F. Tomàs, fonamentalment relacionats amb la seva trista peripècia.

El glosat, com els seus precedents illencs, evoca les dimensions quantitatives de l’emigració mallorquina –(2)– i n’estableix els focus principals: Alaró, Binissalem, Lloseta, Porreres, Campos, Santanyí, Felanitx, Llucmajor, Sant Joan, Artà, Andratx, Alcúdia, es Capdellà, Pollença,

Zapateria
1ra BALEAR
de Pedro Ferrier

Pongo a disposición de los lectores de BALEARES, mi taller de calzado sobre medida y labrado en general. Visiten mi casa y se vencerán de la bondad de mis artículos.

RECONQUISTA 619
Telef. La Uruquarja 1530 Central
MONTEVIDEO

*“Balears” (Centro Balear de Montevideo),
nùm. 5, gener 1909.*

¹²¹ La denominació és d’OLIVER, G., *op. cit.*

¹²² Deformació del mot “codolada”.

Deià, sa Pobla, Palma –“ciutadans”– i la seva “barriada” s’Hort des Ca¹²³, Santa Eugènia i Capdepera –(2), (3), (4), (5) i (6)–. També esmenta Maó i els “esvisencs”. Com en algun text anteriorment considerat, categoritza també els oficis dels emigrants: sabaters, picapedrers, ferrers, forners –“panadés” (24)– i confiters. No cita els camperols, la qual cosa ens fa pensar que es refereix als oficis exercits a Buenos Aires, no a Mallorca.

També, com els glosadors que l’han precedit, veu a l’arrel de l’emigració la voluntat de fugir de la pobresa –(11)– que duria com a conseqüència l’assoliment de la llibertat, entesa en termes, a criteri meu, no ideològics o polítics sinó de benestar –(26)– i, com d’altres, manifesta la seva percepció de la quimera i el miratge que suposa la creença en un paradís que no existeix –(20) i (27)–.

Enfront a això el que sí és una realitat constatable és el vertader calvari de patiments –gairebé un estat d’esclavatge– que determina la vida quotidiana dels emigrants –(13), (14), (16), (18), (22), (25), (28), (34), (35) i (36)–.

Però amb l’expressió del patiment no n’hi ha prou. Per a Tomàs, la tragèdia deriva del fet que, endemés de les dificultats que comporta la lluita, el final del procés no culmina amb altre assoliment que no sigui el fracàs. Fracàs general, col·lectiu –“De lo qu’ heurem prosperat / Tendrem molt poc qu’ agafar”, cançons (8) a (12)– i fracàs personal, de l’individu –(17). En la seva visió tràgica, fins i tot l’èxit resulta amarg –(29) i (33)–.

La nostàlgia, l’enyor i la por en alguns moments cobren un patetisme corprendor: el que manifesta el qui se sent sol i desemparat en terra estranya i hostil i plora el seu desconhort: “Mallorca qu’ ets de tranquila / Quant te tornaré alcançar...” (32).

Així com, en algun cas, hem vist que el poeta palesava una intencionalitat moralitzadora, proselitista o satírica, Francesc Tomàs escriu –o dicta– la seva “llibreta” amb una finalitat clara: descriure els seus patiments, constatar el fracàs –o, com a mínim, les dificultats enormes d’un èxit que, tal volta, no justifica els sacrificis– i convidar els oients –o lectors– de Mallorca, no els d’“allà”– a “repensar-se” la seva intenció d’emigrar –(30), (31), (38), (39)–.

Els apunts autobiogràfics: l’ofici –(14)–, la malaltia –(15 i (22)– i les pròpies experiències negatives –(37)–... són elements que contribueixen a fer proper el missatge i li donen una versemblança fonamentada en l’emotivitat que es pretén despertar amb la relació d’uns fets dels que l’autor n’ha estat l’agent –o el pacient–.

La visió de Tomàs, inserida en la tradició dels nostres glosadors, feta a partir d’uns plantejaments ideològics desdibuixats –la tragèdia personal l’aclapara– ofereix un panorama negre on el dolor i la fractura del mite dibuixen uns perfils tràgics i desesperançats d’un home –d’una gent com ell– a qui l’adversitat barra el pas envers el benestar. L’obra del glosador és un plany d’impotència i amargor que, si bé no s’expressa amb un estil elegant, arriba ben endins al lector d’avui que pot copsar, sense gaire esforços, que les arcàdies d’aquella societat mallorquina preindustrial que alguns erudits folkloristes ens explicaven mai no varen existir. I que si n’existí algun fragment, mai no va ser la gent humil qui en va fruit¹²⁴.

¹²³ Nom que apareix profusament a la documentació del moment sobre l’emigració.

¹²⁴ “... Sa vida d’Argentina no em va agradar perquè jo no em vaig passejar gens. Feina! A Córdoba només hi vaig estar una vegada. Em vaig cremar un peu i em dugueren a l’Hospital Espanyol de Córdoba...” llegim a FERRÀ-PONÇ, Damià, 1982, “Conversa amb n’Andreu Pícolins” a **Campanet**, núm. 4, Campanet (cita per BUADES CRESPI, Joan, 1993, **L’emigració de campaneters a Amèrica en el segle XX**, Ajuntament de Campanet, pàg. 126).

VIDA ESCLAVA / Y / OPRIMIDA / TITULADA /

Sa llibreta en Mallorquí / Buenos Aires / 1912

(1)
Casolada en Mallorquí
Curta y mal copiada
Per passar una vetllada
Qui si vulgui entreteni.

(2)
De mallorquins en veix tants
Qu’abundan de cada día
Jo tenc por vengui un día
Si Bons Aires camvia,
No fassin una corrida
D’espanyols y italiáns:
En primera es ciutadáns
Son qu’han de correr devant
Jo de diró ja m’espant
Que faria si mi vés.
Ja en voreu d’aloronés,
També biniselamés
Y de sa part de Lloseta
Jesús qu’en farán de veta
Molts deixarán sa maleta
Vendrà just prende es dotbés.

(3)
Porrerens y Campanés
També los pós en es conte,
Si poren partir a les once
No esperarán a les dotce
Per por d’haver de dur es feix;
Y es pobrés santanyinés
Dirán a n’es felanitxés,
Avisau es llutmajorés
Que sa branca ja s’engronça.

(4)
Ja voreu ets esvisencs
De quin modo espolsarán
Si pegam per San Juan

Y es barrio de per allá
Jo crec que tots es d’Artá
Y de sa banda d’Andraitx
Quant vorán tant de nofrax¹²⁵
Mols quedarán rebentats
O des fét perdán es seny

(5)
Veix sa cosa remoguda
Que comensa a fer oló
Ja voreu es de Mahó
Que d’Alcudi están aprop
Si ni haurá de xerigot
Per quelsons i per tot lloc
de s’esforç y sa premuda

(6)
Pes qui anirán a darrera
Jo no sé lo que será
Per exemple es Capdellá
De Pollensa y Deyá
De sa Pobla y Sort des Cá¹²⁶
Sant’ Eugeni y Capdepera¹²⁷.

¹²⁵ “nofraig” = naufragi, naufragi; en sentit figurat “destrossa o altra acció danyosa” (DCVB).

¹²⁶ “Sort des Cá” = “s’Hort des Ca”, actualment barriada de La Soledat de Palma.

¹²⁷ Al núm. 61 de *El Pollensín* (maig 1913) escrivia Joan Estelrich (cita per BUADES I CRESPI, J., MANRESA MONSERRAT, MA, MAS BARCELÓ, MA, 1994, “El tema de l’emigració a dues publicacions de la part forana de Mallorca: *El Pollensín* i *El Felanigense*” a **XII Jornades d’Estudis Locals. La premsa, la ràdio i la televisió des d’una perspectiva històrica**, Institut d’Estudis Balearics, Palma, pàg. 169): *“llegan vapores abarrotados de españoles que ilusionados por las promesas que hábiles agentes les hacen abandonar sus haciendas para trasladarse a América en pos de un ideal que muy pocos alcanzan. No hay que hacerse ilusiones, aquí la tierra apta para la agricultura está acaparada por grandes capitalistas que exigen arrendamientos muy elevados, al extremo que es necesario una cosecha muy buena para hacer frente a los gastos del año, pues los salarios y el costo de la vida son tan elevados que todo cálculo es inferior a la realidad. Es patriótico y es humano dar la voz de alarma y prevenir a los que emigran.”*

VIDA ESCLAVA

— Y —

OPRIMIDA

TITULADA

Sa llibreta en Mallorquí

BUENOS AIRES
1912

Portada de la plaqueta de F. Tomàs

(7)
Quant vorán tant de cabal
Tothom quedarà admirat
Y si no vaix equivocat
Tots es pobles qu' he deixat
Patirán d' es mateix mal.

(8)
Quant a Mallorca sirán
Un coix, s'altre afortunat
Los demanarán ¿y qu' ha estat?
Per contar lo qu' ha passat
Empagueits estirán.

(9)
Es metje anirà a caseua
Totduna els-e polsarà
No pos dupte que n' hi haurà
Que crec qu' els-e trobarà
Coranta cinc graus de febre.

(10)
Y digaumé bon germá:
¿Que heu patit de cap premuda?
Si senyor vé d' una correguda
No tenguent força ninguna
Qu' a Bons Aires vaix doná.

(11)
A moltets mos pasará
Segóns lo que tenc pensat;
Quan tot heu tendrem sumat
Restat y multiplicat
De lo qu' heurem prosperat
Tendrem molt poc qu' agafar.

(12)
Molts venim a l'Argentina
Per aumentar es capital
Y per porer gonyar la vida
Feim setze hores de jornal
Considerau cada qual
Si 's una vida avorrida.

(13)
Passam sa vida avorrida
No 'n tenim jens de profit,
De sa taula a sa cadira
De sa cadira en es llit
Com un esclau abatit
Que no té jens d'alegría,
Y així mos pasám es día
Y la major part de sa nit.

(14)
Menjam en quatre grepades,
En dèu minuts hem manjat
Es es nostro mal de cap
Estar sempre en ses sabates
Com un cá que va de quatres
Que l' amo li ha pegat:
Aixó es molt acompanyat,
Per voler sa llibertat
E ses nostres quapbuitades¹²⁸.

(15)
Mentres un tengui salut
No sa tem de ses punyides,
Pero jo hem sent ses ferides
Perque 'stat trenta set dies
Dins l' Hospital ajegut.

(16)
Me pás sa vida avorrit
Tenguent molt poque alegría;
Si treya sa lotería
Encare me salvaría
Y podría anarmen ric.
Y estant així com estic,
Fent feina de día y nit;
Derramaré s' asperit,
Estant sempre a sa cadira.

¹²⁸ Llegiu "capbuitades".

(17)
 Si ma veix a porer dir,
 Quant allà heuré arribat:
 Som estat desgraciat
 Perque quatre anys me passat
 E presili castigat,
 Y quant ma veix en llibertat
 Estic ben aconhortat
 Perque n' he pogut sortir
 D' escapada y fogir
 D'a arpes de mal entrenyat,
 Si mateix he 'stat tocat
 Dins l' Hospital operat,
 Sént ses nafres demunt mí.

(18)
 D' avegades sent en plors
 Com un infant recién nat;
 Sempre trobarmé fermat,
 E sa cadira amarrat
 Véjent que sa llibertat
 Es s' espay des nostro cós.

(19)
 En Fulano ja ha 'rribat
 Com sa saliva dejuna;
 S' en va 'nar per fer fortuna
 Y ha vengut afortunat¹²⁹;
 Es metje la visitat
 Y de s' estrago qu' ha pegat
 Li ha dit que no té cura.

(20)
 Venim tots ilusionats
 De Mallorca cap aquí:
 Quant son es mitx d' es camí
 Si molts heu vulguessen dir,
 Ja n' están desenganats.

¹²⁹ "afortunat" = "baladat, tort o parllitzat de qualque membre corporal" (DCVB), malalt.

Quant aquí hem arribats,
 Que mos trobam colocats
 Es quant mos toca 's sufrir.

(21)
 P' es pasatje enviari,
 Qu' es pares mos han deixat
 O els-e mos han metllevat
 Per porermos dirigi.

(22)
 Diumenge i die fanés
 Aquí sempre treballam;
 Pero no consideram;
 Es s' estrago que pasam
 Per s' enveije y s' interés
 Principal es sabatés;
 D' ets espulmons patirán.
 Ni haurá molts que dirán,
 Me carregat un bon feix
 Ja haguera convengut més
 Hagués gordat lo que tenia
 Deu sap si me quixería
 Així com ara ma queix.

(23)
 No vulgheu sebre res més
 Sabeu lo que passa 'llá,
 A ningú vuy criticá:
 De tots es pobles n' hi há,
 Tant si es cusí com germá
 Mos arribam a bareyar
 Per s' enveja i s' interés.

(24)
 Picapadrés y ferrés
 Es una feina sobrada;
 Quant voran sa casolada
 Dirán jo també ma queix.
 Ja hi há estona que duc es feix,
 Tenc s' esquena rebantada,
 O sinó de s' aspinada
 Patirán de lo mateix;

Panadés i confités
 Ja hiá temps que la tenc pensada.

(25)
 La flor de sa nostra vida
 Aquí venim a passar
 Com un que l' han de matar,
 Que no té gens d' alegría,
 Asegut sempre a sa cadira
 Treballant de nit y día
 Sensa porer disfrutar.

(26)
 Llibertat jo te voldría
 Es porerte alcançar,
 Si no t' alcanç m' emprendreá
 Més mal que lo qu' em passá
 Servint a la primería.
 Poreu creurer que voldría
 Que bén prest arribás es día
 De que m' hen pogués anar;
 Tal vegada en essé allá
 Tendría més alegría.

(27)
 Es tir mos surt al revés
 De lo que pensam allá
 Creguent aquí replegar
 Sa moneda p' es carrers
 Y es qui vengueren primers
 Sa varen aprofitar,
 Rastro no 'n varen deixar
 P' es qui han vengut es darrers.

(28)
 Es ben cert lo que vos dic
 Sa veuen a cada pam;
 Es diumenges descansam,
 Matám ses chinchés d' es llit;
 Casi estic empagueit
 De mesclarí aquest virám.

(29)
 A ningú vuy enganar
 Només dic sa veritat:
 Es quatre qu' han prosperat
 Sabrán lo qu' els ha costat
 Es verlos agut de suar
 Eurán agut de treballar
 Com un esclau castigat;
 Es negoci els heuré dat
 Per porerlos agonyar.
 Entre tants sempre n' hi há
 Que sa sort los ha ajudat
 Y es pobre desgraciat,
 E sa cadira fermat
 Desitjant trobar forat
 Per porerle abandonar
 Y es qui me contestará
 Y me diu que vaix errat
 Que respongui es qui ha estat
 Si es mentida ó veritat
 Lo que vos acap de contar.

(30)
 Un amic havia pensat
 De Mallorca venir aquí,
 Y ara m' ha enviat á dir
 Que s' havia perpensat¹³⁰
 Perque l' han aconseyat
 Qu' esplica sa veritat
 Sa llibreta en Mallorquí;
 Quant le va sentir lletgir¹³¹
 En quedá desenganat.

(31)
 Jo vaix venir a s' Argentina
 P' es capital aumentar
 Y a la fi resultará
 Que m' heuré de conformar
 En so mateix que tenia.

¹³⁰ Ha pensat detingudament i canviat d'opinió (DCVB).

¹³¹ Quan l'autor es refereix a "sentir llegir" la seva obra, manifesta implícitament la seva consciència que el seu públic és fonamentalment il·letrat –algú llegeix en veu alta la "llibreta"–. És un element que sovinteja a la cançó oral.

(32)
Mallorca qu' ets de tranquila,
Quant te tornaré alcançar
Desde que te vaix deixar
Sa pena qu' en fas pasar
Ningú del món so creuria,
Y en cas d'una malaltia
Una desgracia ó veria¹³²
Es quant més desitjaria
Dins ca mea porer estar
Perque allà no 'n faltará
Es pares per companyia
Y per si acás ma moria
Ben satisfet quedaria
E s' hora de s' agonía
Qu' en poguessin abraçar.

(33)
N' hi ha molts que diuen jo
Molta de plata he guanyada¹³³,
Y si veseu retratada
Sa vida qu' heurán passada
Vos aguefaría por.

(34)
Heurá tornat mitx boloyo¹³⁴
Traballant de sabaté
S' oprimeix des gust que té
Fent feina baix d' es quinqué
Fins que s' acaba es petróleo.

(35)
S' en va a jeura rebentat
Fins l' ondemá dematí,
Y a les sinc ja torna dir
Torna ser dematinada
S' axeca amb una grapada
Sensa rentarse sa cara,
Y arri ja ha tornat partir.

¹³² “veria” = avaria, accident...
¹³³ Utilitza “plata” en el sentit de “diners”, com immigrant integrat, malgrat ell mateix.
¹³⁴ “boloyo”, no figura als diccionaris, és un vulgarisme que significa imbècil, boig.

(36)
Es diumenje esént felis
A les quatre ja ha acabat
Quant s' ha vestit y rentat
Son les vuyt quant ha sopat
Después queda amb llibertat
Fins es dilluns a les sis.

(37)
Aixó es sa vida avorrida
Que passen es sabatés
Es lletjirle 's par damés,
Quant la lletjeix m' enfat més,
Y me decante s' alegría
Y si me deis qu' es mentida
Esquinxeré es papés,
No em tornareu sentir més.
En sa vida oprimida,
Contestaumé enseguida
Es veritat ó mentida¹³⁵
Qu' el s' esqueix ó no els esqueix.

(38)
En aquesta terra estranya
Quan malalts tots mos trobam
Es primer crit que pegam
En s' homo sols no hey pensam
Més que en mon pare ó ma mare,
Si em poguessen abraçar
O darmé una bessada
Moriria aconhortada,
La mort ma té aufegada
Ja no hem deixa conversar
Ni germana ni germá

¹³⁵ El gener de 1914 Joan Estelrich publica al *El Pollensín* (núm. 76) un article el títol del qual es prou representatiu de la idea de Tomàs Cosa de emigrants. Verdades amargas. Vegeu BUADES I CRESPI, J., MANRESA MONSERRAT, MA, MAS BARCELÓ, M.A. 1994, “El tema de l'emigració a dues publicacions de la part forana de Mallorca: *El Pollensín* i *El Felanigense*” a **XII Jornades d'Estudis Locals. La premsa, la ràdio i la televisió des d'una perspectiva històrica**, Institut d'Estudis Balearics, Palma, pàg. 169.

No els-e deixen embarcar
Qu'aixó es lo més trist qu'eyejigue¹³⁶.

(39)
Pares, mares y germans
Un consej vos vuy donar,
No haguera pasat la mar
Si enguesin¹³⁷ avisat abans
Y es qui tenguin infants
No els-e deixeu embarcar
Lo primer qu' heu de pensar
Si també vos pot pasar
Lo que mos passa a bastants¹³⁸.

(40)
Lo que vos acap de dir
Ja me direu si es mentida
Vida esclava y oprimida
Vos dona sa despedida
Sa llibreta en mallorquí.

Buenos Aires. Abril 20 de 1912
EL AUTOR
FRANCISCO TOMAS

¹³⁶ “eyejigue” = “hi hàgiga” = hi pugui haver.
¹³⁷ “enguesin” = m'haguessin.
¹³⁸ Llegim una nota del setmanari *El Felanigense* de l'any 1899 (cita per BUADES I CRESPI, J., MANRESA MONSERRAT, MA, MAS BARCELÓ, M.A. 1994 “El tema de l'emigració a dues publicacions de la part forana de Mallorca: *El Pollensín* i *El Felanigense*” a **XII Jornades d'Estudis Locals. La premsa, la ràdio i la televisió des d'una perspectiva històrica**, Institut d'Estudis Balearics, Palma, pàg. 174): “*He aquí un espejo en que deberían mirarse todas aquellas personas que se ven acometidas por la fiebre de la emigración. Un paisano nuestro, vecino y natural de ésta y que conocíamos bastante, quiso formar parte en el número de los emigrantes. Empezó por vender algunas fincas que poseía... sucedió que su venta le produjo muy poco. Emprendida la marcha, él y su esposa y sus dos hijos, la primera falleció en el camino, a ésta le siguió en la misma suerte uno de sus hijos... al padre se le con-turbó la mente y hubo de ser ingresado en un manicomio... el hijo está sin más amparo que el que han podido prodigarles las autoridades del país o sus paisanos. Conviene, pues, escarmentar en cabeza ajena, como vulgarmente se dice.*”

7. A BONAS-AYRES ANAM...

Els cançoners han conservat la memòria d'un conjunt relativament considerable de cançons de tradició oral –procedents de l'oralitat primària algunes i altres de la secundària– en què els glosadors i les glosadores, els nostres poetes orals, es referien, directament o de passada, a l'emigració de la gent de Mallorca a Amèrica.

La cultura popular, la cultura oral, incorporava –també ho fa l'actual, per altres vies– tots els temes relacionats estretament amb el món vital humà¹³⁹ i els convertia –al fet i les conseqüències– en objecte de reflexió, d'emotivitat, de sàtira, d'informació... El tòpic de l'emigració mallorquina a Amèrica va ser assumit amb tota normalitat com un més dels que eren objecte d'atenció i de tractament per part dels glosadors, principalment durant els moments de major inflexió del fenomen migratori –darreries del segle XIX i les dues primeres dècades del Segle XX–. Va ser tema de gloses i de cançons, d'igual manera que fou objecte de consideració a la premsa i a d'altres àmbits del moment.

Hem pogut veure com els caires de l'emigració que interessen més, d'entrada, als glosadors són –com sempre– aquells que més poden estimular la sensibilitat del públic en qualsevol de les seves dimensions. Així la poesia de tradició oral és un mirall on es reflecteix la sensació d'aclaparament produïda per les dimensions quantitatives del fenomen i per l'extensió de la mobilitat social que afecta molts indrets de Mallorca –també de Menorca i d'Eivissa– i, incideix fonamentalment sobre les classes socials més humils.

El cançoner, que aglutina la força expressiva de la melangia provocada per la separació entre els enamorats, fixa la seva mirada crítica sobretot damunt les causes que són a la base de l'emigració: la tragèdia d'un poble que pateix fam i misèria seculars. Fins i tot quan es tracta dels plantejaments més conservadors –la majoria de les mostres ho són– o propagandístics a favor de l'emigració la veu dels poetes orals vibra indignada per la situació penosa que pateix la gent mallorquina, els conciutadans dels poetes orals. Això és aplicable a qualsevol dels moments cronològics de les produccions poètiques que aportam. L'impacte dels jornals baixos, insuficients per cobrir les necessitats mínimes de les famílies, la distribució indigna de la riquesa, el caciquisme, la misèria moral, fins i tot, són elements implícits i, en algun cas, explícits en la configuració del discurs poètic oral.

Els glosadors posen la seva capacitat comunicativa, expressiva i crítica, la seva saviesa, al servei d'una idea: posar en coneixement dels seus coetanis uns elements de judici que els permetin prendre les decisions més meditades. Adverteixen clarament del miratge: l'emigrant podrà accedir a un nivell de retribucions més elevat, però, com a contrapartida, les despeses seran molt altes; les condicions laborals seran molt dures i les de vida molt precàries –en certs casos iguals o pitjors que les d'ací–. Avisen els futurs emigrants que adoptin mesures preventives: coneixements, disposició al sacrifici, moderació, laboriositat, solidaritat... i que siguin ben conscients que el mite és una fal·làcia, que no hi ha paradís. F. Tomás, des d'allà, els diu les mateixes coses.

¹³⁹ Vegeu ONG, W. J., 1982, *Orality and Literacy*, Methuen, London / New York.

Fins i tot, quan, principalment en fulls solts, alguns poetes semiprofessionals fan una tasca paral·lela a la promocional dels governs americans –segurament a canvi d'alguna compensació–, el seu sentit de la realitat –la seva pròpia consciència de classe, diria algú– els impedeix fer la lloança generalitzada dels avantatges i no poden estar-se d'exposar els riscos, les dificultats que presenten els camins de la quimera. En alguns casos arriben a la consideració dels problemes que pot originar a la pròpia Mallorca –o a l'estat– la reducció dràstica de la població treballadora, en el sentit d'augmentar l'empobriment que era patent en aquells moments.

És evident que apareixen algunes veus crítiques –la veu dels glosadors no només és transmissora dels valors i voluntats de l'estatus– amb una lucidesa enorme –cas de Llorenç Capellà, per exemple–. Saben, fent servir un discurs comicosatíric, posar de manifest els aspectes negatius de l'emigració i fuetegen intel·ligentment els responsables de la pobresa que condiciona aquells que no tenen altre remei que fugir.

La lectura dels retalls de les impressions que alguns agents de la nostra cultura popular, els glosadors, expressaven en relació a l'emigració a Amèrica –a Cuba i a Argentina, principalment– feta avui, ens permet posar l'accent en elements més tràgics que no esperançadors. Fins i tot quan fan servir recursos còmics, la seva producció és més compatible amb la mirada d'un Chaplin envers la quimera de l'or que no amb la d'un humorista enginyós i rialler. Són uns textos on la veu dels vençuts, dels que pateixen, no s'entona amb l'alegria dels triomfadors. La majoria immensa de les cançons populars d'aquesta temàtica que s'han salvat de l'oblit contenen un pòsit de tristesa: l'enyor, la por davant la incertesa del futur, el dolor, el fracàs... Podem copsar-hi molts matisos d'una realitat poc o no gens gratificadora. Més que no en d'altres casos, aquestes composicions contribueixen a l'elaboració d'una representació de part de la realitat social mallorquina d'una època concreta que defuig idealitzacions i bucolismes.

La veu de la gent del poble llis és un crit, si no desesperat sí d'amargor i d'impotència front a uns fets que condicionen, de manera dramàtica, la vida de les persones senzilles i pobres. Quan invoquen la llibertat, les cançons aquestes no són l'expressió de sentiments revolucionaris d'alliberament dels oprimits, sinó la demanda de condicions de vida més suportables. No hem sabut trobar cançons de revolta, cançons de contingut i intenció explícitament polítics, del que podríem anomenar de ruptura del discurs institucional dominant, però aconsegueixen posar en evidència que el rerefons que les inspira és caracteritzat per la injustícia i la desigualtat socials –Bartomeu Pastor, per boca del “trebayadó” no pot estar-se d'inquirir, astorat, sobre la paradoxa que suposa que una llei justa “a un li doni de més / y a s'altra el mati de gana”, però no va més enllà–.

Aquests textos i els sentiments que vehiculen són adients per situar-nos, des del context actual, en la perspectiva d'una Mallorca receptora d'immigració, en comptes d'una illa que foragitava els seus fills perquè no hi havia els mitjans necessaris per a la supervivència. La consideració de les peripècies vitals dels nostres emigrants a Amèrica, reflectides al nostre cançoner, pot, tal volta, ser-nos d'alguna utilitat –sense caure en sentimentalismes o filantropies hipòcrites– per ajudar-nos a comprendre millor les tragèdies personals i comunitàries que existeixen rere les persones que, procedents de molts indrets del món –entre d'altres de països que antany reberen els nostres avis– cerquen aixopluc entre nosaltres. Cerquen la quimera casolana que cercava Francesc tomàs a la Buenos Aires mítica, senzillament i tràgicament “porer gonyar la vida”.

“El Bolear”, núm. 232, 1993